

## RECENZE

Michael VAN DUSSEN

*From England to Bohemia. Heresy and Communication in the Later Middle Ages*

(= Cambridge Studies in Medieval Literature 86)

Cambridge, Cambridge University Press 2012, 217 s., ISBN 978-1-107-01679-8.

Jádrem knihy amerického badatele Michaela Van Dussena je textová komunikace mezi Čechy a Anglií v období časově ohraničeném sňatkem lucemburské princezny Anny s anglickým králem Richardem II. (1382) na jedné straně a reformními církevními koncily v Kostnici a Basileji, resp. následným vývojem na straně druhé. Autor se zaměřuje na zprostředkování textů, na cesty jejich šíření a recepcce, na konkrétní způsoby a „materializaci“ myšlenkového přenosu. Chce rozkrýt síť komunikačních kanálů, rozbít model založený jednak na komunikaci mezi předem danými centry, jednak na redukci textového přenosu pouze na díla Jana Viklefa. Jeho záměrem je podat vyváženější a mnohvrstevný obraz anglicko-české kulturní a myšlenkové výměny na pozadí duchovního a politického prostředí Evropy.

V celkově pěti kapitolách Van Dussen nevypráví jednotlivý příběh, nýbrž podniká drobnější sondy do pramenného materiálu, jimiž doplňuje, nebo naopak koriguje dosavadní obraz kulturních kontaktů a textové výměny mezi Čechy a Anglií ve velice dynamické době rozvíjejícího se reformního myšlení v obou zemích. Transmise textů a v podstatě i texty samotné jsou ve Van Dussenově knize postaveny mnohdy do širšího kulturního kontextu, jejich nahlížení je zbaveno černobílé optiky „reformní – ortodoxní“, čímž se otevírá cesta k vytvoření strukturovanějšího a komplexnějšího obrazu intelektuálního a duchovního prostředí na přelomu 14. a 15. století. Přes pozornost dominantně zaměřenou na text, nejsou to jen spisy, co Van Dussen sleduje, nýbrž i přenos dalších materiálních artefaktů, které nejen vytvářely symbolické kulty, reformní paměť, ale i upevňovaly „českou“ pověst Jana Viklefa jako veřejného intelektuála.

Svou knihou Van Dussen přispěl k tématu, které budilo zájem badatelů již od 19. století, kdy Constantin Höfler uveřejnil práci na téma Anny Lucemburské.<sup>1</sup> Další badatelé se zaměřovali především na myšlenkový a textový přenos mezi anglickou a českou reformou, tedy na šíření a recepci spisů Jana Viklefa v Čechách a na komunikaci mezi husitskými a viklefskými, resp. lollardskými intelektuály a univerzitními centry. Do tohoto snažení přispěla řada autorů, jmenujme Johanna Losertha, Anne Hudson, Katherine Walsh, Viléma Herolda či Františka Šmahela. Michael Van Dussen se s dosavadní produkcí zpravidla vyrovnává, ačkoli některá díla zůstávají opomenuta, což je zarážející především

1 Constantin von HÖFLER, *Anna von Luxemburg, Kaiser Karls IV. Tochter, König Richards II. Gemahlin, Königin von England, 1382–1394*, Wien 1870.

u tematicky velmi příbuzné studie Katheriny Walsh o lollardsko-husitských reformních snahách v okruhu královny Anny.<sup>2</sup>

Úvodní kapitola knihy je vystavěna okolo postavy královny Anny, dcery Karla IV. provdané za Richarda II. Dosavadní badatelé kladli zpravidla do centra pozornosti právě ústřední postavu lucemburské princezny, v níž v souhlasu s protestantskou historiografickou tradicí hledali spojenci mezi anglickými a českými reformními impulzy. Ve Van Dussenově knize je tato linie v pozadí. Autor nerekonstruuje příběh Anny samotné, ale příběhy, jež byly o ní vytvořeny soudobou i následnou tradicí a pak využívány v různých kontextech. V rámci části, věnované paměti královny Anny, čtenáře asi nejvíce zaujme upozornění na dosud opomenutý pramen, totiž na zápisky neznámého cestovatele, který putoval z Prahy přes Říši do Anglie. Ve Westminsterském opatství vzbudily jeho pozornost náhrobky členů anglické královské rodiny a z některých z nich, včetně toho Annina, si opsál epitafy. Stejně tak si pořídil opis tří oslavných básní na královnu Annu. Ty Van Dussen v rámci své knihy vydal z pražských rukopisů.

Zápis těchto básní Michael Van Dussen našel mimo jiné v pražském kapitulním rukopise D XII, jenž jak jemu, tak i dalším zájemcům o zkoumání husitských duchovních a intelektuálních obzorů přináší bohatý materiál. Nalezneme zde díla Husova, Jakoubkova, ale také mnohé z textů, které kolovaly napříč Evropou, aby byly opisovány a čteny v různých souvislostech a prostředích. To platí nejen pro pseudo-hildegardovský text *Quamvis hominibus*, rovněž zapsaný v rukopise D XII, ale především pro spisy Richarda Rolleho. Recepce textů tohoto anglického mystika v Čechách Van Dussen věnuje druhou kapitolu své monografie. Právě tento příklad mu poskytl prostor pro důležité úvahy o cestách, jakými se texty a intelektuální podněty dostávaly z Anglie do Čech. Autor zde podává přesvědčivý důkaz, že tyto cesty nebyly vždy tak přímé a jednoznačné, jak bychom si mohli představovat.

Další důležitou otázkou, kterou Michael Van Dussen v této souvislosti otevírá, je nebezpečí příliš jednostranné kategorizace textů a jejich recipientů. V dané době totiž vedle sebe koexistovaly různé formy zbožnosti, přičemž hranice mezi nimi byly velmi nepevné a vzájemně propustné. Opět se ukazuje, že rozmezí mezi ortodoxií a heterodoxií není v žádném případě možné vést na základě recipovaných textů, neboť se mnohdy v tomto ohledu setkáme s nečekanými spojitostmi. Je také nutné mít na paměti možnost různého čtení jednoho textu v závislosti na prostředí. Pokud Michael Van Dussen sleduje posun v recepci Rolleho textů v Anglii a v Čechách, bylo by velmi žádoucí učinit sondu i do jiných oblastí, kam se tyto spisy rozšířily. Jen tak by zřejmě bylo možno plně zhodnotit (ne)specifičnost české situace.

Zatímco v případě zápisků neznámého cestovatele nebo Rolleho textů se jednalo o přenos textů mezi Anglií a Čechami, který nebyl nijak konfesně či myšlenkově definován a omezen, ve třetí kapitole se autor věnuje již vysloveně lollardsko-husitským komunikačním kanálům. Popisuje nejen způsoby, jak se Viklefovy spisy dostávaly do Čech (opomenut zůstává konec 14. století, kdy čeští učenci přinesli do Prahy první opisy Viklefových děl), ale také lollardsko-husitskou korespondenci. Tak jako v předešlém případě Rolleho spisů, není

---

2 Katherina WALSH, *Lollardisch-hussitische Reformbestrebungen in Umkreis und Gefolgschaft der Luxemburgerin Anna, Königin von England (1382–1394)*, in: Häresie und Vorzeitige Reformation im Spätmittelalter, eds. František Šmahel – Elisabeth Müller-Luckner, München 1998, s. 77–108.

ve středu Van Dussenova zájmu recepce a adaptace konkrétních Viklefových děl a myšlenek v českém prostředí, nýbrž vytváření a fungování komunikačních cest mezi oběma zeměmi. Největší pozornost je tu přirozeně věnována přenosu spisů Jana Viklefa, autor ale nezapomíná alespoň okrajově zmínit i další spisy z lollardské produkce (např. výklad na Zjevení sv. Jana známý jako *Opus arduum valde*). Zde ale autor zůstává čistě na povrchu, opírá se o sekundární literaturu a nepouští se do rukopisných rešerší.

Závěrečné oddíly své monografie věnuje Van Dussen reakci světských a církevních představitelů na reflektované nebezpečí transmise viklefských a lollardských myšlenek do kontinentální Evropy. Konkrétně se v této souvislosti zaměřuje na anglického krále Jindřicha V., na Thomase Nettera, Reginalda Pecocka a další. Do kontextu vytváření strategie obrany proti tomuto trendu staví autor text, jenž podává králi Zikmundovi Lucemburskému zprávu o povstání Johna Oldcastela v roce 1414. Ačkoli tento spis byl editován již v polovině 19. století, Van Dussen našel další jeho verzi v treboňském Oblastním archivu (rukopis A 16) a přináší proto novou edici tohoto pramene.

Kniha Michaela Van Dussena *From England to Bohemia* není rozsáhlým dílem. Je ale rozhodně dílem inspirativním, které přináší na základě vlastní práce s rukopisnými prameny mnohé podněty k přemýšlení o středověkých textech, jejich síle, cestách a působení.

Pavína Cermanová

Martin NEJEDLÝ

***Pobledte do zrcadla! Čtyři příběhy o autorech a čtenářích pramenů  
pozdního středověku***

Praha, Scriptorium 2016, 747 s. + 40 s. barevných obrazových příloh,  
ISBN 978-80-88013-38-9.

Zdaleka nestačím přechíst vše, co bych měl. Neplatí to však pro studie a knihy Martina Nejedlyho, pro něž mám slabost, přestože odrazují počtem stran. Čtyři příběhy, jejichž ukázky či předzvěsti vyšly porůznu již dříve, autor spojil Prologem, a současně i návodem, jak jeho knihu vnímat a číst. Vstupní poučení o literárním žánru středověkých zrcadel jednak vysvětluje titul knihy, jednak varuje před šalbou a únikem z ošklivé skutečnosti. Může tomu být i naopak, prastarý příběh někdy záměrně zobrazuje děje a jejich aktéry v horším světle, neboli v pokřiveném zrcadle. Autor se již zde přiznává, že v knize bude vystupovat nejen jako hledač a překladatel, ale i jako „sešíváč“, jenž bude podle vlastního uvážení vysvětlovat, rozšiřovat, upravovat a vmíchávat své komentáře a hodnocení do společného kotlíku. Tím se, jak sám říká, chtěl přiblížit ke svým čtyřem „spoluautorům“ z 15. století, pro něž kompilace byla tvůrčí metodou. Upřímnost za upřímnost. To samé zčásti dělá každý historik, jen je užitečné rozpoznat, kdy tak činí a kde jde za nebo nad prameny.

Ne vždy však lze kompilací dospět k tvůrčí konstrukci, jak stojí v názvu jedné krátké kapitoly. Martin Nejedly celá léta varuje před vnímáním příběhů a reálií středověké literatury jako přímého odrazu reality. Nad jiné poučný příklad nově našel v tzv. *Deniku*

*pařížského měšťana* z let 1405–1449, ve skutečnosti však nezjištěného řeholníka nebo teologa Sorbonny. Deník popisuje odpudivé skutky, jichž se dopustil v Meaux jistý žoldnéřský kapitán z Vaurusu. Lepší příklad pro své krédo, že „dochované texty jsou vždy jen a jen specifickými obrazy či odrazy minulosti“ Martin Nejedlý snad ani nemohl nalézt. Krok za krokem pak takřka potěšeně poodkrývá nesrovnalosti morytátu o oklamané vesnické ženě, které vlci vyrvali z lůna novorozeně a ji samotnou pak rozsápali. Nic podobného se zřejmě nestalo, přesto však i slavný historik Jules Michelet příběh neváhal převzít. Martin Nejedlý zase do značné míry předložil shodnou argumentaci jako jeho francouzský kolega Boris Bove, který však toto *exemplum horribilis* navíc porovnal se svědectvím jiných soudobých kronik. V jedné z poznámek se dočteme, že se autor s Bovem vesměs shoduje v hodnocení této epizody. Citační povinnosti je tím sice učiněno zadost, leč asi nedostatečně.

Zůstaneme-li u epizody s těhotnou ženou, pisatel deníku ji podle Martina Novotného „ukul“ v souladu s dobovými kódy a fámami, které kolovaly v mocensky angažované Paříži. Z toho však ještě neplyne, jak dodává, její menší cena pro poznání hodnot, symbolů a forem myšlení středověké společnosti. V tom se, jak se domnívám, jeví obrovský posun dějepisectví proti době Micheletově, kdy byla prvořadým úkolem rekonstrukce politických dějin toho kterého státního útvaru nebo národního společenství. Politické dějiny se již dlouho vytrácejí pod lavinovými nánosy poznatků výzkumů mentalit, antropologických konstant, komunikací, či reprezentací. Uvidíme však, že Martin Nejedlý hledá cesty k žitým dějinám, v nichž existenční, mocenské i ekonomické zájmy hrály prim. Nikoli však v rámci širších skupin nebo vrstev, nýbrž v jednání, myšlení a chování svých čtyř hrdinů, k nimž má blízko již tím, že o nich snad ví více, než oni sami o sobě. Studium jejich cestovních deníků a osobních výpovědí je pro něho intelektuálním i poetickým dobrodružstvím, jehož odlesk chce zprostředkovat čtenářům.

Nalézt čtyři literáty z jedné doby a jednoho prostředí není dílem šťastné náhody, nýbrž plodem autorova systematického, mnohaletého výzkumu francouzského a burgundského kulturního prostředí pozdního středověku. Dva ze čtyř hrdinů jeho „příběhů“ měli k sobě blízko. Jak Guilibert de Lannoy, tak Bertrandon de la Broquière náleželi k stejné sociální vrstvě, oba podnikli ve službách burgundského vévody Filipa Dobrého výzvědné mise do Orientu a v neposlední řadě se oba zajímali i o dění v českých zemích. Nedávne překlady jejich cestopisů, na nichž se Martin Nejedlý podílel, ubraly sice poněkud na jejich novosti pro českého čtenáře, ten však bude odměněn neobyčejně důmyslným a působivým komentářem jak k textu samotnému, tak i k širším geopolitickým okolnostem.

Ústředními postavami dvou dalších příběhů jsou sice literáti burgundského dvora, také oni však často pobývali na cestách. Autor Kroniky burgundských vévodů George Chastelain byl například v mládí tělesným strážcem nejen obou nám již známých „zjezdilců“, ale i vévodova vyslance Jeana Régniera, který ve vězení francouzského krále Karla VII. zredivoal své *Knižky žalářních veršů* a vězeňský *Testament*. Posledním z těchto výtečníků byl Michault Le Caron, přezdívaný Větroplach (Taillevent), vévodův komorník, hlavně však strůjce žertovných představení, maskarád a živých obrazů. Společensky stál výše než dvorní šašek, nedostalo se mu však titulu „maistre“. Z pověření vévody Filipa Dobrého sepsal oslavné veršování na Řád zlatého rouna, na cestách se mimo jiné seznámil s malířem Janem

van Eyck. To vybírám namátkou, není prostě možné v rámci jedné recenze postihnout celé spektrum dobrodružných příběhů, košilatých historek, posměšných výroků a prostřihů do soudobé kuchyně. Přiznám se, že místy jsem nahlížel do Wikipedie, abych se orientoval ve spleťtém předivu výkladu.

Epilog nabízí „útěchu a poučení“, které poskytují pohledy nejen do poetické studánky Guillaume de Machaut, ale i, a to především, do „zrcadel“ literátů burgundského dvora. Nejvíce místa zde dostalo Chastelainovo *Zrcadlo smrti*, autor však do svého výkladu zahrnul i soudobé české verše o smrti a četná vyobrazení s námětem *memento mori*. Martin Nejedlý umí souvislosti snadno navodit, z ničeho nic se ocitáme uprostřed zápasu o lucemburské dědictví po Elišce Zhořelecké, přes Ladislava Pohrobka dospějeme k pomluvám husitů z pera burgundských a francouzských literátů, odtud k mírovému poselství Jiřího z Poděbrad a k Deníku panoše Jaroslava. Jak se vyrovnat se „zrcadlením hladiny, vlnek i hlubin“? Na hladině dobových dokumentů včetně dojemných básní a sugestivních příběhů by se podle autora nemělo ulpět. Za jiné si raději sám položí otázku, zda lze s pomocí rozmanitých zrcadel 15. století vyložit mnohoznačnost středověkých dějin. Kladnou odpověď dává svojí knihou, sotva však lze jen v ní spatřovat obecný návod, jak vykládat základní problémy evropské historie 15. století.

Poslední kniha Martina Nejedlého představuje úctyhodný badatelský výkon, v němž zhodnotil léta svého systematického výzkumu. Literatura ke všem aspektům je à jour, v řadě případů se dovíme i o pracích v tisku. Důvtipné a objevené využití ikonografie vyznačovalo již předchozí knihy Martina Nejedlého. S podivem přitom je, v jaké šíři i pestrosti znovu dokázal shromáždit obrazový doprovod téměř ke každé straně knihy. Tyto černobílé fotografie velmi často nemají běžné náležitosti popisek, neboť autor dává přednost odkazům na výklad knihy. Mluví-li se například o prosté „chlapské“ krmí, pak postačí i soudobé vyobrazení cibule. Někdy si tak čtenář připadá jako ve starodávné sbírce kuriozit, kde vedle okurkové láhve se zárodkem dvouhlavého telete ležel psací stroj a mušketa. Obojí má své kouzlo, s nímž autor možná předem počítal.

Na mnoha místech Martin Nejedlý oslňuje svými filologickými znalostmi. Nespoléhá jen na ně, hledá pro ně oporu v lexikografických dílech i v soudobých textech. Zdánlivě prosté slovo jako „voyage“ pak může nabýt překvapivých konotací, v daném případě ve významu „pout“. Příznačné je, že autor dosti důsledně cituje ze středofrancouzských textů, i když v případě Guiliberta de Lannoy a Bertrandona de la Broquière jsou k dispozici vydané překlady jejich cestopisů, na nichž se sám podílel. Je tomu tak proto, že dalším studiem dospěl k volbě jiných termínů a ke změně formulace některých vět. Přitom nezakrývá, a to ho ctí, že možná ne vše pochopil správně. Zvědavost i chuť poznávat ho spojila s jeho dvorskými „auctory a zjezdilci“ natolik, že se místy zdá, jako by byl jedním z nich.

Rozsah recenze neumožňuje zachytit šíři jevů, reálií a topografických zvláštností, jež autor vtáhl do svého líčení a jež namnoze unikly dosavadnímu bádání. Recenzent s politováním musí doznat, že objevenost mnoha poznatků asi nebyl s to postihnout. Pokud zkusmo nahlédl do citovaných pramenů, vždy zjistil jejich korektní interpretaci. O to více je třeba litovat, že i tato Nejedlého kniha nemá rejstříky. Pokud tím autor chtěl donutit čtenáře přečíst celý obsáhlý svazek, mívá se s dobou, kdy badatelé vyžadují rychlou a přehlednou

orientaci ve svých zdrojích. Čtenář, který je nucen stále indexovat s tužkou ruce, naopak ocení tabulku základních chronologických údajů, podrobné mapy k oběma cestopisným příběhům a pečlivé soupisy pramenů i literatury.

Co jsem vytušil již před lety, nyní již mohu bez rozpaků sdělit: Martin Nejedlý vytvořil nový žánr svěbytné historické prózy, která propojuje minuciézní poznání širokého segmentu pozdně středověkého bytí a žití s poutavou osobní výpovědí. Měl-li bych v naší literatuře hledat jeho předchůdce, byl by jím Karel Schulz. Jestliže autor románu *Kámen a bolest* využil svých odborných znalostí ke zvýšení uměleckého účinku, Martin Nejedlý zase svým slovesným mistrovstvím pomáhá čtenáři zpřístupnit šíři i taje odborného poznání.

František Šmahel

Martin HOLÝ

*Vzdělanostní mecenáš v zemích České koruny (1500–1700)*

Praha, Academia – Historický ústav AV ČR 2016, 630 s.,

ISBN 978-80-200-2591-3, ISBN 978-80-7286-278-8.

Martin Holý je autorem již tří objemných svazků k problematice české raně novověké vzdělanosti.<sup>1</sup> Jeho nejnovější rozsáhlá práce, předznamenaná studiemi z let 2009–2014, je věnována široce chápané podpoře vzdělání: Autorův výklad, vycházející z obsáhlého katalogu výzkumných otázek (s. 25n.), je rozčleněn především do dvou velkých tematických kapitol, sledujících téma od zakládání a vydržování škol nižšího i akademického charakteru ke studijním nadacím. V drobnější třetí kapitole Holý přidal výklad o učitelských nadacích a různých ad hoc darech školám, učitelům i žákům. Na konci výkladového textu byly ve stručné podkapitolce připomenuty také odkazy knih a knihoven školským institucím. Na knize se podílela i Mlada Holá, která do části o školských fundacích napsala podkapitolu o studentských kolejích pražské univerzity v pozdním středověku a na prahu novověku (s. 32–61). Spolu s manželem napsala také do nadační části, která je jako dvousetstránkový blok vlastním jádrem knihy (s. 195–417), podkapitolu o nadaci Mikuláše Waltera z Waltersperku na pražské univerzitě (s. 211–268).<sup>2</sup>

Publikaci, opřenou o nesmírně důkladnou rešerši aktuální i staré literatury tématu a o početné sondy do pestré palety archivních pramenů, koncepčně zhodnocují zejména dva momenty: Především je to komparatistické překročení a co do perspektivy záběru práce jistá relativizace hranice roku 1620. Výzkumy na tomto poli tradičně (řekněme, že s věcnou logikou) vnímají Bílou horu, resp. prvou polovinu dvacátých let 17. století, kdy s různou rychlostí a za regionálně mnohdy rozdílných okolností dozněl dosavadní, dynamický,

1 Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra. Výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010; TÝŽ, *Ve službách šlechty. Vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011.

2 Srovnej: Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *K rozmožnění cti a chvály Boží a ku prospěchu vlasti. Mikuláš Walter z Waltersperku († 1578) a jeho studijní nadace*, *Folia Historica Bohemica* 28, 2013, č. 1, s. 5–27.

model městského partikulárního školství, jako zásadní diskontinuitu vzdělanostních dějin českých zemí. Právě pro pochopení charakteru a závažnosti této césury, která neměla jen institucionální, organizační a ideologický charakter, nýbrž na dlouho a v celé řadě ohledů změnila i model „vzdělanostního mecenátu“, je ale srovnání předbělohorské a pobělohorské situace velmi podstatné. Autor se přitom nenechává omezovat formální chronologickou hranicí roku 1700 a ve výkladu na mnoha místech přesahuje hluboko do 18. století.

Druhým, v českém výzkumu vzdělanostní problematiky významným inovativním aspektem je komparativně založené sledování celého, tedy nejen českomoravského prostoru zemí Koruny české. Holý tematizoval také Slezsko (především Vratislav) a do odtržení Lužic od svazku korunních zemí ve prospěch Saska roku 1635 vykreslil také poměry v Budyšině, Zhořelci a Žitavě. Toto kontextualizování českomoravské (samozřejmě vnitřně nesmírně diferencované) situace se vzdělanostní situací převážně luteránských, severně ležících území umožňuje lépe posoudit a pochopit i řadu fenoménů vnitročeských.

V kapitole o školských fundacích postupoval Holý teritoriálně v pořadí: Čechy – Morava – Lužice a Slezsko. Autor vyšel ze středověké situace („V Čechách je možné zakládání nových škol, stejně jako kontinuální či jednorázovou podporu stávajících vzdělávacích institucí v omezené míře pozorovat již ve středověku, a to zejména od 14. století“, s. 31), přešel k charakteristice vzdělávacího systému v Čechách 16. století, poté popsal školské fundace až do Bílé hory, pokračoval krátkým „nástinem systému školství po roce 1620“ a opět se věnoval školským fundacím. Podobně, ovšem daleko stručněji Holý pojednal Moravu (s. 130–165) a ve stejném rozsahu i Lužice a Slezsko.

Nadační kapitola je organizována podobně jako část předchozí. Autor v úvodu vysvětlil, že „vedle zakládání nových škol, respektive podpory stávajících vzdělávacích institucí, představovaly druhou nejběžnější formu vzdělanostního mecenátu v raně novověkých zemích České koruny a v Evropě vůbec studijní nadace“ (s. 195). Připomněl pak, že ty pozdně středověké se v českých zemích „v řadě ohledů blíží svým raně novověkým obdobám“, tedy že v této oblasti nezjišťujeme zásadní kvalitativní přerыв mezi středověkem a raným novověkem (s. 197). Poté autor stručně rekapituloval, co víme o středověkých počátcích českých nadací a návazně přešel do doby předbělohorské, kde v centru výkladu stojí už zmíněná Walterova nadace a nadání Šimona Proxena ze Sudetu či Jana Berky Chocenského, resp. nadání, určená jednotlivým městským školám a jejich žákům, školám jezuitským, případně bratrským.

I v nadační oblasti znamenala pobělohorská léta zásadní přerušování kontinuit, jak autor vysvětlil na s. 269. Pro pobělohorské nadace Holý vyšel zejména ze soupisů nadací, pořizovaných z rozkazu Marie Terezie z roku 1754. Opisy nadačních listin soustavně prozkoumal v Národním archivu v Praze a v Rakouském státním archivu ve Vídni. Výsledky rešerše sedmdesáti nadání, doložených pro 17. století pak podrobně komentoval a statisticky vyhodnotil. Na rozdíl od doby předbělohorské, kdy dominovaly měšťanské elity, byli mezi fundátory zastoupeni především duchovní (45 %) a šlechta (35 %). Příčiny poklesu měšťanské (a dodejme: zejména pražské!) nadační aktivity (17 % dárců) autor nemohl blíže objasnit (s. 292). Možná by stála za pozornost úvaha o souvislosti s tím, že 79 % pobělohorských nadačních darů směřovalo k jezuitům. Rozbory měšťanských testamentů

17. století totiž naznačují, že pro neurozené obyvatele měst byly – přinejmenším do konce třetí čtvrtiny 17. století – oblíbenější jiné řády. Holý pak soustavně prozkoumal právní a finanční aspekty založení nadací i povinnosti stipendiátů.

Když autor přešel k moravské problematice, ukázaly se podstatné rozdíly v časové frekvenci nadačních aktivit, ale také ještě větší nadační ochota duchovních, než tomu bylo v Čechách. Morava pak měla podstatně větší podíl obdarovaných škol jiných církevních řádů než jezuitů: 15 % proti 1 % v Čechách (s. 364). Lužickým nadacím věnuje kniha pozornost jen pro dobu předbělohorskou, slezská tematika pak byla – pro celé období – soustředěna takřka výlučně na město Vratislav (stručně zmíněn byl i Břeh). Je škoda, že se autor omezil na konstatování luteránského charakteru vratislavského školství a nedal slovo literatuře, která tematizuje, městskou radu iritující, poměrně intenzivní, jednotlivými osobami nesenou názorovou kalvinizaci městského školství po roce 1600 a její důsledky.

Rozsáhlý závěr knihy (s. 443–462) podrobně rekapituluje hlavní momenty jednotlivých kapitol. Autor tu potvrdil zlomový charakter Bílé hory. Dovolil bych si ovšem polemizovat s formulací (nikoliv jádrem meritorní výpovědi) jeho závěru, že se „více či méně násilná rekatolizace... zcela zásadním způsobem pak dotkla i struktury latinského školství, kdy se jeho páteří namísto městských partikulárních škol staly vzdělávací instituce církevní, zejména pak gymnázia Tovaryšstva Ježíšova...“ (s. 445). Na s. 448 pak autor do kategorie „církevních škol“ přiřadil ještě školy Jednoty bratrské. Mimo tak výslovně zůstala jak „pražská utrakvistická univerzita“, tak školy luteránské. Z takto formulované teze by zejména vyplývalo, že předbělohorské městské školy nebyly církevní. Jestliže však pojem „církevní“ automaticky neidentifikujeme s pojmem „katolický“ nebo „kalvínský“, musíme obdobný „církevní“ charakter přiznat jak karolinské univerzitě, tak městským školám pod její správou a ovšem také pražské luteránské škole u sv. Salvátora.

Univerzita byla velmi úzce spjata s konsistoří pod obojí: Byla to instituce, jejíž – všichni – členové byli až do roku 1609 zavázáni dodržovat celibát a ostatně ani poté se církevní charakter univerzity nevytratil, jen se blíže přimkla k aktuálnímu protestantismu. Vzhledem k tomu, že po roce 1600 už na více než stovce škol, spravovaných pražskou utrakvistickou univerzitou, vyučovali výhradně lidé, kteří bezprostředně patřili do jejího svazku, pod její správu a jurisdikci, resp. vzhledem k více než těsné vazbě těchto škol na městské fary, nelze ani tady hovořit o světském, nýbrž právě o utrakvistickém školství. Skutečnost, že městské rady byly fundátory a finančními nositeli škol, ještě nic nemění na konfesijním charakteru těchto ústavů, ostatně v denním životě úzce spolupracujících s tou kterou městskou farou. To samé platí v posledním předbělohorském desetiletí o salvátorské škole, instituci s ambicí stát se pražskou luteránskou akademií, vedenou významnými luteránskými teology.

Pro Holým sledované téma má tato skutečnost podstatný význam: Odkazy, dary, fundace, směřující do školství (ať na školy nebo pro studenty), to vše byly v principu výrazy nejen snahy o uchování paměti na dárce („memoria“) nebo zhmotnění osobní prestiže donátora, jak správně uvádí Holý, ale v dobovém kontextu také (přinejmenším dílem) výraz donátorovy zbožnosti. Speciální analýzu by samozřejmě zasloužila tato problematika pro luterství, ani tam bych ovšem (zejména s ohledem na velmi komplikovanou situaci této konfese v českém prostředí) takový motiv v nejmenším nevylučoval. Pustý pragmatismus

pozdního 20. a 21. století vede řadu autorů k aktualizujícímu pojetí fundací středověkých a raně novověkých univerzit jako „thinktanků“ a přípravek praktických odborníků různých oborů. Při univerzitních fundacích ale vždy šlo (také!) o „zbožný čin“. Ostatně není náhodou, že v Praze měl na jeho realizaci z principu dohlížet arcibiskup v roli kancléře!

Zvláštní úvahy by zasloužila otázka, zda lze a priori ztotožňovat fundaci s mecenášskou donací. Doporučil bych tu přece jen více diferencovat. Zakládání řady škol, probíhající v Čechách od 10. století v gesci světského kléru (kapitulní školy, většina farních škol) nebo církevních řádů, přineslo ve svém výsledku sice mj. etablování vrstvy (přinejmenším dílem kariéry) „světské inteligence“, ale toto školství mělo v principu sloužit církvi. Ostatně i pražská univerzita musela být nejprve roku 1347 založena papežem, aby ji roku 1348 mohl na tomto základě založit král Karel IV. a svěřit ji do ochrany sv. Václavu. Pobělohorský obrat tak nebyl přechodem od světského k církevnímu školství, nýbrž od nekatolického ke katolickému, v rámci království (nikoliv tak úplně na Moravě) pak – po tvrdých bojích, trvajících až do roku 1654 – k na dlouhou dobu takřka úplnému školskému (přinejmenším, co se neelementárního chlapeckého školství týče) monopolu jezuitskému.<sup>3</sup> S ním se mnoho potenciálních, zejména měštanských mecenášů prostě nechťelo smířit.

A ještě jednu – komparatistickou – poznámku je třeba formulovat k faktograficky bohatému, o rešerše v triadvaceti archivech opřenému opusu: Tak, jako je jednoznačně nutno přivítat začlenění vedlejších zemí Koruny české do výkladu a autorských úvah, postrádá čtenář srovnání jednak a především se situací v rakouských zemích (nejen Vídeň), dále pak ale přinejmenším také ve Frankách, Durynsku a Sasku, tedy v oblastech, kam na gymnasia i na učiliště univerzitní úrovně každoročně odcházely ve sledované době, samozřejmě především do konce třicetileté války, velké kontingenty studentů. Tyto univerzity, akademie a gymnasia, resp. jejich výuková a provozní praxe, v nemalé míře určovaly či přinejmenším moderovaly vzdělanostní a samozřejmě i mecenášské představy v úhrnu tisíců studentů z českých zemí. Protestantské univerzity Vídeň, Altdorf, Jena, Lipsko, Vittenberk, Frankfurt nad Odrou, to byla přirozená „druhá linie“ akademického školství pro studenty českých zemí. Nejde o to, začít o nich speciálně bádát v pramenech, ale vnímat tento a ovšem i širší akademický kontext jako inspiraci a folii mj. právě nadačních či mecenášských rozhodnutí, provedených v českých zemích.

Swazek je zaokrouhlen soupisem pramenů, rozsáhlou bibliografií (s. 470–558), soupisy zkratk, obrázků, map a grafů, obsáhlým anglickým a německým resumé, jakož i místním a osobním rejstříkem. Kniha se stane pravou studnicí informací pro každého, kdo se badatelsky vydá v Holého stopách.

Jiří Pešek

---

3 Autor připomíná ženské školské řády, tedy především voršilky, působící v Čechách od poloviny 17. století. Předpokládáme, že autorovo tvrzení „Vstup na univerzity byl dívkám umožněn dokonce až od začátku 20. století“ (s. 450) je pouhým nedorozuměním a nedoceněním jak klíčového významu roku 1897 pro univerzity v celém Předlitavsku, tak faktu, že Růžena Kecková dosáhla doktorátu již roku 1880 v Curychu a Anna Bayerová 1881 v Bernu a že obě byly posléze státem akceptovány přinejmenším pro působení v Bosně.

Eva FRIMMOVÁ

***Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)***

Bratislava, Post Scriptum – Historický ústav SAV – Libri Historiae 2015, 280 s., 35 obr., ISBN 978-80-89567-54-6.

Eva FRIMMOVÁ (ed.)

***Riccardus Bartholinus / Richard Bartolini, Odeporicon***

(= Scrinium Latino-Slovacum)

Bratislava – Trnava, Filozofická fakulta TU – Historický ústav SAV 2014, 296 s., ISBN 978-83-7490-780-4.

V ediční řadě Libri Historiae Slovaciae vyšla monografie, která dokládá rozmach slovenského bádání o dějinách evropského humanismu. Její autorka Eva Frimmová, vědecká pracovnice Historického ústavu Slovenské akademie věd, napsala řadu prací o kulturních dějinách Slovenska v 16. století, zčásti věnovaných také osvětlení historického kontextu habsbursko-jagellonského aliančního jednání ve Vídni, a dalším událostem roku 1515. Krátce před vydáním analytické monografie připravila kritické vydání a slovenský překlad latinského spisu italského humanisty Riccarda Bartoliniho (asi 1470-1529) *Odeporicon*, který podal mimořádně důkladný popis prvního vídeňského kongresu a jeho diplomatické i společenské přede hry. Ke zpracování recenzované monografie se E. Frimmová připravovala výzkumem nejen na Slovensku, ale také v Česku, Maďarsku, Německu, Rakousku a zvláště ve Vatikánu, a to jak v tamním Tajném archivu, tak i v Apoštolské knihovně. Komparativním způsobem využila množství tisků 16. století a edicí, ale prostudovala také rozsáhlý výběr ze sekundární literatury v řadě evropských jazyků.

První polovina monografie je věnována obecným tématům evropských a uherských dějin na počátku 16. století se zřetelem k politickému, kulturnímu, náboženskému a hospodářskému vývoji. Je otázkou, zda bylo nutné pokoušet se o zvládnutí tak širokého okruhu témat, když se většina z nich v minulosti nestala předmětem autorčina vlastního výzkumu a když rámcový výklad nakonec zůstal poněkud plochý a byl zatížen zbytečnými nepřesnostmi věcnými či terminologickými.<sup>1</sup> Monografii by bylo prospělo,

---

1 Zejména v uvozující kapitole „Európa na počiatku novoveku“ (*Rok 1515*, s. 23–27) nebylo využito standardních poznatků o státním systému v Evropě a došlo ke zbytečným nepřesnostem; na okraji uvádím jen drobné příklady: Bavorsko v 16. století nebylo kurfiřtstvím; Lombardie a Neapolsko nestály jako malé státy v protikladu k centralizovaným mocnostem, ale patřily do mocenské sféry španělských Habsburků; mluvit o vládě „litevských Jagellonců“ (Vladislava II. a Ludvíka) v Čechách je problematické, neboť tato dynastie byla dávno polonizovaná, atd. Nedoopatření vadí ve vystižení některých historicko-geografických souvislostí (např. Korutany, Štýrsko a Kraňsko nepatřily k Dolním Rakousům /s. 27/, ale tvořily zvláštní skupinu vnitrorakouských zemí) a v chronologii událostí (španělsko-francouzské soupeření o Itálii neskončilo roku 1515 /s. 30/, ale s přestávkami trvalo až do míru v Cateau-Cambrésis roku 1559). Také složitý proces postupného překonávání právního partikularismu v Evropě je naznačen poněkud nesoustavně, s konstatováním „neuvěřitelného množství podob práva“ (s. 25), ale bez nutného zřetele k sociálně zakotveným úrovním právních systémů a k postupné romanizaci práva. Z terminologického

kdyby tato kapitola nebyla pojata v takové šíři a zaměřila se na středoevropský vývoj kolem roku 1515.<sup>2</sup>

Zvláštní pozornost soustředila autorka – kromě vzniku habsburského soustátí – k osmanské hrozbě jakožto centrálnímu tématu evropské politiky 16. století a v tomto případě postupovala způsobem, který lépe odpovídá jejímu klasicko-filologickému východisku a přináší původní výsledky. Neshrnuje poznatky literatury, která je k tematice tureckého výboje do Evropy dnes již obrovská, ale rozebírá soudobou latinskou literaturu, v níž byla problematika zachycena, na prvním místě řeč italského humanisty a bratislavského probošta Hieronyma Balba, kterou přednesl na sněmu ve Wormsu roku 1521 se záměrem získat podporu německých knížat pro obranu Uher.

Tento přístup umožnil zachytit cílevědomou habsburskou propagandu a postoje katolické části zainteresované evropské veřejnosti. Eva Frimmová vystihuje silný, nábožensky motivovaný emocionální náboj tohoto a dalších projevů, které káraly nesvornost křesťanstva a vyzývaly ke společnému boji proti turecké expanzi. Při komplexním pohledu na uvedenou tematiku by bylo dobré přihlédnout k enormnímu rozsahu evropské publicistiky s tímž námětem, jak ji podchytil nepřekonaný spis Carla Göllnera.<sup>3</sup> Ještě důležitější by však bylo zevrubněji ukázat programovou jednostrannost Balbovy a jemu příbuzné argumentace, neboť v ní nešlo pouze o obranu proti osmanské agresi, ale také o podporu habsburských dynastických zájmů a o potření jak nastupující reformace, tak i pravoslavných „schizmatiků“ na východě. Jednostrannost a s ní i obecná nepřijatelnost toho typu propagandy, který v raném stadiu zachytila E. Frimmová, se potom stala příznačným rysem velké části evropské „turecké literatury“ v celém 16. století.

V nástinu kulturně historického vývoje na přelomu středověku a novověku navázala Eva Frimmová na práce Jozefa Minárika, Jozefa Kuzmíka a dalších slovenských i zahraničních autorů, ale vyšla také z vlastního studia renesančního písemnictví. Shrnutím základní problematiky renesance, humanismu a reformace, jak se projevy na Slovensku, vytvořila vhodný rámec pro interpretaci Bartoliniho díla. V souvislosti s nástinem církevních poměrů věnovala autorka velkou pozornost legátům papežské kurie, kde se mohla opřít mj. o výzkumy Antonína Kalouse,<sup>4</sup> ale využila i další literaturu a prameny včetně vatikánských. Je to plně opodstatněno skutečností, že centrální postavou spisu *Odeporicon* se stal Matthäus Lang (1468–1540), biskup v korutanském Gurku, kardinál a pozdější salzburský arcibiskup, který byl jedním z hlavních vyjednávačů o habsbursko-jagellonské sňatkové

---

hlediska je nevhodné při líčení situace v Čechách stavět do protikladu královská města a „české stavy“, čímž jsou evidentně míněny pouze stavy šlechtické (s. 83).

2 Při hledání středoevropských souvislostí by bylo bývalo prospěšné větší měrou využít základní díla rakouské a české literatury, zejména opomenutých autorů Alfreda Kohlera a Thomase Winkelbauera, resp. Antonína Rezka, Josefa Janáčka a Petra Vorla.

3 Carl GÖLLNER, *Turcica*, I–II. *Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, București – Berlin – Baden-Baden 1961–1968; III. *Die Türkenfrage in der öffentlichen Meinung Europas im 16. Jahrhundert*, București – Baden-Baden 1978.

4 Antonín KALOUS, *Plenitudo potestatis in partibus. Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010.

alianci v Bratislavě a ve Vídni roku 1515. Autorka zdůraznila zájem papežské diplomacie na uzavření této aliance a prostřednictvím Bartoliniho spisu vystihla i vnější prostředí mezinárodních jednání, včetně ceremoniálu a slavností, jichž se účastnil kardinál Lang a jež mohl jeho důvěrník sledovat na vlastní oči a znalecky je komentovat.

Ve snaze o všestranný pohled autorka vystihla rozpor mezi nevalnou hospodářskou situací Uher a obrovskými náklady na početné dvořanstvo, slavnosti a propagandu, jež byly spjaty s pětiměsíčním jednáním o dynastické alianci. Přinesla k tomu množství dílčí faktografie, která by si ovšem vyžadovala podrobnější interpretaci, aby zejména údaje o zadlužení hlavních aktérů – Vladislava II. Jagellonského a císaře Maxmiliána I. – nezustaly na úrovni všeobecných konstatování.

Podrobně vylíčila E. Frimmová politické zájmy a diplomatická jednání mezi Habsburky a Jagellonci ve druhé polovině 15. a první čtvrtině 16. století, v nichž se odráželo jejich soupeření a zároveň směřování k dohodě výhodné pro habsburskou dynastii. Zde nebylo možno přinést mnoho nového, neboť téma je detailně zvládnuto v řadě prací, z nichž autorka využila zejména spisy Krzysztofa Baczkowského, Hermanna Wiesfleckera a Josefa Macka. Naproti tomu spíše na maďarské literatuře je založen výklad věnovaný neúspěšným snahám Jana Zápolského o získání uherské koruny pro vlastní rod, což byl výraz beznadějnosti ambiciózní středoevropské aristokracie v konfrontaci se světovým rozpětím habsburské moci za Karla V. a Ferdinanda I. Cenná je obsahová interpretace sňatkové smlouvy z roku 1515 (včetně edice a slovenského překladu)<sup>5</sup> a výklad o jejich naplnění v následujících letech, kdy se staly základem pro vznik habsburské monarchie.

Nejcennější část monografie E. Frimmové představuje ovšem rozbor Bartoliniho díla, který tvoří druhou polovinu knihy a je těsně propojen se samostatně vydanou kritickou edicí a překladem z roku 2014. Formálně jde o cestopis, který psal sekretář a dvorní kaplan kardinála Langa téměř souběžně s průběhem cesty a za delšího pobytu v Bratislavě a Vídni; svědčí o tom skutečnost, že latinské dílo v rozsahu 138 stran, zahrnující události od počátku února do sklonku července 1515 mohlo být vydáno tiskem už 15. září téhož roku. Autor se v něm projevil jako výborný stylista a vynikající pozorovatel s univerzálními zájmy. Sahaly od geografie a pozorování přírody přes historii a památná místa až k zvyklostem obyvatel navštívených zemí (Bavory, Rakousy, Horní Uhry), k sledování jejich způsobu života a porovnávání s tím, co pisatel znal z Itálie a také co si osvojil jako určitý standard na říšském území. Ačkoli Bartolini nepovažoval sledovaná etnika za rovnocenná (dosahující úroveň Itálie, která ovšem i v jeho očích upadala), nestal se šířavým kritikem, spíše jen lehce povýšeným komentátorem života v oblastech, jež se mu jevily poněkud barbarské.

Cestování bylo pro tohoto humanistu nástrojem poznání všeho, co zaznamenal a co se pokoušel uvést do pochopitelných a vysvětlitelných souvislostí. Nespokojil se s popisem míst a krajin, jež navštívil, se záznamem jednání, slavností a každodennosti v průběhu putování. Na rozdíl od autorů mnoha cestovních deníků z 16. století hledal souvislosti jevů, byl schopen nacházet jejich sociální a psychologickou podmíněnost, kupříkladu v komentáři k Dózovu povstání roku 1514, jehož důsledky (zejména kruté účtování s vrchnostmi a poté

---

5 E. FRIMMOVÁ, *Rok 1515*, s. 204–211.

s poraženými povstalci) zůstávaly v živé paměti a o několik měsíců později, když vznikal spis *Odeporicon*, ve veřejnosti ještě silně rezonovaly.

Autorka věnuje všem těmto stránkám Bartoliniho spisu detailní pozornost, dokumentuje svůj výklad obšírnými citacemi a někdy také komplementárními prameny. Ačkoli nepomíjí ani obvyklá témata dějin cestování (dopravní prostředky, ubytování, strava, hostiny) a komunikace mezi účastníky jednání (diplomacie, ceremoniální dary, turnaje a jiné slavnosti, bohoslužby), bližší jsou jí literární aspekty díla (výrazové prostředky, vztah autora k dobové rétorice, kultivovanost projevu, renesanční prvky v hodnocení a ztvárnění popisované látky). Eva Frimmová právem věnuje pozornost tendenci díla a přes opakovaný důraz na snahu Bartoliniho o objektivitu dospívá k realistickému závěru, že jakožto poeta laureatus ve službách Habsburků „vlastne všetko interpretoval v ich záujme“ (s. 194).<sup>6</sup>

S tím souvisí i letmé upozornění na jistou filozofii dějin, kterou bych označil jako Bartoliniho příklon k descendenční teorii. Jeho pohled na italskou vlast v konfrontaci se střední Evropou byl poznamenán pocitem zmaru dějinné slávy rozdrobené a zvětjšku ohrožené Itálie. Ve shodě s mnoha současníky vysvětloval pokles italské slávy úpadkem mravů a nedostatečnou schopností vytvořit silnou centralizovanou vládu. I v tomto směru byli Habsburkové italskému humanistovi (podobně jako jinému účastníkovi prvního vídeňského kongresu – Janu Zajícovi z Házmburka – či o generaci mladšímu autorovi Kosmografie české Zikmundovi z Puchova) příslibem konsolidace a návratu spořádaného panování. Do těchto souřadnic patřila také jim všem společná představa o úloze Habsburků v boji proti osmanskému výboji a při obraně křesťanské Evropy.

Kritickou edici a monografický rozbor Bartoliniho díla pojala autorka primárně jako příspěvek ke slovenským a uherským dějinám, zejména k dějinám Bratislavy jakožto centra nejvýznamnější diplomatické události první čtvrtiny 16. století. S tím souvisí obšírnější výklad o katastrofálním požáru, který vypukl 30. dubna 1515 a zničil značnou část tehdejšího Prešpurku. Z téhož důvodu se E. Frimmová soustředila na určení počtu osob, které pobývaly ve městě za přípravných bratislavských jednání, a dospěla k číslu 13 200. Vzhledem k tomu, že vyšla z narativních pramenů, jež zpravidla nadsazovaly, lze toto číslo pokládat za odhad spíše přesahující realitu. V každém případě je však pravděpodobné, že šlo o množství mimořádně velké, jež zřejmě převyšovalo počet stálých obyvatel města, odhadovaných asi na 5000 osob. Právě tato mimořádná koncentrace domácích i cizích lidí mohla přispět k vypuknutí požáru (snad i založenému žhářů) a k následnému chaosu.

Jak edice (včetně zdařilého, velice čtivého překladu), tak i monografie se svým tematickým záběrem dotýkají několika středoevropských zemí, což klade na interpretaci ústředního pramene zvýšené nároky. Při zpracování rozmanité faktografie, kterou přináší *Odeporicon*, se musela E. Frimmová vyrovnat s nesnadnými identifikacemi osob, jež se v rozmanitých rolích účastnily velkého mezinárodního setkání roku 1515. Je třeba ocenit, že se

---

6 Výklad je nesen poněkud nekritickým pohledem na habsburskou monarchii, již se stylistickým nedoplněním dostalo bezděčného nadhodnocení i v závěrečné větě prvního oddílu, kde se praví, že tato centralizovaná monarchie, založená roku 1526, „dokázala s obmenami, ktoré jednotlivé etapy prinášali, pretrvať ďalších viac ako 400 rokov“ (s. 97).

jí to do značné míry podařilo. Taková práce je ovšem nekonečná a zpřesnění budou bezpochyby přinášet i další badatelé, kteří budou edice Bartoliniho spisu využívat. Lze to učinit i při sondě do skupiny osob spjatých s českými zeměmi. Tam můžeme „Adama de Neuhaus“ (s. 206–207) snadno ztotožnit s Adamem I. z Hradce a „Alberta Pernstaina“, údajného komorníka Českého království (s. 218–219), s Vojtěchem z Pernštejna, který byl ovšem nejvyšším hofmistrem; záhadný Heinricus Botzku de Kannstat (s. 206) je s vysokou pravděpodobností totožný s méně známým moravským šlechticem Jindřichem Kunou z Kunštátu (synem Bočka Kuny z Kunštátu), který v mládí působil ve službách Ferdinanda I. a později se stal proboštem metropolitního chrámu sv. Václava v Olomouci a mecenášem katolických literátů.<sup>7</sup> Právě tento případ dokládá, že důkladná identifikace osob v literárních pramenech může nejen obohatit individuální biografie, ale také přispět k poznání vztahů uvnitř stavovské společnosti a u panovnického dvora. Podobnou rektifikaci lze provést rovněž u některých postav ze sousedních zemí, například ve skupině zmíněných hrabat u jména „Nicolaus, comes de Salin“ (s. 204); v tomto případě jde zřejmě o Mikuláše II. ze Salmu, habsburského vojevůdce a později, roku 1529, proslulého obránce Vídně.

I když se jednání o habsbursko-jagellonské alianci a tím nepřímě také o budoucnosti českého trůnu odbývalo na území Uher a Rakous, Čechové, Moravané a Slezané nejsou v *Odeporiconu* zmiňováni pouze v zastoupení svými panovníky (Vladislav II. a Ludvík), aristokraty (knížata Karel Minstrberský a Kazimír II. Těšínský, nejvyšší kancléř Ladislav ze Šternberka a další) či preláty (olomoucký biskup Stanislav Thurzo), ale také jako svébytný český národ. Je pozoruhodné, že vzdělaný italský humanista zachytil stále ještě živé ohlasy husitství, a to nikoli jako náboženského hnutí nebo kacířství, nýbrž jako mimořádně úspěšného válečnictví. Třebaže v renesanční literatuře je vždy nutno počítat s jistou nadsázkou, je pozoruhodné, že Bartolini opakovaně zmínil výjimečnou českou statečnost („fortis Bohemus“, s. 132), válečnické schopnosti („bellicosissimum populum“, s. 230) a vítěznou bojovnost („Nollem Bohemicam pugnam recensere, sed cum a tanto principe vinci etiam gloriosum sit, audeo hoc dicere, nullibi unquam neque fortius neque periculosius pugnatum esse...“, s. 228–230). Je to výraz doby, v níž doznívala vojenská sláva husitské a pohusitské doby a stávala se vzpomínkou i výzvou. Další z účastníků vídeňského setkání Jan Zajíc z Házmburka, jehož sice Bartolini nezaznamenal, ale který byl při této příležitosti pasován na rytíře císařem Maxmiliánem I., s odstupem téměř čtyř desetiletí zaznamenal: „A abychom zase v ty šlápěje svých milých předkuov vstoupili a toho zmužilého srdce dosáhli, aby se nás zase nepřátelé obávali...“<sup>8</sup> Zatímco Bartolini roku 1515 bral v úvahu minulost, Házmburk se v polovině 16. století vyjadřoval ke své současnosti a k dohledné budoucnosti.

Tematika dvou knih Evy Frimmové daleko přesahuje rámec slovenských dějin. Dotýká se Uher, Rakous a zemí České koruny, vzhledem k účasti polského krále Zikmunda I. rovněž polsko-litevské unie, zprostředkovaně také Itálie, Římsko-německé říše a habsburských držav v západní Evropě. Italskému humanistovi se u příležitosti pultisíciletého výročí

7 Miroslav PLAČEK – Peter FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 468, 479n.

8 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka: Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007, s. 109.

vzniku jeho díla dostalo oživení, kritické edice a vědeckého výkladu. Skutečnost, že edice Bartoliniho díla je opatřena úvodem, komentářem a rejstříkem v latině, zatímco monografie má souhrn v němčině, francouzštině a angličtině, jsou obě knihy dokořán otevřeny dalšímu mezinárodnímu bádání. Bude možno jich využít jak při výzkumu mezinárodních vztahů, diplomacie a cestování, tak i při srovnávacím studiu humanistické kultury.

Jaroslav Pánek

Patrizio FORESTA

**„Wie ein Apostel Deutschlands“. Apostolat, Obrigkeit und jesuitisches Selbstverständnis am Beispiel des Petrus Canisius (1543–1570)**

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung für Abendländische Religionsgeschichte, hg. Irene Dingel, Bd. 239)  
Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2016, 528 s., ISBN 978-3-525-10100-1, ISSN 0537-7919.

O jezuitském pateru Canisiovi byly sepsány stovky prací, odborných, populárních, apologetických, hagiografických i populárně pokleslých. Památka tohoto jezuitského světce byla oživena především v roce 1997, kdy se připomínalo čtyřsté výročí jeho úmrtí. Snad se i toto jubileum stalo Patriziu Forestovi pobídkou k výzkumnému zaujetí životem a dílem Petra Canisia. Autor se Canisiovi věnoval už v magisterské práci na římské univerzitě Sapienza, poté svůj výzkum prohloubil v doktorské práci na Univerzitě Johanna Wolfganga Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem. Přepřacováním disertace vznikla kniha, v níž Foresta předložil výsledky svého bádání veřejnosti. (V příloze práce seznamuje autor také s činností nizozemských a holandských vědců, kteří se v současné době zabývají široce koncipovaným výzkumným záměrem s názvem *Canisius Project*. Jeho hlavním cílem je především moderní zpřístupnění celé dochované Canisiovy korespondence.)

Jak už název díla vypovídá, autor se soustředil na analýzu Canisiova působení v Říši v letech nedlouho po vstupu do řádu a na jezuitské pojetí apoštolského poslání. Zjednodušeně řečeno: je oprávněné nazývat prvního německého člena Tovaryšstva Ježíšova „apoštolem“ a v čem spočívá, v čem je zvláštní sebehodnocení, sebe prezentace tohoto řádu v úvodních desetiletích jeho existence? V úvodních kapitolách se Foresta podrobně zabývá právě jezuitským pojetím novodobého apoštolátu, který vyplýval především ze základů jezuitské spirituality. Působení všech těchto nových apoštolů (nebyl to jen Canisius, ale i jeho starší druzi Faber, Jay či Bobadilla) dost úzce záviselo i na jejich vztazích se světskou a duchovní vrchností, ovšem rozhodně nesměli světské moci podléhat, počínat si jako „agenti státu“. Tím spíše, že přicházeli do zemí rozpolcených náboženským štěpením na prahu éry konfesionalizace. Kde jinde by to mohlo být tehdy patrné, než v Říši, která Petru Canisiovi skýtala nepřeborné podněty k jeho apoštolskému působení. Hlavní principy takové činnosti popsal už Jeroným Nadal.<sup>1</sup> Nabádal k prožívání prvotního způsobu života

1 Foresta užívá moderní německé edice Nadalovy práce: Jerónimo NADAL SJ, *Die apostolische Dienste der Gesellschaft Jesu nach der „Formula Instituti“*, hg. Josef Sterli SJ, Frankfurt 1981.

a práce Kristových druhů a to nejen při misionářských cestách po Zamoří, ale i uvnitř křesťanského světa.

V dalších pasážích knihy potom Foresta podrobně rozebírá Canisiův život po vstupu do řádu (pobyty na Apeninském poloostrově a na Sicílii) do složení čtvrtých slavných slibů a líčí přípravu jeho stěžejního díla *Summa doctrinae christianae*. Značný význam autor právem přikládá Canisiovu povolání do Ingolstadtu poté, co se bavorský vévoda rozhodl reformovat zdejší univerzitu podle katolických principů. A zde se dle všeho zrodila také Canisiova „městská strategie“: Byla to koncepce práce Societatis ve městech prostřednictvím misijního úsilí, při současném pronikání na stávající univerzity, resp. prostřednictvím zakládání nových vysokých učení, která by byla plně ve správě Tovaryšstva.

Dalším Canisiovým důležitým bodem na této rekatolizační cestě se stala Praha. Patrizio Foresta se věnuje příchodu jezuitů do hlavního města českého království velmi podrobně na podkladě dosud nevyužitých pramenů, především z římského centrálního archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu (s. 372–382). V uvedení jezuitů do centra „kacířské země“ vidí autor jeden z vrcholů Canisiovy činnosti v polovině 16. století.

Knihy Patrizia Foresta je pěkným příkladem, jak lze nalézat v nesčetněkrát probádaných tématech nové poznatky, nové objevy, umožněné novým kladením otázek. V podobných případech může vědec zvolit dvojí cestu – buďto dohledávat jednotliviny a další podrobnosti ve známých pramenech, jichž pro raný novověk není tak nepřehledné množství, nebo proměnit optiku nazírání. Foresta úspěšně zvolil vyváženou kombinaci obou těchto cest. Podařilo se mu vyvarovat se nebezpečí, před kterými varoval již Pierre Bourdieu:<sup>2</sup> dopouštět se zjednodušení při analýze historického působení náboženských idejí, akceptovat iluzi absolutní autonomie, která pojímá náboženské poselství jako spontánně zrozený produkt vnuknutí. Tedy zjednodušeně řečeno – autor se snaží usilovat o proniknutí k podstatě jevů s pochopením pro záležitosti víry, ale oproštěn od pro historiografii zavádějícího hagiografického podtextu. Netřeba dodávat, že u práce vzniklé na německé univerzitě, neudíví velmi podrobný seznam užitých pramenů a odborné literatury.

Ivana Čornejová

Kerstin WEIAND

***Herrschaftsbilder und politische Normbildung. Die Darstellung Elisabeths I. im England des 17. Jahrhunderts***

(= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Bd. 236)  
Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2015, 372 s., ISBN 978-3-525-10135-3.

V obecném povědomí je vláda Alžběty I. chápána jako vrchol tudorovských dějin: ve druhé polovině 16. století zažívala Anglie neobyčejně stabilní období plné prosperity, jehož téměř emblematickou postavou je nepřekonatelný William Shakespeare. K alžbětinské kultuře i politice se vrací nejen teatrologové a muzikologové, ale *ad infinitum* roste

2 Foresta cituje německý překlad práce Pierra BOURDIEU, *Das religiöse Feld. Texte zur Ökonomie des Heilsgeschehens*, Konstanz 2000, s. 11 (v recenzované knize na s. 13–14).

i počet uměleckých zpracování tohoto období, z posledních let stačí ostatně připomenout dva velkofilmy s Cate Blanchett v hlavní roli.<sup>1</sup> Pochopitelně obrovský je a vždy byl také zájem historiků, kteří právem viděli v tudorovské Anglii zárodky řady aspektů, později rozvinutých do konstitutivních prvků anglické (či později britské) státnosti: od počátků národního cítění přes vznik anglikánství až po budování později nepřemožitelného námořnictva.<sup>2</sup> Vzhledem k téměř kontinuálnímu zájmu historiků již byla valná většina relevantní faktografie o životě a vládě Alžběty I. i jejich bezprostředních nástupců sebrána, několikrát zhodnocena a převyprávěna, což většinou platí i o tématech příbuzných a dokonce i o jejím „druhém životě“. Svým rozsahem může tato úplnost až zaskočit historika zvyklého na středoevropskou realitu, v níž lze ke stěžejním politickým otázkám 16. až 18. století nalézt v obrovském množství pramenů stále nové dokumenty, které na své kritické posouzení ještě čekají. Inovace na poli historického poznání alžbětinské doby a jejího odkazu tak spočívá spíše v novém pohledu a ve zdůraznění dosud opomíjených textů než v šíři či hloubce reflektované pramenné základny.

V souvislosti s recenzovanou knihou je třeba obzvláště zdůraznit dlouhodobý zájem německé historiografie o anglické dějiny raného novověku a to i o období před příchodem hannoverské dynastie. Tudorovské a Stuartovské Anglii věnovali svá stěžejní díla Andreas Pečar, Ronald G. Asch či Christoph Kampmann, pod jehož vedením také vznikla na Philipps-Universität v Marburgu dizertace Kerstin Weiland, jež se stala základem pro recenzovanou knihu.

Autorka si klade otázky, s jejichž pomocí se snaží pochopit, jak došlo k proměně obrazu Alžběty v několika desetiletích, následujících po její smrti. Místo paušálního konstatování, že se její osobnost stala protikladem k neoblíbenému Jakubovi I., nalézá Kerstin Weiland podrobným rozbořem vývoje alžbětinského obrazu základní dynamiku a zdůrazňuje v letech panování jejího nástupce několik klíčových momentů, které z mrtvé panovnice s rozporuplným odkazem vytvořily neohroženou hrdinku.

Recenzovaná kniha sleduje proměny společenského diskurzu, který preferuje pod vlivem vnějších okolností jeden obraz panovníka oproti ostatním. Vedle anglosaské historiografie přitom Weiland využila i metodologická východiska historiografie německé (jedná se jistě o pohled zvenčí), zcela však chybí komparativní hledisko a srovnání například s německými poměry. Toto konstatování není však myšleno jako výtky, protože potvrzuje opět, jak odlišné byly poměry při budování politického prostoru v západní Evropě (Anglie, Francie, Nizozemí) a v Evropě střední. V 17. století totiž můžeme v Anglii sledovat téměř

---

1 Jedná se o filmy *Královna Alžběta* (orig. *Elisabeth*, 1998, režie: Shekhar Kapur) a *Královna Alžběta: Zlatý věk* (orig. *Elisabeth: The Golden Age*, 2007, režie Shekhar Kapur). Oba snímky stály na počátku hvězdné kariéry herečky Cate Blanchett, která za oba získala Oscara.

2 V rámci úvodní kapitoly a historiografického přehledu se autorka recenzované knihy vyrovnává s „revizionistickým“ pohledem, který upozorňuje na to, do jaké míry i moderní historici podléhají svůdnému klamu panovnické propagandy tvořené ještě během Alžbětiny vlády. Např. Susan DORAN – Thomas S. FREEMAN (edd.), *The Myth of Elisabeth*, Basingstoke 2003.

již zformované veřejné mínění s množstvím polemických spisů i krátkých pamfletů, které tvořily významnou pramennou základnu recenzované práce. V podobných kategoriích nelze o střední Evropě vůbec uvažovat. Dokonce ani ve Francii té doby není možné nalézt podobně kritické fungování veřejnosti, jež dává svůj názor najevo také uměleckými a náboženskými formami (funkce divadelních her, specifická role anglikánské homiletiky pronášené během veskrze politických událostí). V tomto ohledu je škoda, že se recenzovaná práce více nezabývá stylizací Alžběty I. či Jakuba I. v kontextu výtvarného umění nebo architektury, kde by bylo možné spíše nalézt evropské paralely.<sup>3</sup>

Odlišnost vůči kontinentu a vůči středoevropské realitě především spočívá v samotných základech královské moci. V Anglii kupříkladu Jakub I. v rámci své (často zoufalé) snahy legitimizovat vlastní postavení vstupoval do veřejného diskurzu, do polemik se svými protivníky. Na vytváření normativního obrazu alžbětinské vlády se ovšem podílela také historiografie, přičemž Kerstin Weiland věnuje obzvláštní pozornost *Anglickým a irským analům z doby Alžběty I.* Williama Cambdena.<sup>4</sup> V tomto bodě nabízí recenzovaná práce podstatnou reinterpretaci jednoho ze základních děl anglické raně novověké historiografie, kdy zdůrazňuje spíše jeho roli komunikační (představit určitý obraz Alžběty I. intelektuálům na kontinentě) před významem, jaké mělo toto dílo pro rozvoj kritické dějepisectví na Britských ostrovech.

Je třeba velmi ocenit fakt, že autorka recenzovaného spisu má důkladnou znalost nejen biblické, ale také klasické (antické) literatury, bez níž je prakticky nemožné odhalit intertextové odkazy v oslavné či naopak polemické produkci raného novověku.<sup>5</sup> Zároveň dokáže jednotlivá díla pojednat v sociálním prostředí, v němž vznikla, v němž se šířila nebo na které směřovala. Do politických debat totiž byly vtaženy různé společenské vrstvy a tomu se podřizoval jazyk i styl vyjadřování. Škála je skutečně široká: od sofistikovaných intelektuálních her pozdních humanistů počátku 17. století až po jednoduchá a často obhroublá sdělení určená publiku analfabetů. Soubory analyzovaných pramenů, mezi nimiž převládají staré tisky, by bylo možné doplnit množstvím rukopisů (zejména politických řečí a korespondence), z nichž autorka knihy využila soustavně vlastně jen dopisy benátských vyslanců z Londýna.

Jedním ze stěžejních bodů knihy je pojednání o „cizích“ vlivech na utváření anglického politického diskurzu a budování královna normativního obrazu. Weiland právě v tomto bodě dokáže zúročit svůj vklad historičky stojící mimo anglické prostředí a vnést do problematiky tolik potřebný pohled zvenčí. Dopodrobna tak píše například o vlivu francouzských pamfletů nebo příležitostné literatury tištěné ve Spojených provinciích na vývoj anglického diskurzu. Dokonce tvrdí, že model královny-válečnice se zrodil právě

3 V tomto ohledu se výzdoba interiéru rezidencí dostává ke slovu až na samém konci knihy v kontextu Rubensova slavného stropu Banqueting Hall uvnitř Whitehall Palace, což je vlastně již období Karla I., K. WEILAND, *Herrscherbilder*, s. 317–322.

4 William CAMBDEN, *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum, regnante Elisabetha, ad annum salutis MDLXXXIX*, London 1615. Pojednáno v rámci recenzované knihy na s. 185–233.

5 Velmi působivý je například rozbor elegie Johna Howsona na základě rétorických norem používaných již v antickém Římě, např. Horáciem. K. WEILAND, *Herrscherbilder*, s. 111.

v důsledku zostření konfesního napětí na kontinentě, resp. s reflexí postavy Jindřicha IV., vystupujícího jako král-válečník. Obraz smrti tohoto francouzského krále v Anglii je jedním z mála témat, která Kerstin Weiand nastoluje jako nová, jimž dosud sama anglická historiografie nevěnovala dostatečnou pozornost.

Jako klíčovou událost pro pochopení změny v utváření Alžbětina obrazu pak autorka recenzovaného díla považuje české stavovské povstání, tedy především postavu Alžběty Stuartovny, královniny jmenovkyně a podle konstrukcí autorů dobových politických spisů také možné pokračovatelky. Přítomnost falckého manželského páru u anglického dvora a jeho smutný osud v prvních letech třicetileté války působily na anglickou společnost a stávaly se argumenty pro kritiku vlády (za všech okolností) mírumilovného Jakuba I. V tomto ohledu lze jen litovat, že K. Weiand nezná českou literaturu, která tento fenomén studuje intenzivně minimálně od dob Josefa Polišenského, z jehož díla necituje ani do světových jazyků přeložené studie.<sup>6</sup>

Ke knize jako takové je třeba poznamenat, že by jí slušel rozsáhlý obrazový doprovod. Ten chybí i v případech, kdy autorka přímo popisuje vybraný ikonografický pramen (např. frontispis díla Thomase Scotta *Vox Dei* na straně 299 či Rubensův strop v Banqueting Hall). Zvláštní je i opomenutí seznamu zkratk, bez něhož je řada bibliografických odkazů jen obtížně dohledatelná. K většímu čtenářskému komfortu by jistě přispěly také překlady delších pasáží textů citovaných v originálním latinském nebo staroanglickém znění. Občas kniha až příliš kopíruje povinnou formální strukturu dizertační práce, přičemž například dílčí závěr na konci každé části vyznívá mnohdy poněkud disparátně a opakuje argumentaci, která předtím už několikrát zazněla v rámci předchozího výkladu (čtenář se s ní setká ještě jednou v rámci celkového závěru).

Kerstin Weiand se podařilo zodpovědět hlavní otázku, kterou si položila v úvodu knihy: Jak se z rozporuplného obrazu Alžběty I. v době její smrti stala o zhruba deset let později neohrožená bojovnice a vrchol dosavadních anglických dějin. Z královniny, která nedala své zemi dědice a vystavila ji tak nebezpečí občanské války, byl po její smrti vytvořen normativní obraz ideálního panovníka, tolik odlišného od Jakuba I. i Karla I. (či dokonce od vévody z Buckinghamu). Tento ideál, ve své podstatě vlastně nikdy neexistující, byl tak systematicky používán k podkopávání autority stávajícího panovníka a přispěl ve svých důsledcích k radikalizaci parlamentní opozice na počátku anglické revoluce.

Roku 1603 umírala Alžběta I. jako královna, která vojenskými akcemi dokázala zajistit své zemi mír (*the Queene of peace*) a její obraz byl podobnější Spenserově představě Královniny víl, vládnoucí blahobytně pokojné Arkádii. S výbuchem třicetileté

---

6 Za pozornost by jistě stála monografie Josef POLIŠENSKÝ, *Tragic Triangle. The Netherlands, Spain and Bohemia 1617–1621*, Praha 1991. Z novějších autorů překvapí znalost pouze jedné studie Jaroslava Millera (Jaroslav MILLER, *The Henrician Legend Revived. The Palatine Couple and its Public Image in Early Stuart England*, *European Review of History* 11, 2004, s. 305–332). Jeho monografie, která vyložené cílí stejným směrem jako recenzovaná kniha, zůstává K. Weiand skrytá (srov. Jaroslav MILLER, *Falcký mýtus. Fridrich V. a obraz české války v raně Stuartovské Anglii*, Praha 2004).

války se z Alžběty stala definitivně bojovnice za protestantskou věc (*Warrior Queen*).<sup>7</sup> Obě tyto polohy jejího obrazu však přetrvaly dodnes a staly se jakýmsi potenciálem možného výkladu anglických dějin druhé poloviny 16. století, což je ostatně vidět i ve výše zmíněných filmových adaptacích.

Jiří Hrbek

Udo KINDERMANN

*Kunstdenkmäler zwischen Antwerpen und Trient. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2002, VII + 527 s., ISBN 3-412-16701-0.

Udo KINDERMANN

*Kunstdenkmäler in Veneto. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus dem Jahr 1660. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*

Köln – Weimar – Wien 2016, Böhlau Verlag, 257 s., ISBN 978-3-412-50366-6.

Susanne DAUB

*Kunstdenkmäler in Latium und der Toskana. Beschreibungen und Bewertungen des Jesuiten Daniel Papebroch aus den Jahren 1661–1662. Erstedition, Übersetzung, Kommentar*

Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2016, 321 s., ISBN 978-3-412-50346-8.

Jedno z předních německo-rakouských nakladatelství připravilo, resp. připravuje svým čtenářům po letech pokračování opravdového zážitku. Je třeba obrátit se nejdřív do počátku tohoto století, kdy vyšel první svazek referovaného díla. A hned tu lze říci, že čtenáři se při četbě dostávají nejen poučení, ale i potěšení. Vydává se totiž deník jezuita Daniela Papebrocha (1628–1715), významného člena jezuitského konventu v Antverpách a týmu Jeana Bollanda (1596–1665), zakladatele gigantické, dodnes neuzavřené edice *Acta sanctorum quodquod toto orbe coluntur*.<sup>1</sup> Papebrochovo jméno je notoricky známo jako jméno muže, který svým komentářem k druhému dubnovému svazku právě jmenovaného díla označil za falza prakticky všechny nejstarší listiny kláštera Saint Denis u Paříže (dnes Paříž), nekropole středověkých francouzských králů. Přiměl tak, či spíše vyprovokoval, Jeana Mabillona (1632–1707) k jeho zakladatelskému dílu v oblasti diplomatiky, resp. pomocných věd historických vůbec, totiž k sepsání knihy *De re diplomatica libri sex* (1681).

7 Jako zajímavý námět pro budoucí bádání se jeví srovnání modelu protestantské a katolické bojovnice na prahu třicetileté války. Oba konfesní tábory jakoby měly vnitřní potřebu zvolit si jako svou (metafyzickou) vůdkyni ženu a Alžběta I. odpovídá v mnohém „generalissimé“ katolických vojsk, tedy Panně Marii. V této souvislosti bych rád upozornil na podnětnou práci Helen HACKETT, *Virgin Mother, Maiden Queen. Elisabeth I. and the Cult of the Virgin Mary*, Basingstoke 1996.

1 Bolland volně navázal na, byť výrazně skromnější, plán profesora univerzity v severofrancouzském Douai Henryka Rosweydea z r. 1607.

Že Papebroch byl také autorem rozsáhlého latinského deníku z více než dvouleté badatelské cesty do Itálie v letech 1660–1662, kterou podnikl spolu s Gotfriedem Henschenem (1601–1681), vědělo jen málo specialistů či regionálních historiků.<sup>2</sup> Až když v roce 2002 vyšla péčí profesora středolatinské filologie na kolínské univerzitě Udo Kindermanna edice úvodní části deníku, zpracovávající začátek oné cesty (od 23. července do 23. října 1660), dostalo se jí pozornosti. Nikoliv však – alespoň pokud vím – u nás, ačkoli by si to zasloužila. Když nyní po více než deseti letech vyšly další dva svazky, je třeba představit edici poněkud zřetelněji.

Už na první pohled je nápadné, že tyto svazky nemají společný titul ani číslování. Jen na levé straně apertury titulního listu je u svazků z roku 2016 umístěna nenápadná informace o tom, že vydání Papebrochova deníku je finančně zajištěným projektem, jehož odborným garantem je právě editorka svazku věnovaného Papebrochově a Henschenově cestě po Latii a Benátsku. Ve svazku Susanne Daubové je tamže uvedeno, že v rámci projektu je na programu vydání i svazků o Emilii-Romagni, Markách s Umbrií, Římu, Neapoli, Ligurii, Lombardii a Piemontu. Ovšem v předmluvě (resp. úvodu) o tom ani v jednom svazku už není podrobnější informace, a tak se o možných konkrétních dalších výstupech nedozvídáme nic.

O jisté (možná zdánlivé, leč nevysvětlené) nesoustavnosti svědčí i to, že zatímco na úvodní svazek Kindermannův, jenž popisuje cestu z Antverp do Tridentu (od konce července do konce října 1660), bezprostředně navazuje svazek téhož autora o Benátsku (od října do 10. listopadu 1660), svazek Daubové přeskakuje celý rok putování z Benátek do Říma včetně dlouhodobého pobytu ve Věčném městě. Začíná totiž až počátkem října 1661 a končí po pěti měsících počátkem března 1662. Pozorujeme tak hiát nejen pro období cesty do Říma přes Emilii, Marky a Umbrii, několikaměsíční pobyt v samotném Římě, ale i cestovatelskou odbočku do Neapole přes Grottaferratu a Monte Cassino a pak zpět do Říma. Teprve poté navazuje Daubovou vydané Latium a Toskánsko. Můžeme se tedy domnívat, že si editoři práci rozdělili tak, že Daubová vydá vše počínaje právě vyšlým Latiem/Toskánskem až do návratu do Antverp přes Luccu, Janov, Milán, Lyon, Dijon, Paříž a Rouen s řadou dalších zastavení. Kindermann pak patrně má dovést edici deníku do Říma včetně odbočky na jih.

Předložené svazky tedy zdaleka dílo neuzavírají. Jen odhadem, neboť v průvodních textech nenacházím kupodivu v tomto směru bližší informace, se lze domnívat, že se ještě můžeme těšit na několik dalších svazků, pokud ovšem tomu současná technika neučiní drsný konec jako tomu je v případě důležitého *Handbuch der historischen Stätten* mnichovského Krönerova nakladatelství. Rozhodně by to byla mimořádná škoda. O eventuálním postupu konkrétních prací na dalších svazcích se totiž zatím nedozvídáme nic určitějšího. Také proto upozorňuji na dílo ještě nedokončené, ale už dnes natolik výrazné, že stojí za to, aby bylo stručně představeno.

---

2 Zejména to byli někteří němečtí regionální badatelé, kteří tu a tam použili lokální segment Papebrochových poznámek a pozorování pro své bezprostřední potřeby, aniž by však z toho byl zřetelněji patrný význam a rozsah Papebrochova deníku jako celku.

Současných svazků se ujali představitelé středo- a novolatinské filologie na německých univerzitách v Kolíně nad Rýnem (Udo Kindermann) a v Jeně (Susanne Daub). Vysokou kvalifikací editorů je dána záruka zpracování edice. Její základ tvoří originál Papebrochova deníku, který měl své osudy a dlouho byl považován za ztracený. Po zrušení jezuitského řádu v sedmdesátých letech 18. století rozhodl císař Josef II. v roce 1786 o tom, že majetek antverpských jezuitů mohou koupit premonstráti v Tongerlo. Tam se také teprve v době mezi oběma světovými válkami znovu objevil originál, ale do rukou Bollandistů, kteří dnes sídlí v Bruselu, se vrátil až v r. 1950. Dosud tak byly k dispozici jen nespolehlivé opisy.

Odborného čtenáře nepříjemně překvapí, že se ani v jednom svazku nesetkáváme s bytí i jen poněkud podrobnějším kodikologickým popisem editovaného pramene, ač je úvodem pojednáváno o obsahu spisu, o Papebrochově latině i o technických otázkách edice. V šestistránkovém pojednání o deníku v prvním Kindermannově svazku tak nacházíme jen informace obsahového charakteru (s. 9–15), a ani v dalších svazcích není popis doplněn ani jím, ani Daubovou, což je takřka nepochopitelné. Signaturu se ovšem dovídáme a při listování můžeme zrekonstruovat, že kapitoly zřejmě tvoří jednotlivé lokality, jejichž odstavce jsou podle obšírnosti resp. podle sdělovaného obsahu průběžně očíslovány.

Stručná charakteristika všech tří výše uvedených svazků zní tedy tak, že po typové stejných úvodech přichází nejdříve německý překlad deníku s věcným komentářem. Ten odkazuje na případné změny v jednotlivých monumentech, jak pokud jde o stavební substanci, tak i o vnitřní vybavení. Komentář dále podává bližší informace o osobách, které se v deníku objevují. Čtenáři se tak dostává dostatečných informací, které lze jistě v jednotlivostech různě doplňovat. Víc už ale na editorech nebylo možno žádat.

Leccos se týká vnějších osudů i řady Papebrochem studovaných knihoven. Někdy se tak dovídáme o barbarském ničení tohoto nenahraditelného kulturního statku často nevzdělanými italskými kněžími, přičemž Papebroch občas kritizuje i jejich latinu. O jednom knězi dokonce konstatuje, že dal rukopisné knihy (v polovině 17. století!) vyhodit, protože je neuměl přečíst, jinému je vytýkán špatný výkon při kázání apod. Titulek i podtitulek edičních svazků poněkud klame v tom smyslu, že v deníku nejde toliko o popisy uměleckých památek, i když ty stojí v popředí, ale je to často i živý popis každodennosti, s níž se autor setkal na cestě. Tedy třeba popis útrap putování v zimě a nečasu, pěšky či primitivními dopravními prostředky. Papebroch ale popisuje i kolísavou úroveň ubytování, ba nahlížíme nezdvořile i do jeho talíře a číše. Ale šlo také o jeho kontakty s lidmi. Samozřejmě především s duchovními, ovšem také s osobami světskými, často vysoce postavenými, které si pokládaly za čest nabídnout oběma jezuitským celebritám přechodný útulek.

Jednoznačně se tak jeví, že autor byl vnímavý k světským aspektům cesty a zřejmě nešlo jen o suchého patrona, jak by se mohl čtenář domnívat. Někdy se autor dokonce rozepisuje o stavu příslušné instituce či o tom, jakého se jim dostalo přijetí, což se mohlo odrážet i v tom, že jejich pobyt tu či onde se mohl protáhnout na několik až více dnů.

A ovšem ani hlavní účel cesty nepřichází zkrátka; mám na mysli kratší či delší poznámky o návštěvě knihoven a o hledání hagiografických textů. To ovšem v deníku poněkud ustupuje do pozadí. Nicméně přesto přijde řeč i na kopistickou práci zejména

v některých zapadlých, ale i čelných knihovnách (např. benátská Marciana a jiné). Tato činnost se odehrávala nejen přímo v jejich prostorách, ale rukopisy byly vypůjčovány a opisovány i mimo ně, třeba právě v dočasných příbytcích prací obou teologů či najatých kopistů.

O této aktivitě a vlastně o smyslu celé Papebrochovy cesty deník soustavněji neinformuje. Tomu byly věnovány jiné písemné produkty. Spíše jen z náznaků se tak dovídáme, že zejména Henschen, ale i Papebroch posílali zprávy (a ovšem zejména opisy hagiografických textů) do antverpského centra k Bollandovým rukám, kde jsou uloženy dodnes. Ovšem „Museum Bollandicum“, jak je nazýváno ono jezuitské pracoviště, které posléze přesídlilo do Bruselu, chová ještě další materiály k této cestě. Zejména jde o asi 140 dopisů Papebrochova souputníka Henschena J. Bollandovi, které ale podle Kindermanna nejsou zdaleka tak „šťavnaté“, jako Papebrochův deník. Bylo by ovšem i tak více než vítané, kdyby byl tento soubor též zpřístupněn, a to v nějaké soustavné moderní formě.<sup>3</sup>

Je třeba shrnout podrobněji, co přináší Papebrochův deník. Autor dává především průchod svému kněžství, neboť se soustřeďuje na vyjmenovávání a popis toho, co jej na shlédnutých památkách církevní kultury a na místním kultu zaujalo především. Protože ovšem cílem cesty nebyla „vizitace“ těchto objektů, setkáváme se často s jeho politováním, že tomu či onomu objektu, nejčastěji kostelu, nemohl věnovat větší pozornost. Nicméně i tak jde o ojedinělou informaci pro historiky umění, zejména architektury, o tehdejší stavu toho kterého objektu, neboť většina z nich prošla během oněch více než tří set padesáti let většími či menšími úpravami a přestavbami. Ty ale ani zdaleka nejsou dostatečně zdokumentovány. Abychom si učinili konkrétnější představu, je třeba říci, že v prvním svazku jde celkem o čtyřicet lokalit (vedle špičkových jako jsou Kolín nad Rýnem, Mohuč, Würzburg nebo Bamberg to byly i lokality tehdy už méně významné, ale ve středověku důležité jako např. Ebrach).

Samostatná pasáž byla věnována přechodu Alp, na nějž si Papebroch věru postěžoval. Vůz, který je vezl, se během cesty tak natrásal, že Papebroch poznamenává, že jeho sedací partie po příjezdu do Tridentu byly plné velkých puchýřů (*totam sessionis cutem grandibus pustulis tumidam ulcerosamque retulerim*). Také spočítal, že při sjíždění do Pádské nížiny potkali za první den přes sto povozů s vínem, které směřovaly do Bavor; druhý den jich bylo kolem čtyřiceti. Papebroch ale stihl také pochválit jeho kvalitu, jakož i chutnost podávaného jídla a čistotu ubytovacích prostor (*nitor belgicus et ratio condiendorum ciborum optima*), postěžovat si na drahotu či popsat tu nebo onu návštěvu.

V Itálii počet v deníku popisovaných lokalit klesá, neboť úměrně k jejich významu a částečně také délce pobytu antverpských cestovatelů narůstá rozsah popisu. Tak se v druhém svazku Papebroch rozepisuje o Veroně, Vicenze, Padově a ovšem zejména o dominantních Benátkách. Poté je v současném stavu edice Papebrochova deníku už výše naznačený hiát a Daubová vydává zápisky z cesty po opuštění Říma do Janova. Že tu dominují Florencie a Siena, není třeba zdůrazňovat. Vedle zmiňovaných věcných poznámek věnují oba editoři pozornost i aparátu textovému. V té souvislosti je třeba upozornit na to, že

---

3 Robert GODDING – Bernard JOASSART – Xavier LEQUEUX – François De VRIENDT – Joseph van der STRAETEN, *Bollandistes, Saints et Légendes. Quatre siècles de recherche*, Bruxelles 2007, s. 61. Tamže je též otištěn přehledný kartografický itinerář této cesty, z něhož jsou dobře patrné zatím vynechané úseky (s. 60). Viz i referát ČČH 106, 2008, s. 697.

německý překlad předchází originálnímu textu latinskému. Považuji to za nepříliš šťastné řešení, neboť jediná logická cesta byla prezentovat oba texty zrcadlově vedle sebe. Důvody, které pro to svědčí, snad ani není třeba uvádět. Doufejme, že se s touto změnou setkáme v příštích svazcích.

Nepostradatelný společný jmenný a věcný rejstřík nemá jednotnou strukturu. Tak jsou-li u S. Daubové knihovny řazeny pod heslo Bibliotheca s konkrétním označením (nikoliv uvedením lokality, v níž se nalézá), v obou Kidermannových svazcích přichází pouhé heslo Bibliotheken bez bližší specifikace. U Daubové pak vypadla některá hesla věcná. U budoucích svazků by bylo dobře, kdyby tu i jinde došlo k větší unifikaci a zejména k přiřazení jednotlivých pojmů k příslušným lokalitám. Treba k tomu dodat, že rejstříky se týkají pouze úvodu a německého překladu, u něhož je již zmíněný bohatý aparát. V latinském textu je jisté kolísání. Zatímco Kindermann podává hladký text s tím, že aparát (Lectiones) je připojen poněkud neprakticky na závěr, Daubová přidává textové poznámky vsťricně bezprostředně pod čarou. Všechny svazky doprovázejí rozsáhlé seznamy literatury. Zdaleka se nedublují, protože v hojné míře je reflektována speciální, zejména italská literatura k jednotlivým lokalitám resp. konkrétním objektům.

Není pochyb o tom, že editoři doslova „objevili“ pramen velké důležitosti, pramen, který zaujme důstojné místo v kategorii cestovních deníků raného novověku. V denících z kategorie vědeckých *Itinera* pak místo z nejpřednějších.

Ivan Hlaváček

Hermann ZEITLHOFER

***Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald***

Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2014, 374 s., ISBN 978-3-205-79565-0.

Vídeňský historik střední generace Hermann Zeitlhofer předložil čtenářům publikaci, v níž se na příkladu jihočeské farnosti Kapličky na panství Vyšší Brod pokouší analyzovat řadu dlouhodobých strukturálních změn probíhajících na (teritoriálně) českém venkově v období od konce třicetileté války do poloviny 19. století. Řadí se tak ke skupině českých historiků a historiček, kteří v poslední době publikovali nebo připravili do tisku práce analyzující podobnou problematiku v jiných mikroregionech, jako jsou panství Štáhlavy (Alice Velková), Frýdlant-Liberec (Dana Štefanová), Chýnov (Josef Grulich), Mělník (Jiří Koumar) nebo Horní Police (Markéta Pražáková Seligová). Jde vesměs o přepracované disertace, reflektující výrazněji než původní texty mezinárodní diskuse k dané problematice. Po vzoru proslulých monografií Petera J. Schlumbohma, Hanse Medicka nebo Davida Warrena Sabeana kombinují jejich autoři kvantitativní analýzu s kvalitativními přístupy, což jim umožňuje „zvalidnit“ statisticky sledované procesy, lépe pochopit motivaci analyzovaného jednání a zároveň získat potřebnou korekci jednostranných až voluntaristických pohledů, které hrozí při výlučném využití kvalitativních metod. Zaměření na jedno panství a v jeho rámci hlubší analýza vybraných vesnic i důkladná kontextualizace jim přitom poskytuje možnost podrobně zkoumat

„v malém“ základní problémy agrárního vývoje v raném novověku a klást si zcela nové, u nás dosud přehlížené otázky.

Zeitlhoferova práce, v původní podobě obhájená roku 2001, mezi nimi patří k nejzdařilejším. V čele autorova zájmu je transfer majetku v rodinách vyšebrodských poddaných, zkoumaný v kontextu širokého spektra měnících se demografických a sociálně-ekonomických poměrů. Důležitým analytickým nástrojem je tu rekonstrukce rodin, široce praktikovaná v historické demografii a na Vyšebrodsku usnadněná existencí speciálních rejstříků k matrikám, tzv. rodových katastrů. Kromě matričních údajů ovšem autor zanesl do své databáze také navzájem propojené údaje pozemkových a výměnkářských knih, katastrů, soupisů poddaných a soupisu obyvatelstva podle víry z r. 1651, čímž získal o každém farníkovi bohatý soubor informací sloužící jako východisko vlastní analýzy.

Vedle výsledků analýzy český čtenář ocení i úvodní pasáž, v níž se autor zevrubně vypořádává s dosavadními teoriemi o mechanismu a významu transferu rolnického majetku, který se stal v poslední době předmětem zájmu řady vědních disciplín. Podle jejich četných představitelů byly regionálně převládající praktiky přenosu majetku rozhodující příčinou řady sociálních a ekonomických jevů. Předpokládá se přitom, že dům a pozemky byly předávány zpravidla v rámci rolnické rodiny, tedy mimo tržní vztahy, což odpovídá rozšířené tezi o subsitučním, nikoliv tržním zaměření rolnického hospodářství. Zvláštní důraz je kladen na rozdíl mezi systémem jednonástupnicví (Anerberecht) a reálným dělením majetku mezi dědice. Prvý měl způsobovat ostrou sociální polarizaci, pomalejší populační růst, zvýšený podíl neženatých a neprovdaných osob, druhý naopak drobení usedlostí a větší intenzifikaci zemědělské výroby. Jak Zeitlhofer ukazuje, jsou přitom přehlíženy regionální varianty dědického práva, ačkoliv se až do konce 18. století zakládalo jen na lokálních zvyklostech a normách. Podle některých novějších studií, jejichž výsledky autor shrnuje, rozdíl mezi oběma systémy neměl zdaleka tak osudové důsledky. Novější studie také varují před zkoumáním dědického práva jen na základě normativních pramenů a před tendencí promítat do minulosti pozdější právní představy. Zdůrazňují zkoumání individuálních rodinných strategií transferu. Kritická revize starších zjednodušujících pohledů je také jedním z hlavních záměrů práce.

Ve farnosti Kapličky, ležící v hornaté oblasti jihovýchodní Šumavy, mělo zásadní ekonomický význam využití lesa a chov dobytka, v 17. a 18. století však docházelo i k dynamickému rozvoji vrchnostenského hospodářství vyšebrodského kláštera. Kdysi zrušené poplužní dvory byly obnovovány a rozšiřovány, což vyvolávalo značný tlak na růst robot, zvláště potažních, které však vždy zůstávaly kombinovány s námezdní prací, vytvářející zdroje obživy pro neustále rostoucí početné vrstvy drobných rolníků a bezzemků (podruhů). Již v polovině 17. století byl počet podruhů a čeledi v dané oblasti neobyčejně vysoký, a to i v mezinárodním srovnání. Podruzi se přitom běžně ženili a nebyli tedy vyloučeni z populačního procesu, jak předpokládají některé hojně rozšířené teorie. Poptávka po těchto kategoriích obyvatelstva byla vytvářena zejména chovem dobytka, těžbou dřeva a domáckým plátenictvím, ale i potřebou sezónních pracovníků v selském hospodářství.

Za následujícího trvalého populačního růstu se do roku 1840 počet obyvatel farnosti zvýšil z cca 500 na 1300 osob. V souladu s potřebami vrchnosti se přitom v zásadě

neměnil počet sedláků, přibývalo však bezzemků a drobných rolníků, kteří získávali půdu oddělením malého přídělů od otcovského gruntu nebo vykloučením vrchnostenského lesa, případně od obce. Právě tyto vrstvy provozovaly smíšenou ekonomiku, kombinující námezdní práci (např. při výmlatu nebo v lese), vlastní hospodářství a řemeslo, zvláště lnářství. Důležitý přitom byl postoj vrchnosti. Ta kvůli potřebě potažních robot důsledně bránila snižování počtu selských gruntů jejich drobením, ale přitom běžně tolerovala oddělovat od nich drobné parcely, což umožňovalo sourozencům dědice gruntu založení vlastních nevelkých usedlostí. Řada sourozenců nicméně neměla ani tuto možnost, a pokud nezískala drobný příděl dominikální půdy vykloučením lesa, musela se spokojit s doživotní existencí v podružství. V důsledku růstu populace se přitom šance na založení vlastního hospodářství a zejména získání větší usedlosti sňatkem postupně snižovaly.

Za nedostatku hospodářů po roce 1648 poddaní nejen uzavírali sňatek v nízkém věku, ale bylo také běžné přejít z podružství na selskou usedlost, etablovat se na ní sňatkem apod., s přibývajícím počtem obyvatelstva sňatkový věk vzrůstal a získání usedlosti bylo stále obtížnější až nemožné. Jiným charakteristickým rysem populačního vývoje byla i v tomto období relativně vysoká geografická mobilita obyvatelstva, překračující běžné hranice panství, již vrchnost nekladla překážky, pokud neodporovala jejím zájmům. Srovnáním s novějšími studiemi jiných autorů přitom Zeithofer ukazuje, že šlo o jev v Čechách obecnější, i když lokálně diferencovaný.

Změny majitelů poddanských usedlostí zkoumá Zeithofer díky své dokumentační bázi do nejmenších podrobností. V jeho zorném úhlu se ocitá role vrchnosti při směně držitele, splátky ceny nemovitosti, nedělitelnost gruntů, délka držby usedlosti, volba nástupce (pohlaví, pořadí narození, vdovy, prozatímní hospodáři). Zjišťuje například, že změna majitele selské usedlosti probíhala spíše za života hospodáře než po jeho smrti, a to buď prodejem cizí osobě, nebo (častěji) převodem na syna. Převod měl formálně rovněž charakter „prodeje“. H. Zeithofer, podobně jako D. Štefanová, v tom vidí svědectví o tržním charakteru rolnického hospodářství. Sám bych se spíše přiklonil na stranu A. Velkové, která upozorňuje, že i při takovém „prodeji“ byly respektovány dědické nároky jednotlivých „nevybytých“ dědiců, a v „prodeji“ vidí spíše pouhý prostředek pro řádné ocenění těchto nároků. Ostatně i Zeithofer dochází k závěru, že nositelem stability venkovského prostředí se stávaly rodinné vazby, například výměnek, který byl podle něho praktikován i v případech nemajetného obyvatelstva, takže nemohl záviset jen na ekonomických faktorech. Cenné je i Zeithoferovo zjištění o postupném upevňování rodinných vazeb ke gruntu, které zejména v 18. století vystřídalo starší spíše „podnikatelský“ poměr k usedlosti, charakterizovaný četnými prodeji mezi nepřibuznými. K podobnému závěru dnes dospívají i další autoři. Konkrétní výzkum v mikrohistorické perspektivě tak ukazuje, jak zjednodušující byly aprioristické představy o věčném sepětí rolníka s půdou, šířené zejména agrárními ideologiemi.

Strategie hledání „hlavního“ dědice byly, jak zjišťuje autor, dosti rozmanité, rozhodně nebyla respektována jednotná pravidla, ale vždy záleželo na rozhodnutí držitele usedlosti, respektujícím vhodnost zvoleného kandidáta. Srovnání s jinými oblastmi přitom

ukazuje, že existovaly značné regionální rozdíly. Zatímco např. v Polabí stejně jako na Plzeňsku byla zjevně dosti striktně dodržována až do josefinských reforem zásada převodu usedlosti na nejmladšího syna, podle dobových (autorem nezmiňovaných) úředních anket v Čechách obecná, ale nedůsledně praktikovaná, v okrajových oblastech s německým obyvatelstvem (Krkonose, Šumava), ale třeba i na Třeboňsku byli spíše preferováni nejstarší synové, ovšem s četnými výjimkami diktovanými zřetelem ke schopnostem jednotlivých dědiců. Bude ale ještě třeba dalších výzkumů, aby bylo možno zaujmout jednoznačnější soudy. Pokud jde o úlohu vrchnosti při převodech, zjišťuje H. Zeithofer, že na Vyšebrodsku vrchnost trvala na nedělitelnosti selských gruntů, ale přitom nebránila oddělování drobnějších přídělů půdy, a při výběru dědice dávala poddaným víceméně volnou ruku. V této souvislosti se autor zamýšlí nad vztahem vrchnosti a poddaných obecněji a dospívá k závěru, že vrchnost měla v řadě ohledů na jednání svých poddaných velký vliv, který však nelze redukovat jen na kontrolu, represe a omezování volného jednacího prostoru poddaných. Ten zůstal i ve zkoumaném období značně široký, zatímco moc vrchnosti se jeví v mnoha směrech jako dosti omezená.

Značnou pozornost věnuje autor sňatkovým strategiím poddaných, což mu umožňuje kriticky se vyrovnat s teoriemi „nik“, stále živými hlavně v německé jazykové oblasti. Tyto teorie, vycházející z tezí ekonoma Gerharda Mackenrotha, předpokládají bez opory v empiricky získaných datech účinnou samoregulaci populačního vývoje agrární společnosti omezenou možností přístupu k vlastnictví rolnické usedlosti, jejíž nabytí údajně bylo předpokladem uzavření sňatku. Empiricky pojaté studie z poslední doby ale dokládají, že sňatek zdaleka nemusel být vázán na nabytí usedlosti a že početná vrstva vesnické chudiny (podruzi) rozhodně nebyla vyloučena z reprodukčního procesu. Ke stejným závěrům dospívá i Zeithofer. Sledováním sňatkového věku autor zjišťuje, že podobně jako v jiných českých regionech i na Vyšebrodsku v průběhu 17. a 18. století věk při prvním sňatku stoupal, přičemž ve farnosti Kapličky byl v českém i mezinárodním srovnání vždy relativně vysoký. Zároveň však tu ve srovnání se západní Evropou jen málokdo zůstal celoživotně svobodný. Jedinou kategorií žijící zásadně mimo manželství byla čeled', v tomto případě se ovšem jednalo o časově omezený životní cyklus. Naproti tomu z podruhů prožili celý život mimo manželství jen někteří, zatímco velká část vstupovala do manželství, a to bez zřetelné vazby k půdě a domu. Jejich rodiny pak často provozovaly smíšenou ekonomiku a získávaly zdroje obživy střídavě v práci pro vrchnost, námezdní práci v selském hospodářství i provozováním řemesla a domácí výroby.

Samotné selské hospodářství se přitom bez sezónních námezdních pracovníků neobešlo, což vylučuje platnost teorie „nik“ i ve výlučně agrárním prostředí. Pramenné studium nepotvrzuje ani předpoklad, že alespoň dědici usedlosti uzavírali sňatek až poté, co usedlost získali, mnozí se, podobně jako na jiných panstvích (Štáhly), naopak ženili s několikaletým předstihem. Sňatek „vedlejších“ sourozenců přitom nebyl vázán na převod nemovitosti, ale na výplatu dědického podílu, zejména ve formě věna, u dětí z podružských rodin pak souvislost s převodem nemovitosti odpadala a jejich domácnosti měly čistě neolokální charakter. Životní šance „vedlejších“ dědiců autor sleduje do nejmenších podrobností, přičemž zjišťuje jejich zhoršování v průběhu 18. století. Velmi podrobně se zabývá

i výměnkem, jeho náplní i funkcí; z jeho zjištění zaujme zejména to, že výměnek byl často vázán i na drobné usedlosti, což naznačuje jeho význam nejen jako formy sociálního zabezpečení, ale spíše jako formy upevňování rodinných vztahů.

Zeitlhoferova práce si rozhodně zaslouží pozornost našich historiků. Autor se výborně orientuje v rozsáhlé zahraniční produkci a v problémech, kterými se tato produkce zabývá, i jeho znalosti české literatury jsou velmi dobré. Snad mohl prohloubit své poznání přihlédnutím k české etnografické literatuře, z prací historiků pak k monografii Matlasové, která výrazně doplňuje jeho výklad o schwarzenberské politice vůči sňatkům bezzemků, ale obraz, který Zeitlhofer podává, by se tím zásadně nezměnil. V souvislosti s jeho výtkami dosavadní „kontinentální“ literatuře, která podle něho zohledňovala jen přechod usedlosti do rukou hlavního dědice a přehlížela nároky jeho sourozenců, bych jen podotkl, že v české literatuře tomu tak přinejmenším od doby Vladimíra Procházky nebylo a že u nás obecně přijímaná Procházková terminologie (dědění na ideální díly) i jeho podrobný a fundovaný výklad dědické praxe se od německého zjednodušujícího pohledu na „Anerberecht“ značně lišila.

Rovněž tak asi český historik nebude souhlasit s tvrzením, že v jím zkoumané farnosti byla emfyteuze zavedena až v 16. století; ve skutečnosti tu došlo jen k dalšímu zlepšení práva poddaných k půdě rozšířením okruhu dědiců, případně zavedením testamentárního práva. Připomenul bych i to, že v úvahách o poručnicích neploletých dědiců v době na počátku 19. století nelze přehlížet jednoznačné definování plnoletosti Všeobecným občanským zákoníkem z r. 1811. To vše jsou ale jen drobné vady na kráse, nijak nesnižující přínos práce, která si klade celou řadu otázek, na něž v dosavadní literatuře buď nenajdeme odpověď žádnou, nebo jen nedostatečnou, a výrazně mění pohled na celou řadu zásadních otázek českých agrárních dějin. Je to přitom práce mimořádně fundovaná, opírající své závěry o bohatý empiricky zjištěný materiál i o promyšlenou metodiku, přitom v závěrech uvážlivá i přesvědčivá. Výborně se doplňuje s dalšími českými pracemi z poslední doby, které se snaží jít podobným směrem. Je jen třeba litovat, že v rozporu s rostoucím zájmem o tuto problematiku dnes na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde mělo studium agrárních dějin raného novověku od doby Kalouskovy, Kroftovy a Pekařovy vynikající tradici, tento směr bádání zřejmě končí.

Eduard Maur

Eva HAJDINOVÁ

***Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století***

Praha, Masarykův ústav a archiv AV ČR – Scriptorium 2016, 492 s.,

ISBN 978-80-87782-57-6 (MÚA AV ČR), ISBN 978-80-88013-26-6 (Scriptorium).

Ačkoli není pochyb, že žádná dobrá historická práce se nikdy neobešla bez širokých kontextuálních znalostí, což s sebou mnohdy neslo přímé srovnávání s analogickými případy jinde v Evropě nebo ve světě, komparativní metodologie v užším smyslu – díla explicitně vystavěná výlučně na mezinárodním srovnávání, jehož parametry vycházejí z teoreticky koncipovaných analytických kategorií – se začala množit teprve v posledních dekadách.

V určitém typu „mezinárodní vědy“ se stala bezmála normou, zatímco v českém případě na jejich objevení namnoze teprve čekáme. Má to své výhody i nevýhody. Mezinárodní srovnání analogických případů jistě může přinášet nová zjištění, interpretace nebo podnětné otázky, čehož příkladem na poli náboženských dějin mohou být i u nás známé studie Hugh McLeoda.<sup>1</sup> Neméně často však komparace jenom exploatuje existující poznatky, nebo je dokonce samoučelnou hrou, která v důsledku poškozují jakýkoli seriózní výzkum. Vyplyvá-li „nezbytnost“ mezinárodního srovnání pouze z publikační strategie určitých nakladatelství a časopisů, nebo dokonce jen z existujících bilaterálních dohod mezi jednotlivými grantovými agenturami, ubírají taková „díla“ kapacity i prostředky potřebné jinde.

Rozporuplné hodnocení komparativních studií – respektive především zřetelného trendu k jejich převládání v současné „mezinárodní vědě“ – se přirozeně nemůže vyhnout ani recenzované práci. Do jaké míry jsou případy pronásledovaných hugenotů v jižní Francii a tajných nekatolíků/evangelíků v některých oblastech Českého království ve druhé polovině 17. a po většinu 18. století srovnatelné? V obou případech, které nicméně nepokrývají celý náboženský disent příslušných zemí, raně novověký stát z politicko-náboženských důvodů rozhodnutím shora redukoval existující konfesní pluralitu (ve Francii po revokaci nantského ediktu v roce 1685 sice zůstala teoretická možnost soukromého exercicia, ale namnoze jen na papíře). Ani tvrdý rekatolizační tlak však nedokázal zcela vymýt skryté vyznavače protestantismu, jimž tato tvrdohlavost spolu se zahraniční podporou umožnila, aby v malém počtu překali období protireformace. Ačkoli francouzská „církev pouště“ ani české tajné nekatolické komunity nepředstavovaly víc než pár procent populace, měla jejich existence velký vliv na sebereflexi a na moderní dějiny obou národů. Důvodů ke komparaci je tedy dost (moderní historická sebereflexe ovšem už stojí mimo záběr autorky), což při pečlivém ohledání shod i rozdílů obou případů může vést k hlubšímu porozumění každému z nich. Tento záměr se Evě Hajdinové také podařilo naplnit.

Svou knihu rozdělila na tři části, z nichž každou člení na tři kapitoly.<sup>2</sup> „Přeskakuje“ mezi oběma národními případy podává nejprve nárys geografického a časového rozložení reformačních církví v Českém království a languedockém „hugenotském púlměsíci“, přičemž sleduje vnější zásahy proti nim i jejich vnitřní život ve vynuceném utajení v 17. a po většinu 18. století (naopak další vývoj po toleranci udělené v osmdesátých letech 18. století již autorka nesledovala). Ve třetí kapitole k tomu přidává rostoucí vliv osvícenství, kdy se advokacie francouzských hugenotů chopili *philosophes* a dokonce někteří úředníci, ačkoli jejich vlastní vyznání bylo římskokatolické, pokud vůbec nějaké. Druhá část knihy již vychází z analytického konceptu ústředních faktorů rezistence, jednotlivé kapitoly jsou věnovány tajným shromážděním, četbě zakázaných knih a domácímu kultu, respektive „heretickým“ přechodovým rituálům – křtům, sňatkům a pohřbům, včetně

1 Hugh McLEOD, *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*, Brno 2007; TÝŽ, *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*, Brno 2008. Pro studenty jsou tyto práce věcně i metodologicky dobrým korektivem frankocentrického výkladu René RÉMOND, *Náboženství a společnost v Evropě*, Praha 2003.

2 Rád se přiznávám k úchylce, že by mě ještě víc těšilo, kdyby jednotlivé kapitoly, ba i odstavce byly zhruba stejně dlouhé; s takovouto formální výstavbou textu se však už dnes prakticky nesetkáváme.

záležitostí spojených s dědickým právem. Tyto instituce doplňují další „pilíře přežití“, rozebírané v jednotlivých kapitolách třetí části, totiž propojování konfesních a socioprofesionálních vazeb, otázka (semi-)periferního prostředí, v němž jediném se mohlo nekatolictví udržet, a konečně sektářská eschatologie, která se v těchto kruzích rozvíjela.

Autorka přitom vyšla z důkladné znalosti existující – v obou případech bohaté – literatury, kterou pak jen ilustrativně doplnila vlastními výzkumy. Charakteristika páté kapitoly, jež „nabízí výsledky konfrontace pramenů francouzského a českého prostředí a zároveň rekapituluje hlavní závěry soudobé literatury k tomuto tématu“ (s. 210), platí vlastně o celé knize. Jen tak ale bylo možné jasně určit komparativně analyzované problémy, odpovídající uvedeným třem částem díla, neboť výklad mohl být strukturován zcela odlišně a měl-li by být vyčerpávající, musel by obsáhnout celou řadu dalších, obvykle jen „jednostranně významných“ témat. Napříč těmito tématy je přitom analyzován vliv exulantů a ciziny a sociálně-organizační charakter nekatolických skupin a hnutí. Ty se ukazují být nejdůležitějšími faktory jejich přežití – ale i vzájemné různosti obou případů.

Zatímco čeští exulanti v 18. století nedokázali plně zakotvit v etablovaných zahraničních církvích a získat jejich podporu pro domácí misii, francouzští hugenoti našli široké zázemí především ve Švýcarsku. V Lausanne zřídili seminář pro kazatele, kteří pak odcházeli sloužit do Francie. Právě vzrůstající počet ordinovaných tajných duchovních, dbajících na věroučnou čistotu a řádný průběh bohoslužeb i přechodových rituálů, spolu se znovuvzkříšenou institucí sborových starších (mezi nimiž nadto stoupal podíl osob z vyšších společenských vrstev), podílejících se na organizaci a disciplinaci „církve pouště“, výrazně od třetí dekády 18. století posilovaly církevní charakter hugenotského společenství. Reformované podzemí se tak dokázalo přenést přes tragické důsledky potlačení camisardského povstání let 1702 až 1704 a s využitím ostentativní a současně hluboce prožívané loyality vůči koruně získat i vnější respekt, resp. dokonce podporu ze strany nastupujících osvícenců.

Naproti tomu v českých poměrech zůstalo nekatolické hnutí záležitostí jednotlivců a malých skupin nejprostších poddaných, bez organizace či vedení, bez věroučné, bohoslužebné, ale i sociální a vzdělanostní kultivace. Tendovalo k výlučně náboženskému nezájmu o „svět“ (včetně své domovské země, socioekonomického statutu jednotlivců a rodin atd.) a sektářství, což jej dále oslabovalo a marginalizovalo, takže „přechod od ‚sektý‘ k církvi se mezi českými evangelíky nezdařil“ (s. 410). Mezinárodní srovnání, analyticky rozvedené v rámci všech výše uvedených kategorií, je přitom skvělým – byť ne jediným – antidotem vůči svůdné tezi Eduarda Wintra, jíž v osmdesátých letech 20. století podlehl část českých evangelických historiků, že poslední a nejdůležitější fází rekatolizace byla josefínská tolerance.<sup>3</sup>

Dokázala-li Hajdinová z komparativní analýzy vytěžit skutečně podstatné závěry, neznamená to naneštěstí, že by se vyvarovala všech jejích svodů. Nejtypičtějším příkladem

3 Eduard WINTER, *Josefinismus a jeho dějiny. Příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740–1848*, Praha 1945, zejm. s. 182; na tuto tezi navázala diskuse mezi Rudolfem Medkem a Ludkem Brožem na stránkách *Křesťanské revue* (1956), a především celá plejáda sborových historií iniciovaných dvoustým výročím tolerančního patentu. Ze záběrem širších děl uvedme alespoň Zdeněk J. MEDEK, *Na slunce a do mrazu. První čas josefínské náboženské tolerance v Čechách a na Moravě*, Praha 1982; Eva MELMUKOVÁ, *Patent zvaný toleranční*, Praha 1999 (²2013).

je to, staví-li vedle sebe dvě „nejvýznamnější hnutí odporu“ tajných nekatolíků, camisardské povstání a opočenskou rebelii z roku 1732 (s. 107). V prvním případě šlo o široké ozbrojené povstání, podněcované také apokalyptickými prorockými vizemi a současně odmítané (proto-)církevními složkami francouzské „pouště“ a exilu, nakonec drasticky potlačené velkými armádními jednotkami. Oproti tomu na Opočensku se pár dní scházelo několik desítek, nanejvýš pár stovek nespokojenců, zvědavců a snad i konjunkturalistů, kteří špatně pochopili instrukce z ciziny a zjistivše svůj omyl, zcela pasivně se podrobili (ke zbráním přitom nesáhli ani nikdy dřív). Kromě „největšího významu“ a rozsahu v obou lokalitách tato hnutí nepřibližovalo vůbec nic. Stejně tak je bezúčelné srovnávat francouzské „konzistoře“ (fakticky staršovstva jednotlivých sborů) s předbělohorskou Dolní konzistoří českých utrakvistů, která měla celozemskou působnost (s. 49), nebo Jurieuovy pamflety proti náboženské politice Krále Slunce s díly J. A. Komenského (s. 100–101).

Nemenším problémem je svévolné, mnohdy zavádějící užívání významonosných pojmů. Můžeme zajisté diskutovat o tom, byli-li v Čechách v pobělohorském období spíše tajní evangelíci/protestanti nebo „jen“ nekatolíci (autorka všechna označení užívá záměnně), docela určitě však nešlo o „reformované“, tj. kalvinisty (např. s. 60, 301), a to ani v případě potomků vpsledku silně kalvinizované Jednoty bratrské. Protestantští duchovní nejsou „vysvěcování“ (s. 160) a nejsou o nic víc „kněží“, než kterýkoli jiný věřící (s. 190). *Anciens catholiques* nemůžeme překládat jako „starokatolíky“ (s. 366), školní poplatky nelze nazývat „štolovými“ (s. 347) a lidová „písmáci“ nebyli primárně kronikáři (s. 347), nýbrž znalci Písma. Nemyslím přitom, že by autorka nevěděla, o čem píše, jen je nedbalá a nepřesnosti ve vyjadřování ke škodě věci neodhalilo ani lektorské posouzení, ani redakční příprava. Stejně udivuje značné – u Scriptoria naštěstí spíše výjimečné – množství překlepů a chyb ve větné skladbě.

Pěčlivější příprava textu k vydání by zajisté odstranila i další, obsahově závažnější, i když vzhledem k výkladu okrajové, faktografické omyly nebo nedostatečně doložené tvrzení. Výběrově uvedme, že Antonín Rezek nebyl protestant (s. 16), výraznější styky českých tajných nekatolíků se slezskými mírovými kostely (s. 60) nejsou doložené a těšínský kostel milosti byl ze šesti *Gnadenkirchen* „nejdůležitější“ (s. 61) jen pro habsburské země a/nebo pro pietisty. Rovněž tvrzení o ilegálním přetrvávání bratrských sborů na českém území až do 18. století (s. 79) je spíše zbožným přáním, pro nějž chybí jakékoli doklady, zatímco „oslí pohřby“ nezaopatřených, často mimo posvěcenou půdu a bez účasti duchovního, neměly vůbec nic společného s tajnými pohřby nekatolíků, které nejsou z předtolerančního období v českých zemích doloženy (s. 260–261). Stavbu „rakouských“ tolerančních modliteben nepovolovaly teprve výnosy doplňující toleranční patent, nýbrž již tento patent (špatně s. 143, správně s. 174). Interpretační nedostatky a protiřečení jdou někdy na vrub nejistotě, kdy se autorka snažila překlenout rozpory v existující literatuře ve snaze dát za pravdu co možná všem (např. s. 168–169, 194–196).

Relativní rozsah kritických výtek v této recenzi by ovšem neměl zastínit skutečnost, že Evě Hajdinové se prostřednictvím komparativní metodologie podařilo posunout dosavadní poznání českého a komplementárně i francouzského předtolerančního tajného nekatolictví. České čtenáře zároveň detailně informovala o kulturně neobyčejně významném, dosud však i v evangelickém prostředí jen nedostatečně známém fenoménu francouzské

*église du désert*, o jejím vývoji i vnitřních specifikách. Jedinou zásadnější námitku lze vznést vzhledem k vydavateli díla. Přepracovanou disertaci totiž (ve spolupráci se Scriptoriem) vydal Masarykův ústav a archiv Akademie věd, aby tím „bodově vytěžil“ (dřívější) práci své zaměstnankyně „výměnou“ za finanční podporu publikace. Z hlediska praktické vědní politiky je to pochopitelné a snad i omluvitelné jednání, jen se nemohu zbavit dojmu, že s badatelským zaměřením a vědeckým programem tohoto ústavu dílo nesouvisí vůbec nijak. Zdůvodnění v kontextu širší analýzy státní podpory a organizační, personální i publikační praxe současné české vědy by ovšem stálo za komparativní rozbor, alespoň tak povedený, jako je recenzovaná kniha.

Zdeněk R. Nešpor

Sixtus BOLOM-KOTARI

***Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství***

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

Dějiny moderního českého protestantismu byly dlouho do velké míry vykládány prostřednictvím biografí jeho významných představitelů.<sup>1</sup> Není se věru čemu divit: Zakladatelská

1 Kromě bezpočtu vzpomínek, biografických medailonů i hlubších analýz rozestetých v církevních časopisech a kalendářích se sluší připomenout alespoň následující knižní díla: Lubomír BALCAR (ed.), *Nad Karafiátovými Broučky*, Praha 1941; Bohuslav BURIAN, *Toleranční kazatelé na Valašsku (1781–1861). Příspěvek k dějinám valašského evangelictví*, Valašské Meziříčí, 1938; František BEDNÁŘ (ed.), *Památce Dra Frant. Kozáka a seniora Jana Pelíška*, Praha 1933; František BEDNÁŘ – Emanuel HAVELKA (eds.), *Památce superintendenta Dra Františka Cisaře*, Praha 1932; Antonín FRINTA (ed.), *Čeněk Dušek. Osobnost a výběr z jeho prací*, Praha 1933; Viktor HÁJEK, *Heřman z Tardy. K jeho stým narozeninám*, Brno 1932; Ferdinand HREJSA, *Jan Věgh. K 150letému výročí tolerance*, Praha 1930; TÝŽ, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931; TÝŽ, *Matěj Markovic. První toleranční kazatel v Praze*, Praha 1938; Josef Lukl HROMÁDKA, *Jan Karafiát*, Praha 1925; Ladislav KOŠUT, *Benjamin Košut. Jeho dílo a zápasy na poli české reformace*, Praha 1935; Jan Milič LOCHMAN, *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský – Bolzano – Kollár – Palacký. Náboženské profily*, Praha 1964; Josef LUKÁŠEK, *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době r. 1848 a za vlády absolutismu*, Praha 1927; TÝŽ, *Josef Růžička. Jeho život a dílo*, Praha 1929; TÝŽ, *Jan Janata a naše minulost. Příspěvek k dějinám české evang. církve*, Praha 1931; Rudolf ŘÍČAN, *Mladá léta Karla Eduarda Lányho. Několik pohledů do dějin českého evangelictví v minulém století*, Praha 1935; TÝŽ, *Životní dílo Karla Eduarda Lányho. K historii českého luterství v devatenáctém století*, Praha 1939; TÝŽ, *Josef Dobiáš Bukovský, evangelický farář historik*, Praha 1939; TÝŽ, *Jan Karafiát. Svědek víry v naši srdce*, Praha 1940; Viktor SZALATNAY, *Justus Szalatnay Černilovský. K stému výročí jeho narození*, Kutná Hora 1934; Čeněk VÁŠA, *Václav Šubert. Životopisný nástin, Krábsice pod Řípem [= Krabčice] 1897*; biografickou literaturu k Palackému a Masarykovi zde není třeba připomínat. Pokus o biografický slovník celého „českomoravského Siona“ předložil Jan TOUL, *Jubilejní kniha československé evangelické rodiny*, České Budějovice 1931.

generace prvních tolerančních kazatelů i další evangelické osobnosti „dlouhého“ 19. století zřetelně kulturně vystupovaly nad úroveň svých sborů. Byly připomínkou, že i početně nevelké a dlouho záměrně marginalizované společenství přispělo národním vzestupu, přičemž si uchovalo živou paměť na své vůdčí představitele. (Vzhledem k rozsahem nevelkému a příbuzenskými vazbami propojenému společenství českých evangelíků zde ovšem hrály roli i „rodové důvody“: církevní historikové nezřídka zpracovávali biografie svých vlastních předků.) Tento biografický zájem v posledním víc než půlstoletí ustoupil do pozadí – stejně jako v odborné historiografii, třebaže nepochybně i z dalších důvodů. Dochází-li dnes k jeho obnově (nebo jde o ojedinělý „posthumní případ?“), není zajisté náhodou, že analyzovanou postavou je právě první moravský reformovaný superintendent Michael Blažek, jedna z mála osobností prvořadého významu, která se dosud nedočkala svého (knižního) životopisu. Dalším vhodným adeptem pro moderní historické zpracování by zřejmě byl český luterský superintendent Štěpán Leška (1757–1818); za úvahu přitom stojí některé podobné rysy obou osobností, které jakoby dosud od nich odvracely badatelský zájem církevních historiků.

Superintendenti byli od roku 1784 (úřad sám byl formálně ustaven o rok dříve) nejvyššími zemskými představiteli obou evangelických církví povolených tolerančním patentem. Byli podřízeni jen vídeňské (dvoj-)konsistoři a císaři, přičemž toto uspořádání se s malými modifikacemi udrželo až do konce habsburské monarchie. Autor věcně konstatuje, že zatímco v Čechách se luterští i reformovaní a na Moravě a ve Slezsku luterští superintendenti na konci 18. a počátkem 19. století často střídali, držitel moravské reformované superintendence Michael Blažek (1753–1827) zůstal v úřadu více než čtyřicet let. Jeho promyšlená, často i osobními motivy vedená organizační práce proto zásadní měrou ovlivnila charakter novodobého moravského kalvinismu. Blažek vedle toho udržoval – ve své době a církvi spíše ojediněle – styky s luterány (Victor Heinrich Riecke) a na místní úrovni dokonce s římskými katolíky (Antonio hrabě Belcredi, páter Matěj Josef Sychra), pokoušel se působit i do Čech a zanechal za sebou rozsáhlé literární dílo. Nedosti na tom, byl to také svobodný zednář a iluminát. To mu – ve spojení s osvícenskými názory – alespoň zpočátku otvíralo dveře k některým šlechticům (s. 124–125, 221n.), přispělo ke jmenování superintendentem a podle některých autorů – Bolom-Kotari tuto hypotézu ovšem vyvrací (s. 302–307) – odvrátilo jeho předpokládaný pád v souvislosti s tzv. helvetskou rebelií v roce 1797.

Podezření ze zednářských, nikoli plně křesťanských názorů, racionalistický charakter Blažkovy víry a přílišné přitakání osvícenskému státocentrismu, to vše ovšem zároveň od této osobnosti odrazovalo pozdější konfesní historiky (srov. postoj, jaký k němu v pamětech zaujal Jan Karafiát!). Alternativní výklad, proč se tato osobnost dosud nestala předmětem hlubšího zájmu, může navazovat na svrchu zmíněné „rodové důvody“: Blažek nezaložil farářský rod, jeho jediný syn zemřel krátce po otci (v knize je pečlivě sledováno, jak byl i přes otcovu snahu vyloučen z přímé návaznosti na jeho působení, s. 399), a bylo-li na staršího Blažka pamatováno, pak prakticky jen v souvislosti s tzv. Blažkovým fondem, dlouhodobě poskytujícím zaopatření kazatelským vdovám a sirotkům, studentům bohosloví a dalším potřebným (s. 250–253, 423–426). Nebylo to sice málo, emancipující se evangelici na konci 19. a začátkem 20. století však již chtěli víc, ze svého hlediska brali fond

jako samozřejmost, ačkoli v době svého vzniku rozhodně nebyla. Blažkův první skutečný životopisec tyto představy zřejmě právem relativizuje, opíraje se o důkladně studované prameny i vlastní porozumění osobnosti v dobovém kontextu.<sup>2</sup>

Budu-li níže tvrdit, že toto porozumění je jednou z hlavních předností Bolom-Kotariho knihy,<sup>3</sup> nemohu zcela zastrčit dojem, že je někdy i její slabinou. Vezměme již sám titul díla. Autor dobře ví, že osvěcenská „svoboda svědomí“ nebyla totožná s dnešním chápáním tohoto termínu a že její tehdejší intelektuálně-elitní pojetí rozhodně nesplývalo ani s vnímáním řadových evangelíků, pro které „smysl slova svědomí je... do značné míry ztožnitelný se slovem víra“ (s. 174). Tím méně souviselo se staršími tradicemi předbělohorského utrakvismu a Jednoty bratrské. Smíme však za těchto okolností považovat důraz na svobodu svědomí za konstitutivní rys české reformace od husitských dob přes osvěcenství až po moderní dobu (s. 427–440)?! A byl Michael Blažek, superintendent jednající v řadě případů zjevně egoisticky a utilitaristicky, a to nejen v intencích vyplývajících ze zastávaného vysokého církevního úřadu, opravdu oním „synonymem rozhovoru víry a rozumu, víry a svobody, svobody a svědomí“ (s. 12)?!

Podobně problémový je i podtitul: můžeme o Blažkově epoše hovořit jako o „pozdním osvěcenství“? V případě intelektuálních elit habsburské monarchie možná ano, zde však tento termín již použil Eduard Winter ve zcela odlišném významu, v případě naprosté většiny poddaných – evangelíky nevýjímaje – naopak zjevně šlo o osvěcenství „rané“, tedy první, s nímž se kdy setkali. Abychom však nezůstali jen u „slovíčkaření“: Bolom-Kotari náležitě řadí Blažka mezi potomky českých exulantů do Uher, zjevně správně charakterizuje jeho mateřský jazyk jako biblickou češtinu. Nespoléhá však příliš na svou imaginaci, tvrdí-li, že Blažkův rod pocházel ze staré Jednoty bratrské? Nehledě k tomu, že ani volba mezi luterskou a reformovanou vírou v Uhrách nebyla v případě Blažkových předků a dalších příbuzných vůbec jednoznačná či svými pramennými doklady jistá (srov. s. 58–61). Potvrzením není ani potoleranční přihlášení se k tradici původní Jednoty, neboť to bylo jedním z prostředků vzájemného konkurenčního boje mezi luterány a reformovanými.<sup>4</sup> Původ Blažkova rodu ve staré Jednotě sice můžeme předpokládat, můžeme v něj i věřit, v knize jsem však nenašel žádný jednoznačný důkaz, že tomu tak skutečně bylo.

S touto a nemnoha dalšími výjimkami je výklad *Svobody svědomí* důsledně vystaven na dochovaných pramenech, především na korespondenci a retrospektivních ego-dokumentech, užitých v nebyvalé šíři a často vůbec poprvé. Autor je dokonce snad až příliš často cituje in extenso, což možná přispívá ke „koloritu“, z hlediska čtenáře však nejde o právě přívětivou strategii: Kniha se tím zbytečně prodlužuje (oproti tomu rozhodně pozitivně je třeba hodnotit

2 Dlužno podotknout, že z hlediska Blažkovy teologie a náboženských názorů Bolom-Kotari navazuje na rozbor Ondřeje Macka, obsažené v jeho nepublikované disertaci *Praxis pietatis haereticorum* (Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2010).

3 Autor „hudbu srdce“ povýšil na interpretační metodu již ve své knižní prvotině *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, s. l. 2008; srov. moji recenzi in: Český lid 96, 2009, č. 2, s. 220–222.

4 Zdeněk R. NEŠPOR, *Českeho Siona spisba bojovná aneb protestantské polemiky Toleranční doby*, Kuděj 8, 2006, č. 2, s. 54–78.

její přílohy, především edici několika Blažkových kázání). Výsledkem je nicméně klasická biografie, seznamující s Blažkovým původem, osobními styky s významnými uherskými magnáty, studií na předních uherských i západoevropských evangelických učilištích, po nichž následoval zlom v podobě rozhodnutí pro službu moravské toleranční církvi (1782–1784 pastorem v Nosislavi, 1784–1827 v Jimramově). Blažek byl jak svým původem, tak vzděláním a (osvícenskými) konexemi natolik specifickým pastorem, že byl pro úřad superintendenta přes své mládí jednoznačně disponován a nadto o něj sám zjevně usiloval (s. 200–201). I když se mezi souvěrci setkal s nepřízní a konkurenčními tlaky, dovednou organizační prací, nepotismem i loajalitou vůči státu (s. 90–92, 114–115, 124–125, 200, 206–219, 296–297, 360–363) si vydobyl takové postavení, že přestál i závažné obvinění v souvislosti s údajnou organizací helvetské (nebo také „frajmaurské“) rebelie. Vyplatilo se mu přitom vykonané dílo a obratná politika, protože když mu nepomohli někdejší šlechtičtí ochránci (dílem proto, že sami mohli coby zednáři usednout na lavici obžalovaných), zachoval se k němu šlechetně jeho designovaný nástupce, bývalý český superintendent Kovács, který z vděčnosti vůči Blažkovi zůstal jen dočasným administrátorem (s. 208, 327–328).

Přestál-li Blažek toto největší ohrožení své kariéry, mohl v dalších letech nejen sklízet, ale i rozhojňovat své ovoce. Stal se skutečným budovatelem moravské reformované církve, zřizovatelem již zmíněného podpůrného fondu, jedním z tvůrců (krátkodechého) nadkonfesního vyššího vzdělávacího ústavu v Jimramově (s. 370–371). Jeho lokální spolupráce s římskokatolickým farářem Sychrou (v Jimramově působil v letech 1808–1824) vedla dokonce k tomu, že po nějaký čas jakoby zde neplatily toleranční předpisy, stavějící evangeliky do druhé řady: Nesměli-li mít na vlastní modlitebně zvon, zvonil jim zvon římskokatolického kostela, uvažovalo se dokonce o společném hřbitově. Tato idyla trvala sice jen krátce (už v roce 1820 Sychra ve prospěch své církve „zradil“), nepochybně však byla především Blažkovou zásluhou. V osobním životě – a na knize je cenné i to, že se autor v mezích možností pokusil přiblížit každodenní realie života svého „hrdiny“ (zejm. s. 310–324) – byl už Blažek méně úspěšný. Provdal sice většinu svých dcer (stojí přitom za zmínku, že patrně po racionální úvaze ve všech případech mimo farářské kruhy a většinou i mimo Moravu, s. 390–393), nepodařilo se mu však zajistit kazatelský, případně i superintendentský úřad pro jediného syna a jeho vdova s neprovdanou dcerou po jeho skonu v Jimramově již jen živořila – pracovat obě ženy ovšem nemusely (s. 404–405). Ani Blažkova památka nebyla věčná, naopak ji v očích pravověrných protestantů zpochybňoval osvícenský charakter jeho díla – uvádět v této souvislosti Jana Karafiátu jako jeho pokračovatele (s. 417–422) je sice možná dobrý „marketingový tah“, nereflektuje to však zcela odlišné ideové zázemí či cíle snažení obou kalvínských duchovních.

Blažkův vnitřní svět, charakterizovaný osvícenským racionalismem (mezi reformovanými tolerančními pastory na rozdíl od luterských hodně výjimečným) a „aristokracií ducha“ (v Blažkově případě projevovanou nejen symbolickým odstupem od farníků, ale i čistě materializovanými symboly a gesty), jeho dílo a veřejné působení dokresluje Bolom-Kotari kontextem předtolerančního původu a prvního půlstoletí existence novodobé českomoravské reformované církve. Vychází přitom z tu lepší, tu horší kompilace především dvou nedávno publikovaných, v některých ohledech protichůdných interpretací

této problematiky Evy Melmukové a autora této recenze.<sup>5</sup> Autor přesto dokázal posunout kontextuální rámec známých skutečností, k němuž jinak z faktografického hlediska přidává vskutku jen Blažkova partikularia.<sup>6</sup> Bolom-Kotari totiž víc než kdo jiný přibližuje vnitřní, duchovní a náboženský život tolerované církve, vnitřní osobní a skupinová hledání, zápasy, vítězství i pády a jejich nejrůznější motivace. Pro čtenáře z mimoevangelického prostředí, ale i pro řadu dnešních evangelíků, právě to bude nepochybně představovat hlavní informační přínos celého díla.

Ne každému budou nicméně konvenovat aktualistické závěrečné kapitoly, přecházející místy do podoby kázání – v dnešní odborné historické literatuře jde zjevně o anomálii. Naproti tomu profesionální historiky může na knize potěšit zdánlivá marginálie, již do knihy zřejmě přispěla autorova manželka Martina: systematické analyzování užívaných pečeti, které nesly závažný obsahový význam (s. 31, 84–86, 204, 229–230, 238–239).

Třebáže Sixtus Bolom-Kotari zvolil tak klasický žánr jako je biografie významné osobnosti a s uspokojivými výsledky vykonal standardní heuristickou a interpretační práci, jeho „óda na Michaela Blažka“, respektive jeho prostřednictvím na „svobodu svědomí“ a úlohu protestantismu v jejím budování, je literárně něčím víc. Přesahuje k emocionálně zakoušené historii, která svým dílem formuje nás samé, ať chceme nebo ne, ať si to uvědomujeme čili nic. Jsem docela rád, že takového autora mezi současnými českými (nejen církevními a náboženskými) historiky máme, jsem však neméně rád, že takových není příliš moc.

Zdeněk R. Nešpor

5 Srov. přímou polemiku Zdeněk R. NEŠPOR, *Skryté semeno nevzkliklo aneb polemika s radikálními tezemi o kontinuitě české reformace*, *Studia Comeniana et historica* 35, 2005, č. 73–74, s. 239–252; Eva MELMUKOVÁ, *Toleranční patent Josefa II. z roku 1781 a jeho publikace v Čechách a na Moravě*, *ibid.*, s. 253–260. Bylo by přitom zajímavým intelektuálním („studentským“) cvičením ukázat, kde a jakým způsobem Bolom-Kotari z obou autorů čerpá, jak konstruuje jejich „syntézu“. Za prozkoumání by to stálo obzvlášť proto, že autor sice oba své předchůdce hojně parafrázuje, k přímým citacím jejich studií se však uchyluje vskutku minimalisticky.

6 Příkladem těchto inovací budiž oprava Richarda Pražáka (otázka Blažkova pobytu v Praze v roce 1782, s. 80), přesná datace Blažkova příchodu do Nosislavi (s. 88) a celá řada dalších míst. V jednotlivostech obecného kontextu naopak Bolom-Kotari občas chybuje: Jinak by artikulární kostel v Hronseku nebyl označil za „příklad specifické architektury uherských artikulárních kostelů“ (s. 66), ačkoli byl postaven v Uhrách zcela ojedinělou a mezi (roubenými či zděnými) artikulárními kostely výjimečnou hrázděnou technikou – srov. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě I.*, *Lidé města* 15, 2013, č. 1, s. 87–132, zde s. 122–123. Jmenujme i jiné příklady: Na Blažkově chápání obnovené (hernhutské) Unitas fratrum jako „extrémistického náboženského hnutí“ (s. 73) není nic překvapivého; v komparativním výčtu evangelických superintendencí v českých zemích (s. 194–196, 202–203) chybí zmínka o specifickém postavení Ašska, které mělo až do roku 1870 vlastní konsistoř; shovívavý přístup vůči náboženským sektářům nebyl patrně osobním vkladem Blažkovým (s. 255, 384), nýbrž odrážel celkovou situaci na Moravě a uklidnění dané časem.

Sixtus BOLOM-KOTARI

***Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvěcenství***

Praha, Historický ústav AV ČR – Matice moravská 2016, 565 s.,

ISBN 978-80-7286-286-3 (Historický ústav), ISBN 978-80-87709-14-6 (Matice moravská).

V objemné knize Sixta Boloma-Kotariho *Svoboda svědomí* je možno vidět protějšek publikace Jiřího Kroupy *Alchymie štěstí* (<sup>1</sup>1986, <sup>2</sup>2006), jejíž podtitul podobně, jako je tomu u knihy Bolomovy, omezuje chronologický záběr svého kulturně historického výkladu výslovně dobou pozdního osvěcenství; u Kroupy najdeme dokonce vymezení letopočty: 1770–1810. Výmluvný paralelismus nenacházíme jen v podtitulech, ale již v samotných názvech, které autoři dali svým dílům: „Alchymie štěstí“ a „Svoboda svědomí“. Jde o paralelu a zároveň o pozoruhodně různou, ale-li protikladnou charakteristiku téhož období kulturního vývoje moravské společnosti (u Kroupy je „moravská“ společnost rovnou v citovaném podtitulu a i Bolom se pro zvolené období badatelsky zabývá téměř výhradně moravským děním). Je tedy pochopitelné, že se v obou knihách často setkáme s týmiž muži, čelnými postavami studovaného fenoménu. Přitom jsou u Kroupy a u Boloma v centru pozornosti vždy jiná a navzájem značně odlišná společenská prostředí: u Kroupy je to česká i německá moravská šlechta, jak tradiční dvorská, nová šlechta rytířská i panská, *homines novi*, a dále zámožní měšťtí *honoratiores*, slovem vrstva privilegovaná již svými majetkovými poměry; Bolomův výzkum i vyprávění se pohybuje v někdy až extrémně nuzných vrstvách nejen selského venkovského lidu, ale i zchudlých intelektuálů (pastorů a zejména pak jejich nezaopatřených potomků). Již naznačené průniky jsou dány především vzdělanostní rovinou: mezi pastory, jejichž osobnosti stojí v centru pozornosti Sixta Boloma, bylo mnoho takových, kdo mohli obstát v intelektuálním prostředí zednářských a iluminátských salonů, a kteří udržovali styky s čelnými osobnostmi tohoto prostředí.

Centrální postavou recenzované knihy je první moravský superintendent helvetské evangelické církve Michael Blažek. Již pozastavením nad grafickými formami tohoto příjmení autor upozorňuje na internacionální charakter Blažkovy osobnosti: narodil se jako potomek české exulantské rodiny prostého řemeslníka v uherské (slovenské) Senici; identita rodiny a základ její víry spočívala na Bibli Kralické. Michael studoval nejprve na uherských, pak na rakouských a německých, švýcarských i nizozemských školách (v příslušných dokumentech je označován přídomkem „Hungarus“). Po studiích a po vysvěcení, k němuž došlo v Debrecíně, byl ihned (1782) ustanoven ve službě pastora v moravské Nosislavi, kde protestantský sbor vznikl těsně po vydání tolerančního patentu. Stal se tak prvním reformovaným (tj. helvetským) pastorem v Čechách a na Moravě.

Blažkovo působení v tomto povolání sleduje autor monografie na základě široké a žánrově pozoruhodně pestré pramenné základny. Náznorně a přesně ji představí soupisy v závěru knihy, kde se setkáváme nejprve s archivními fondy, namnoze v historickém bádání použitými poprvé a vůbec mimo prostředí evangelických historiků málo známými, jako archivy sborů Českobratrské církve evangelické (Jimramov, Nosislav, Prosetín, Veselí), nebo – namátkou – torzo pozůstalosti profesora církevních dějin na Evangelické

teologické fakultě Univerzity Karlovy Rudolfa Říčana a soukromá sbírka pozůstalosti Bedřicha B. Bašuse. Bolom dále vychází z menšího souboru mimořádně cenných a namnoze dosud nepovšimnutých nepublikovaných pramenů; totéž platí pro další více než třístránkový soupis publikovaných pramenů a dobové literatury. Obsáhlý (s. 521–537) seznam sekundární literatury prozrazuje, že autor nepohrdl ani populárními články a glosami z církevních nebo regionálních tiskovin, což se projevilo jako značný přínos i k pramenné základně. O metodě své práce a o tom, jakých pramenů používá a jak z nich čerpá, informuje autor sám v úvodních kapitolách, kde (s. 39) také vymezuje pojmy: (pozdní) osvícenství, baroko, církev a další, zejména pak „sociální síť“. Ta se nakonec v celé knize prosadí jako jeden z pojmů nosných.

Pramenná základna a rozsah, v jakém byla vzata v úvahu velmi široká žánrová skladba odborné i populární literatury nejrůznější provenience, souvisí s tím, jak Bolomova kniha místy kolísá mezi odbornou historiografií, beletristickým vyprávěním, místy až poetickým: autorův sklon k osvěžování historiografie krásnými texty prokazuje např. volba úvodních citátů ke kapitolám a podkapitolám. Je to podle mého názoru jednoznačná přednost této knihy. Dodám ještě, že její odbornost zasahuje do religionistiky i do teologie. Konečně se nezapře také autorovo evangelické předporozumění. K dějinám výtvarného umění zde může přispět hojná obrazová dokumentace. Není to ovšem u Sixta Boloma-Kotariho poprvé, podobně a ještě výrazněji je ideově i žánrově rozkročená jeho poslední kniha *Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*.<sup>1</sup> O autorově zájmu o estetické hodnoty, o vztah k umění, o obraz, o symboly svědčí i jeho studie z posledních let v časopisech a v nejrůznějších sbornících a konečně i v církevním tisku.

Hlavními zdroji informací k Blažkově osobnosti jsou jeho vlastní literární i úřední výtvary, zápisy, korespondence, na prvním místě spisek podávající záznamy deníkového charakteru s autorským titulem „Předcházející – spojení“ (též *Nosislavský deník*) a veršované vzpomínky na události okolo tzv. helvetské či frajmaurské rebelie, což jsou dle autora (s. 290) promyšleně komponované české verše (snad podle původního latinského textu v próze?), které se šířily v opisech a dnes zůstaly Blažkovým nejznámějším dílem. Jeden i druhý tento Blažkův text ilustruje, každý svým způsobem a vždy rozdílnou literární formou, dvě velká témata Bolomovy práce: je to za prvé otázka kontinuity mezi českou reformací, nejspíše tradicí Jednoty bratrské, a českým posttolerančním evangelictvím, za druhé otázka charakteru tzv. helvetské rebelie a role, jakou v ní měl superintendent Blažek.

První okruh problémů nastoluje kapitola o textu „Předcházející – spojení“ (od s. 39) a kapitola následující, jež tematizuje otázku „naše“ – nebo „cizí“ církev. V tomto ohledu Bolom odmítá přímočaré a dle jeho názoru zjednodušující definice nově institucionalizované protestantské církve jako „národní“ nebo naopak jako „kosmopolitní“: navrhuje vycházet ze skutečnosti (s. 102), že „českým a moravským evangelíkům se otvíralo možné řešení – převzít prověřenou strukturu evropské reformace a naplnit ji svým obsahem“. O eventuálním využití této možnosti či o tom, jak se taková syntéza zdařila či nezdařila, Bolom uvažuje dále, definitivní odpověď by však opět byla zjednodušující. Přitom ale ví

---

1 Sixtus BOLOM, *Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, Tišnov 2008.

(s. 12), že se Blažek „chtěl stát mostem legendární české reformace, která o sto let předběhla reformaci evropskou, a moderní církve“. Je obecněji známo, a na nejednom místě recenzované publikace se o tom také píše, že nešlo pouze o vztah tradice české reformace a nově tolerovaných církevních teologických systémů, ale i o vztah, velmi nejednoznačný a často konfliktní, mezi povolenými náboženstvími (luterství kontra kalvinismus a vice versa), a nakonec i o možnost ekumenického soužití „akatolíků“ s katolíky. I tyto problémy a nejrůznější odstíny jejich reálného dopadu v moravské i české společnosti přelomu 18. a 19. století recenzovaná kniha probírá, a nejednou odhaluje nové, někdy až překvapivé skutečnosti.

Druhý z naznačených okruhů – helvetská, frajmaurská rebelie, což chronologicky náleží již Blažkovu jimramovskému působení (1784–1796) – předvádí práci s pramennou základnou: autor je si velmi dobře vědom jednostrannosti a omezené výpovědní hodnoty jak literárních pramenů, tak úředních záznamů, a pokouší se vnímat informace, které sice zaznamenaly výslechové protokoly, ale v nichž zaznívá snad ne příliš zkreslený „hlas zdola“ z řad prostých venkovanů (s. 279). Mimořádně zaujme kapitola (s. 310nn.), která – prozrazuje to předem již její nadpis – rozebírá Blažkovy veršované vzpomínky na rebelii jako pramen k mentalitě a životnímu stylu superintendenta. Tento rozbor je proveden s kompetencí moderního historika, dobře poučeného o práci s nejrůznějšími typy a žánry pramenů, včetně a zejména s pramenem literárním; Bolom zde věnuje zaslouženou pozornost „povídavým drobnostem a nicotným detailům“, které historikové dosud přehlíželi, soustředivše se k tomuto textu jako ke zdroji informací o rebelii. Dozvíme se zde nejen o životním stylu tehdejšího duchovenstva, o Blažkově sociální síti, o jeho soukromí, o jeho vztahu k jazyku, k češtině, k lidové zbožnosti, o tehdejší společenské etiketě a o různých na první pohled snad nevýznamných detailech, třeba jak se cestovalo nebo jak se doručovaly zásilky.

Blažkovo jimramovské období je spjato s jednou z nejvýraznějších položek jeho sociální sítě, s kontakty se zednářskou či přesněji iluminátskou brněnskou lóží. Bolom konstatuje (s. 226), že starší protestantští církevní historikové Blažkovo zednářství či iluminátsví ignorují nebo bagatelizují (navzdory tvrzení Jana Karafiáta v *Pamětech spisovatele Broučků* o Blažkově zednářství, srov. citát na začátku Úvodu, s. 9!) a cituje zmíněnou publikaci Jiřího Kroupy, z níž vyplývá, že jedním z hlavních center iluminátsví bylo Brno, a že mezi členy brněnského iluminátského kruhu patřil nejen brněnský luterský pastor Riecke, ale také Michael Blažek. Zde (s. 174–177) se Sixtus Bolom důkladně zamýšlí nad dvěma ústředními pojmy, které známe z titulu knihy: „svoboda“ a „svědomí“, a konstatuje, že evangelická či duchovní svoboda, svoboda svědomí, se samozřejmě lišila od svobody bez přívlastků, jak jí rozumělo osvícenství. Tato kapitola je přirozeně tematicky nejbližší zmíněné monografii Jiřího Kroupy: zednářské a iluminátské salony a jejich aktivity jsou u každého z autorů nazírány z různých úhlů, což je nejen potřebné a užitečné, ale také pochopitelné vzhledem k odlišnému výchovnému badatelskému zaměření obou.

Zmiňme ještě subkapitolu „Osvícenské srdce moravského protestantismu: Brno“ (od s. 231). Autor zde promýšlí, definovat patrně nehodlá, závěry, které by vyvodil z brněnského ekonomického života a tamní evangelické obce. Vyznívají obezřetně: spíše nesouhlasí (jak to ostatně odpovídá celé jeho koncepci protestantismu, nejen toho osvícenského) s názorem, že snad „hlavním důvodem vydání Tolerančního patentu nebyly ani vznešené pohnutky

osvícenské filosofie požadující svobodu svědomí, ani letitý zápas tajných evangeliků českých zemí, ale chladný ekonomický kalkul“, což by potvrzovalo „tezi o protestantské pracovitosti a protestantské etice, výborně se doplňující s podnikatelským úspěchem“ (Max Weber). Sixtus Bolom-Kotari se kloní spíše k vlastní opatrně formulované a otazníkem opatřené domněnce opačné, totiž že tehdejší Brno „může sloužit jako učebnicový příklad šťastně zvolené náboženské ideologie coby prvotního hybatele pro hospodářský rozmach Moravy“.

Bolomova publikace o svobodě svědomí, jak ji žil a jak jí učil první moravský helvetský superintendent Michael Blažek, není zcela pohodlné čtení, na to má příliš mnoho různých názvjem se stýkajících a zase rozcházejících věcných i interpretačních vrstev. Avšak tím lépe. Čtenář, ať odborník nebo laický zájemce, čte tuto knihu s užitekem i potěšením.

Jana Nechutová

Stefan GREIF – Marion HEINZ – Heinrich CLAIRMONT (edd.)

### ***Herder Handbuch***

Paderborn, Wilhelm Fink 2016, 858 s., ISBN 978-3-7705-4844-6.

O příručce, připravené k vydání kolektivem autorů pod vedením Stefana Greifa, Heinricha Clairmonta a Marion Heinz, lze bez váhání říci, že patří k tomu nejrozsáhlejšímu a nejrepresentativnějšímu, co bylo o Johannu Gottfriedu Herderovi (1744–1803) publikováno. Ambiciózní plán vyšel vstříc potřebě celistvého shrnutí mimořádně rozsáhlého, všestranného díla a působení jedné z klíčových, a přece spíše inspirujících a vágně vyzývaných než (na způsob Kanta či Hegela) bezprostředně následovaných myslitelů. Jedná se zřejmě o vyvrcholení určité nové vlny zájmu o Herderovo dílo, dostavující se s tím, jak jinak přednostně sledovaná vývojová linie od Kanta přes idealismus a romantiku byla svým způsobem heuristicky i interpretačně již natolik „vyčerpána“, že nastává čas na splácení dluhů na spíše přehlížených místech. Bohužel je takového uvědomění přece ve vztahu k mnoha autorům a tendencím nedostatečné a také v předloženém svazku zůstává mnoho tradičně opomíjeného opět opomenuto či vy-světleno nedostatečně. Naše reflexe by přitom ráda upozornila na aktualitu Herderova myšlení jako takovou mj. pro historickou obec, protože Herdera lze pro jeho originální skloubení křesťanského metafyzického kreativismu a historického progresivismu, pro jeho ukotvení dějnotvorné povahy kultury a základních ontologicko-historických kategorií zprostředkování, komunikace a reprezentace, brát za klíčovou postavu teoretické sebereflexe historismu (a také interkulturního myšlení).

Svazek je autorsky nadepsán třemi jmény. Za nejpatrnější – už do kvantity, jako autorky asi nejpočetnějších a nejzávažnějších filosofických kapitol – však lze považovat stopu Marion Heinz. Její interpretační zpracování klíčových sporných otázek, jako je Herderova konfrontace se Spinozou či Kantem, přichází navíc v úvodní části knihy, nutně tedy formuje vyznění mnoha dalšího. Heinz je jistě třeba přičíst i základní iniciační příspěvek, protože do herderovského bádání významně zasahuje již přes dvacet let. V „Handbuchu“ organicky navazuje na svou monografii *Sensualistischer Idealismus* (1994) a sborníky *Herder und die Philosophie des deutschen Idealismus* (1997) a *Herders „Metakritik“. Analysen und*

*Interpretationen* (2013). S interpretační linií Heinz ovšem vedle badatelského progresu souvisí i většina polemiky, kterou tato recenze má za potřebné rozvrhnout.

Svazek obsahuje stručné shrnutí Herderova života a věnuje se zejména jeho dílu a vlivu, působení. Pojednání Herderova myšlení je strukturováno podle jeho hlavních tematických okruhů: filosofie, teologie, estetika, poetika a literární kritika, pedagogika, překlady a původní básnické dílo. Za metodicky významné a velmi správné považujeme, že kniha není psána jako slovník abecedně řazených *besel*, jako je tomu například u nedávno vydaného objemného *Kant-Lexikon* (3 svazky, De Gruyter 2015), nýbrž jde o tematicky a chronologicky členěný plynulý výklad. Tuto strategii jako takovou velmi oceňujeme a podporujeme, protože širokému až rozevlátému Herderovu duchu a dílu, syntetickému, ale ne systematickému na způsob uzavřeného konceptu, v němž by se jedno mechanicky odvozovalo z druhého, nic neodpovídá méně než řazení bodů a pouček. Tok plynulého textu umožňuje takříkajíc zůstat v duchovním, literárním živlu samotného Herdera. Zároveň se však tato forma proti vykladači obrací a staví jej před nové nesnáze.

S šíří a nesystematičností, a přece soustavností, s „programovou“ všestranností Herderova díla je – stejně jako řady dalších osvícenských myslitelů a literátů – nelehké se vyrovnat interpretačně i edičně proto, že koncentrované edici stejně jako interpretaci se vzpírá svým smyslem pro souvislost. Brání selektivitě: vybírat určitá díla, místa či stanoviska z celého korpusu je podobně nesnadné jako u hudebních děl Bacha či, jinak, Wagnera a Brucknera. Jak ve vztahu k dílu Herderova velkého přítele a soupevníka Jeana Paula poznamenal Hermann Hesse, lepší je poznat jedno jeho dílo v jeho celistvosti než z každého pár stran. „Celek“ totiž není pouhým parciálně projektovaným horizontem konkrétního, nýbrž jeho *konstitutivním* východištěm a živlem.

Recenzovaná kniha je vyčerpávající svou precizností bibliografického záběru i aparátu. A přece i přímo ve vztahu k ní nepozbýváme pocitu určité cizosti, neschopnosti plného ztotožnění, ocenění jako *té* herderovské knihy, která bude moci napříště být *naší* příručkou, shrnující a vysvětlující (samozřejmě v rámci možností a s vědomím různosti subjektivního kladení důrazu) vše důležité. Dvě kritické připomínky, které máme, spolu navzájem souvisejí: Zprv udiví nestejná míra zhodnocení osobitosti, svérázu osobnostních a duchovních impulzů, s nimiž se Herder střetal, zadruhé nestejná míra *účasti, smyslu* pro ně, a dokonce snad pro Herdera samotného. Nezabýváme se pocitu chladu, jenž vyznačuje (některé) výklady, jejich neangažovanosti, která by sice na jednu stranu mohla reklamovat zadostiučinění vědecky korektní impasibilitě, rozchází se však s bytností Herderova ducha, ztrácí kontakt s jeho „plamenem“, s „žářem“ světla jeho rozumu a barev roznětu jeho srdce. Herdera nelze suchopárně „vyčerpát“, mezi tvůrci bezbřeze širých a bujících duchovních světů má blíže k poetům věčné inspirace Vrchlickému a Balzacovi než k logikům chladně funkčních systematik, jako byl Hegel nebo i, jakkoli jiný, Wolff. (Tak Jean Paul k Herderově potěšení sliboval v *Siebenkäs* „nahnat svým dílem některým čtoucím či sečtělým magistrům strach, neboť tito lidé nyní vpravdě od té doby, co jsou bráni jako dělní zajatci na vodních a důlních hloubeních kritické filosofie, rozvažují o bytí Boha s tak chladnou krví a chladným srdcem, jako kdyby byla řeč o bytí chobotnice nebo jednorožce“.)

Počítáme mezi hlavní interpretační i dokumentační zásluhy knihy, že ukazuje hluboký vliv Crusia a mladého Kanta na mladého Herdera a dále, ba se nám zdá, že jej téměř přepíná, když totiž Herderovu „pojmovou triádu“ prostor-čas-síla odvozuje z pojetí smyslovosti v metafyzice Crusia a Kanta šedesátých let 18. století, kdy učil Herdera v Královci. Tím se vrhá nové světlo na jinak leibnizovsko-wolffovsky odvozované a odvozovatelné Herderovo ukotvení organicity a jejích ontologických a gnoseologických důsledků pro smyslovost. Jedná se o problematiku velmi málo známou a ovšem bezprostředně doložitelnou, protože v publikovaných spisech Herdera i Kanta najdeme Crusiovo jméno jen zřídka. Je zde třeba jít do zápisů z Kantových přednášek. Nicméně se nám přece zdá, že autoři nedostatečně dokládají tento vliv, resp. to, že by pro genezi originálního Herderova myšlení mělo být určující právě a hlavně kritické přepracování metafyziky Crusiem a Kantem; zdá se nám to být v rozporu se spirituální základnou vyjadřující se zejména v Herderově poetologii, básnické tvorbě i teorii včetně šedesátých a sedmdesátých let. Považovali bychom zrovna tak za potřebné zohlednit plynulost kritičnosti Herderova osvojení Crusiova a Kantova přepracování leibnizovského racionalismu (přičemž to zdaleka nemělo u obou tentýž směr a záměr!). Domníváme se, že už u raného Herdera není pojem síly, nakolik je spojen s  *kreativním*  působením ležícím v základu též  *estetického*  horizontu  *stvořeného*  světa, redukovatelný na něco odečteného a systematicky odvislého od raného Kanta, naopak je produchovněn velkorysou spiritualitou Leibnizovy „Theodiceje“ a ovšem magičností, mysticismu Johanna Georga Hamanna.

Právě na vliv Hamannův autoři spíše zapomínají. Jeho podceňování vyznačuje celou knihu, nápadně výklad o Herderově  *Pojednání o původu řeči* , kde jako hlavní předcházející, inspirující a konfrontovaní autoři jsou uváděni Condillac, Rousseau, Maupertuis a Süßmilch, ačkoli zejména druzí dva hráli roli spíše jako (někdejší) členové berlínské Akademie, která vypsalá soutěž o zodpovězení otázky po původu řeči, v níž pak Herder zvítězil. Süßmilch platil za exemplárního představitele teorie  *božského*  původu jazyka, od té se však Herder nijak antropologicky neodklonil „ve prospěch přírody“. Jeho výkon spočíval v novém pochopení povahy  *zprostředkování*  božského v  *přirozeném* . V tomto neměl Herder většího soupevníka a inspirátora (prve učitele, brzy možná nejbližšího přítele) nad Hamanna a zatímco s ním vedl rozměrnou korespondenci, o Süßmilchovi a Maupertuisovi najdeme v celé jeho literární pozůstalosti spíše jen zmínky.

Tento přístup, v tomto případě autora Ralfa Simona, je ovšem typický pro celý  *Herder-Handbuch* . Přehnaná snaha včlenit Herdera do filosofického myšlení, orientovaného na prvním místě kritikou racionalismu ve stylu Kanta, spojeného s novým pojetím smyslovosti a historičnosti u anglických a francouzských myslitelů, a naprostá neúčast na Herderově  *životodárném*  theologickém založení a zacílení vede k shledávání (domnělých) filií v dílčích otázkách a zapomínání na celková duchovní směřování jednotlivých projektů. Organicismus vyplývající z leibnizovského principu individuace se zaměřuje s anglickým empirismem a francouzským senzualismem (jakkoli jejich stopy byly patrné, nicméně nikoli určující) a celý výklad vzbuzuje bázeň, přesvědčivost i účtyhodnost systematicko-historické rekonstrukce, které přitom jsou do značné míry jen vnější, protože se vyčerpávají vršením zdánlivých bezprostředních souvislostí (ne-li determinací – o povaze vlivů se často nerozhodne, pouze se stále konstatují bez důkazu, že jim dostat bylo Herderovou ambicí).

Z Herderova myslitelského působení, jež se z většiny soustředilo na poetickou a theologickou tvorbu a jež známe ze zcela jiných než kantovských podob i ze sdělení jeho současníků, kteří s ním komunikovali, by nebylo možné usuzovat na fundament jakéhosi „senzualismu“, nýbrž jeho pojem života, smyslů, vnímání, to vše se odvíjí od klíčové dignity přicházející stvořenému od jeho kreativního základu, jenž je naplňuje mnohačetnými a především principově nijak redukovatelnými, na invarianty převoditelnými potenciemi. (To je zásadní rozdíl od *ducha* Kanta a jiných.) Tak je s podivem, jak můžou autoři bez dalšího upřesnění tvrdit, že pro Herdera, spojujícího Kanta a Huma, se reálné a logické bytí navzájem vztahují jako „neuspořádaný originál k uspořádané kopii“. (Jde o důležitý Crusiem iniciovaný obrát v metafyzickém myšlení, kdy se snesla kritika na Leibnizovu školu, že konečný poznávající lidský rozum není schopen žádného čistě racionálního poznání, tzn. není schopen poznávat jsoucna v jejich určitosti ryze spekulativně: logické principy jsou jiné než principy reálného bytí a z vět dostatečného /určujícího/ důvodu a sporu nelze vyvozovat závěry o dalších, empiricky nezakoušených jsoucnech.) Problémem není jen jednostrannost Crusiovy kritiky Leibnize, neporozumívá v otázce identitnosti pojmu nebo monády, nýbrž konsekvence, se kterou zde vykladači začínají pracovat jako s platnou, ačkoli ji Herderovo dílo evidentně rozporuje: totiž to, že by neidentita určení našeho poznání a určitosti samotného poznávaného, tj. projektivní povaha myšlení, jakkoli redukovala poznávané na „neuspořádaný originál“, na masu, do jejíž pouhé mnohosti smysloplnou jednotu vnáší teprve rozumový subjekt. Pro Herdera jako theologa a estetika, básnického opěvatele Stvoření, má příroda svůj řád, jež zjevuje a jež myslivě *re-konstruujeme*, jež se učíme rozumět a napodobovat. Kromě toho Herder nikoliv až v pozdní *Metakritice ke Kritice čistého rozumu*, nýbrž nejpозději už během působení v Bückeburgu vyjadřoval vůči Humovi a skepticismu ostré odmítání.

Je pravda – i když Heinz to zdůrazňuje až příliš a doslova „přeinterpretovává“ drobný, v podstatě školský spisek *Versuch über das Sein* –, že raný Herder se filosoficky orientoval na kritiku racionalismu. Jeho kladení toliko „*subjektivní* jistoty“ v kriticky reflektované jednotě reálného a logického bytí bylo nicméně (srov. s. 58) především, resp. stále víc orientováno kulturně- a dějinně-filosoficky, vztahovalo se k subjektivitě ne jako pozici protikladné metafyzickému celku nebo logickému systému, nýbrž jako nositelce, bytosti *organicity*, zprostředkovávání podstatného a jevového, s pevným zdrojem a měřítkem identit a hodnot v tvořivém základu. Už ve stejnojmenné monografii Marion Heinz autorkou proponované spojení „senzualistický idealismus“ je bez dalších nutných upřesnění zavádějící a – nakolik má stát samo o sobě jako výstižně shrnující – spíše nešťastné: jistě efektní a atraktivní v době, kdy určité filosofické kruhy do omrzení recyklují témata smyslovosti, tělesnosti a subjektivnosti (jaký příznačný posun oproti osvícenskému a idealistickému *duchu, rozumu, kultuře!*), vzdalující se však od ideové platformy cílené v první řadě *theologem* Herderem.

U Herdera se přece recepce Rousseauovy „kulturně-kritické genealogie společnosti“ (s. 59) nespojuje a dále nerozvíjí s nějakým senzualistickým subjektivismem, jak v podstatě naznačuje Heinz, jen nápadně vágně připouštějíc, že si Herder theologii bere za bázi, ne protinožce, ale totiž tak, že prý člověk jako smyslová bytost má „účast na lesku věčna“

a „jeho konečný, jako zpracování daného se uskutečňující rozum může počítat s ontologickou konformitou předmětu, s čímž je zároveň založena možnost rekonstruovat části jednoho božského myšlenkového světa na základě zakusitelného nebo smyslově daného“ (s. 58). Herderova filosofie dějin a kultury jednoznačně náleží do vývojové linie s historicky i systematicky z leibnizovského racionalismu odvozeným osvícenským myšlením pokroku a raný Herder byl zrovna tak ovlivňován mysliteli jako Lessing či Mendelssohn.

Když se tyto věci u Herderova „senzualismu“ nedodají, jeho důraz na živoucnost a genetičnost lidských mohutností není korigován poukazem na odvozenost jejich *při-roze-nosti* (stvořenosti a vlastního „tvůrčího“, produktivně organického bytí, nikoli mechanické necesetární imanence), neřekne se ani slovo o Herderově rozhodné, velmi jej dokonce charakterizující distanci od módního vzývání naturálního člověka, idealizování nekultivovaných primitivních vývojových stavů v antropogenetickém i historickém procesu, vznikne obraz senzualisty. Raný Herder byl zajisté nabit bujařím „bouře a vzdoru“, nebylo však druhého s takovým tahem k integraci, kultivaci, sklenutí jednoty, proti jednostrannosti.

Herder se stavěl proti možnosti úplného demonstabilního poznání jsoucen instrumentální vědou logiky, to ale vůbec neznamená, jak se v tomto smyslu může zdát z kapitoly Nigela DeSouzy (viz s. 72), že by rezignoval na metodické rozumové poznání řádu světa kořenícího v Božím intelektu. (Nad DeSouzovým oddílem lze vyjádřit podiv, že jako jediný byl otištěn v angličtině, ačkoli jeho překlad by snad nebyl nepřekonatelný problém a knize předchází přeložená – nutno říci, že nijak objevná, a tak poněkud překvapující – studie Charlese Taylora.)

Vcelku kniha, kapitoly z pera Heinz i DeSouzy, velmi překvapivě a asi více, než se to dosud kdy povedlo, dokumentuje, vyzdvihuje a interpretačně zúročuje Herderovu (ranou) kritiku racionalistického (zejména wolffovského) podceňování, subsumování „nižších duchovních mohutností“, jeho ukázání smyslovosti a imaginace jako živlu, nikoli pojmům (jako hypostazovaným nositelům identity) podřazené báze osvojování světa. Nicméně toto vyzdvížení je samo o sobě jednostranné, opomíjí neimanentní spirituální základnu významuplnosti, sémantické povahy organicity a stěžejní rozměr vývojovosti, který přece u Herdera vždy – třebaže v šedesátých letech ještě ne tak programově a uvědoměle – znamená procesualitu, komplikaci a integraci, ne pouhou sebeafirmativitu kognitivních výkonů.

Autoři v čele s Heinz se zdají být formováni čtením dějin novověké filosofie jako jednoznačného vývoje k nezbytné kritické sebereflexi u Kanta a dále (teprve rozrůzněně) přes idealismus. Herder je doceňován jako svébytný myslitel, v jehož díle lze nalézat netušené impulzy a pokroky, je však vykládán tak úzkostlivě z kontextů, konstelací s působením jím čtených autorů, že tím mizí cit pro některé už námi naznačené základní linie, tóny jeho duchovního své-rázu. Jeho rozpracování leibnizovského principu individuace do strukturovaných perspektivně-progresivních dějinných (dějintotvorných) jednotek (až po kolektivny národní) ztrácí svůj konstitutivní základ v iniciačním a regulativním působení nejvyššího rozumu. Ten je v souladu se Spinozou a Kantem více či méně nenápadně pojímán jako imanentní transcendentální bytnost samotné přírody. Na s. 136 Marion Heinz podle našeho názoru obzvláště markantně přepíná, když se spisem *Vom Erkennen und Empfinden den zwo Hauptkräften der Menschlichen Seele* (1775) spojuje Herderovo domnělé nahrazení

Boha-Stvořitele spinozovskou causa immanens přírody, aniž by implikovanou Herderovu závislost na Spinozovi před vydáním Jacobiho „Dopisů panu Mojžíši Mendelssohnovi“ jakkoli doložila a aniž by zdůvodnila, proč Herder ve stejné době, jakož i v dalších letech až do své smrti, kázal a psal theologické spisy a básně, jež patří k vrcholům německé i vůbec evropské křesťanské literatury.

Spíše marginálním, často jen přípravným textům bývají přičítány zásadní filosofické posuny, aniž je nadhozena (nemluvě zodpovězena) otázka, proč se k nim Herder neobrátil v dílech programově soustavných. O paralelně vznikajících oslavách Hospodina a Krista se vůbec nedozvíme, jako kdyby neměly žádnou filosofickou platnost, závaznost, a jako by bylo možné je *zdokumentovat* v odděleném pojednání v části věnované teologii. Přitom theologie není vedle metafyziky, teorie poznání a dějin či estetiky a poezie jednou z dalších oblastí, jimž se Herder věnoval, nýbrž je bezpodmínečně nutné ji u sasko-výmarského generálního superintendenta a prvního kazatele chápat jako základnu a živnou půdu, podobně jako z *ní, teprve* z ní vychází poetologie např. Dantovy „Božské komedie“.

O přístupu autorů toho nemálo prozradí i věta, že u Herdera má „mezi receptivitou smyslu a spontaneitou poznání zprostředkovávat obrazotvornost jako mohutnost sjednocení smyslových dojmů“ (s. 136). *Obrazotvornost* je zde třeba pojmut opět jako vlastní živel kognitivních mohutností lidské mysli, podobně jako *silu* ve sféře předmětných jsoucen. Nepředstavuje jednu z mohutností či vlastností, nýbrž energetickou bázi garantující syntetické potence vývojově kultivovaných schopností. U Herdera toto pojetí ústrojně vyrůstá z leibnizovského monadologického univerzalizmu, harmonicky sjednocujícího „předzjednané“ inteligibilní komprehenze a aktivaci jejich fenomenálních objektivací.

Heinz nedovádí do konce uvědomění, které je pro podstatu Herderovy filosofie klíčové: že jeho „epistemologická zásada“ (přidržíme-li se s mírnou výhradou klasifikace samotné Heinz), že „všeobecné a rozumné povstává z individuálního a smyslového“, je sice orientována zásadně kriticky vůči racionalistické čistě logické spekulaci, nikoli však ve prospěch jakési „filosofie života“ či „senzualismu“ a už vůbec ne za účelem odmítnutí racionalistického východiska v určujícím důvodu/základu (*Grund, raison*) bytí/nastávání, resp. jeho řádu, nýbrž prohloubení pochopení o neidentitě právě inteligibility přírody, resp. jejího Stvořitele, a lidského rozumu. To znamená, že východisko od smyslové zkušenosti rozhodně nezjednává prostor relativismu identit a hodnot, nýbrž spojuje jejich pluralitu s dynamic-kou povahou (ano při-rozeností, stvořeností), ne-hotovostí, vývojovostí poznání i poznávaného, přičemž *projektivní* charakter *rozumění* je nutně fundován jednak mohutnostmi myšlení (resp. představování) vlastními lidské mysli, jednak vždy již určitostí osvojovaných předmětů. Každá danost, poznávané jsoucno i poznávací mohutnost, je již nějak (odněkud, a totiž ne ze sebe sama) na-dána, disponuje rysy společnými s jinými svého druhu, jejichž obecnost odkazuje k vyššímu zdroji, jenž se *re-konstrukci* zároveň stává *měřítkem*.

Jen proto mohl být Herder kulturním pluralistou a iniciačním myslitelem histori-smu a současně hodnotovým nerelativistou a metafyzickým (theo-logickým) esencialistou, že ve stopách Leibnizova dynamismu specificky spojil organicismus fenomenálních a kognitivních (cassirerovsky řečeno: „symbolických“) forem, historizoval poznání jako proces rozumu-ění, vztahující se však právě re-konstruktivně na obsahy, které před jeho identifikací nejsou

pouze smyslové, nýbrž svébytně smyslu-plné: různě uchopovatelné, avšak vyjadřující již jiný „rozum“, díky němuž jsou dány. Ze specifčnosti ustrojení, způsobu danosti, na-danosti, se usuzuje na povahu na-dávajícího, působící příčinu. Herderův koncept dějin v žádném případě nemá za předpoklad „teorém jednoty smyslového a rozumného podle teorie identity“, kdy „všechno smyslové je jako realizovaná Boží myšlenka vždy už rozumné“ (s. 139). Smyslové, jsoucno jako existující, není žádným indiferentním „tělem“ Boží ideje o jeho stvoření, nýbrž dějinným tvarem organické struktury, jejíž původ je božský, ale vývoj otevřený a podmíněný.

Wolfgang Proß v kapitole o „Idejích“ říká, že „podnětem pro jeho pojetí organických sil“ Herderovi nebylo ani tak dědictví Leibnizovo jako dobové fyziologické a komparativně-anatomické koncepty (s. 188). Pro tezi, že právě tyto koncepty měly být „rozhodující“, přitom autor nemůže podat žádný důkaz, a dosvědčuje jen námi vytýkanou neúčast na základních, celkových duchovních tazích Herderova myšlení a působení ve prospěch parciálních diferenciací, vykládaných z umělé vnášených determinací bezprostředně časově příbuznými koncepty, jejichž detailní rozbor překrývá přesvědčivé doložení o jejich určujícím působení na Herdera. Příznačné je, že v *celé knize* se při pojednávání Herderových teoretických děl nejde *ani jednou* pro zdroje, ozvěny, analogie ani protipóly k jeho bezprostředně náboženským textům (vč. básní a kázání): Právě ty přitom jako pole nejtrvalejší, celoživotní Herderovy tvorby nejlépe poučují o tom, co pro jeho myšlení bylo skutečně konstantně platné a ústřední. A přece se zde pojednávají výhradně v tematických kapitolách o Herderově teologii a poezii, v tomto duchu též patřičně interpretačně reduktivních a už rozsahem nedostatečných. Shledáváme zřetelnou neúměrnost rozsahu a „senzualistického“ interpretačního nároku výkladu Herderových filosofických spisů k rozsahu a interpretačním výkonům pojednání Herderova básnického a kazatelského díla, resp. náboženské fundace jeho myšlení vůbec, zejména jeho myslitelského spříznění s Leibnizem. Dozvídáme se nepřeberně subtilních rozlišení k procesu vnímání včetně vnímání zvířat, s odkazy na sekundárně či terciárně důležité autory, ale základní metafyzické koncepty jako ten Leibnizovy „Theodiceje“ zde chybějí, stejně jako hlubší rozbor Herderova vyrovnávání s díly klíčových theologických osobností jako Luther, Augustin či Tomáš Akvinský.

Z prvních tří set stran věnovaných Herderově filosofii, postupujících chronologicky od rozvrhů filosofie bytí a původu jazyka přes filosofii kultury a dějin k protikantovským metakritikám, by neinformovaný čtenář s trochou nadsázky snad ani nenabyl dojmu, že má co dělat s jedním z největších křesťanských theologů. Při nekonečných rozborech Herderova odchylování od metafyzické (tj. křesťanské!) myšlenkové tradice ve prospěch filosofie života, smyslovosti, zkušenosti čtenáři vytane autory nezodpovězená otázka, zda a proč pojednáváný filosof vlastně zvolil a celý život podržel kněžskou dráhu. Přitom pole, na němž by to bylo možné ukázat lépe než na většině jiných, tj. osobní a duchovní konfrontace s Goethem, zůstává zcela neprozkoumáno, ano osobnostem jako Goethe, Hamann, Gleim či Jean Paul, pro Herdera intelektuálně i lidsky tak důležitým, je věnována zcela nedostatečná, vlastně (s výjimkou přece jen Hamanna) minimální pozornost.

Tím, že ji Heinz neintegruje do Herderova theologického (básnického) díla, nezavrhne ani jinak vysokou přesvědčivost a správnost své interpretace Herderova spojení Spinozova panenteismu a leibnizovského kreativismu, která spočívá v nahrazení monád

organickými silami a pojetím Boha jako jejich univerzálního, v živoucích formách se jako jejich tvůrčí bytnost manifestujícího věčného, a přece takto věčně *živoucího* základu (srov. s. 49nn). Herderův „spinozismus“, jak se zdá k němu sám hlásit (přitom on spíše očisťoval Spinozu od dezinterpretací, než že by se sám deklaroval jako jeho stoupenec; v žádném případě nějak nepřijal-nepřebral jeho myšlení ve smyslu vzdání se svého-křesťanského), je třeba korigovat Herderovým christologismem, důrazem na Ježíšovo zprostředkování, a principem *milosti*, teleologie. Ten potencuje jednotu Herderova univerza, oproti (spinozovskému a idealisticko-monistickému) necesetarismu, immanentismu, „logicismu“. Podobně na úrovni etiky a kultury nelze přehlédnout, že u Herdera se vztahování neo-dehrává „pouze“ ve světě, mezi živým(i), nýbrž též – a především – před Bohem. Jemu se Herder dotazuje, osvědčuje, koří.

Herder vykonal iniciační práci pro historicko-kritické a poetické čtení Starého zákona a literárních a náboženských (jejich nedělitelnost právě ukazoval) památek orientálních národů, sotva co mu však v křesťanství znamenalo víc než Kristus. Bez christologické milosti by nebylo žádné *jednoty života univerza* u Herdera, a za jednu z nejvíce iritujících a nedostatečných vlastností recenzované příručky, zejména partií Marion Heinz, považujeme, že své detailní výklady Herderovy „vitalistické ontotheologie“ (s. 250), jak ráda říká, neintegruje do jeho theologie milosti. Heinz stále znovu sugeruje shrnujícími spojeními o Herderově „naturalizovaném a současně spinozisticky vykládaném příběhu Stvoření“ (s. 294), ba dokonce „vitalistickém spinozismu, popř. jeho monistickém immanentistickém myšlení“ (s. 310), falešný obraz o autarkii, imanenci (jednoty) života univerza, třebaže Herderovo pojetí konstitutivních organických sil je bytostně teleologické. To vždy znamená – jak se jen často nevidí – nejen účelově mířící pohyb, nýbrž i účelově zaměřovaný pohyb, tj. pohyb nejen někam, nýbrž od někoho, protože není pohybu a horizontu bez východiska, určitosti bez určujícího.

K interpretačně nejlepšími partiím knihy řadíme shrnutí dalšího působení Herderova myšlení v oblasti pedagogiky, kulturního a nacionálního sebeurčení a vzdělání z pera Rainera Wisberta. Ačkoli ten o Herderově myšlení mluví hlavně jako o humanistickém a nezohledňuje jeho theologickou fundaci, jeho křesťanské odvození dignity člověka a světa, vystupuje velmi správně a s potřebně ostrým oddělením proti jakémukoli kladení jednolitě vývojové linie filosofie sebereflexe německého národního uvědomění. Ukazuje, jak Herderovo humanisticko-demokratické (řekli bychom i odvážněji v duchu sympatie s francouzskou revolucí – republikánské, revoluční) *egalitářství* bylo rozdílné od v 19. století stále silnějšího *elitářství*, jak se jeho emancipační impetus proměnil v postoj vůči přítomnému pořádku lojalistický, jak bylo Herderovi cizí privilegování *německé* kultury, národnosti, a vůbec kladení národa jako „cílové“ hodnoty. Národy mu byly, s Masarykem řečeno, přirozenými orgány lidstva a hodnotou seberozvoj *člověka, lidství*, spojený imanentně s (kritickým, emancipačním) sebezpřekračováním stávajícího. U Herdera nešlo o „elitnost“ potvrzující si nabývání „pouhého vlastnictví znalostí v rámci dogmaticky upevněného vzdělanostního kánonu“ (s. 716), nýbrž o osvobodivý proces integrace neredukovatelně individuálního a univerzálního.

Martin Bojda

Markéta SKOŘEPOVÁ

***Ovdovění a osíření ve venkovské společnosti. Panství Nový Rychnov (1785–1855)***

(= Monographia historica 16)

České Budějovice, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích 2016, 432 s.,

ISBN 978-80-7394-591-6.

Jihočeská univerzita vydala další krásnou disertaci z oblasti sociálních a kulturních dějin. Markéta Skořepová v ní navázala na výzkumy Eduarda Maura, Alice Velkové, Sheilagh Ogilvie, Josefa Grulichy, Dany Štefanové aj., tzn. na poznávání sociálních a rodinných struktur, životních cyklů, dědické praxe, mobility a strategií venkovského (popř. maloměstského) obyvatelstva od 17. do 19. století. Jak autorka poznamenala v závěru práce, pro metodiku i komparaci byly zásadní poznatky historiků spjatých s někdejší projektem *Soziale Strukturen in Böhmen*.

Skořepová si vybrala téma vdovství a postavení sirotků, a to na příkladu arcibiskupského panství Nový Rychnov na Českomoravské vrchovině. Ve sledovaném období panství spadalo pod Tábořský kraj a podléhalo ředitelství arcibiskupských statků v Červené Řečici. Výzkum se však omezil na oblast průniku kompetencí farního úřadu a vrchnostenského úřadu Nový Rychnov. Vzhledem k dochovanosti pramenů se soustředil na období od josefínských reforem do roku 1855. Na Novorychnovsku se v této době rozvinula domácí textilní výroba, zároveň přetrvávalo tradiční společenské uspořádání.

Základní metodu výzkumu představovala rekonstrukce rodin, s jejíž pomocí badatelka zachytila v církevních matrikách 456 mužů a 615 žen, kteří během svého života alespoň jednou ovdověli, a 1199 dětí, jež ztratily alespoň jednoho z rodičů před dosažením dospělosti. Mez dospělosti stanovila autorka na dvacet let s ohledem na české právní normy (jež uváděly čtyřicet let), ale také na předpokládané osamostatnění jedince (s. 56n). Rekonstrukci rodin neprováděla klasicky (od sňatku a vytvoření manželství), nýbrž byl zvolen opačný postup, „tedy podchycení rodin v okamžiku, kdy došlo k jejich rozpadu“ (s. 84). Skořepová dohledala nejdříve úmrtí obou členů manželského páru, jejich srovnáním zjistila typ ukončení manželství (smrt/ovdovění muže nebo ženy) a další případné údaje, např. místo pobytu či jejich socioprofesionální zařazení. Prvním pramenem se Skořepové staly matriky, jež se dochovaly od roku 1785 (starší podlely požáru v 19. století). Tyto záznamy autorka zkombinovala s knihami snubních protokolů, jež měly odhalit možné překážky vstupu do manželství. Údaje o struktuře domácností poskytl zpovědní seznamy, jichž se pro novorychnovskou farnost dochovala téměř souvislá řada z let 1833–1855.

Z pramenů vrchnostenské provenience byly využity pozemkové knihy a knihy smluv, v nichž byla mj. částečně vedena pozůstalostní agenda. Ta však byla zároveň zapisována do určité míry samostatně a výsledná vyjednání se zaznamenávala do knih pozůstalostních řízení. Důležitým pramenem z této agendy byly samozřejmě závěti. Jim předcházely sňatkové smlouvy, zapisované do knih smluv. K dalším gruntovním patřily knihy obligací a knihy kvitancí, jež evidovaly dluhy, přičemž podstatnou část zápisů představovaly záznamy pohledávek sirotčí kasy. V neposlední řadě je potřeba vyzvednout využití velmi specifického aktového materiálu (celkem 117 spisů), který vznikl v důsledku vrchnoporučenského

dozoru nad osiřelými dětmi. Jednalo se o písemnou komunikaci poručníků s vrchnostenským úřadem. Většinou dospělí sirotci žádali především o vyplacení dědictví nebo o povolení sňatku.

Všechny prameny autorka velmi podrobně charakterizovala ve třetí kapitole, posledně jmenované spisy pak ještě podrobněji v kapitole o činnosti vrchnoporučenského úřadu a o sirotčí pokladně. Literatura byla diskutována v úvodu, a to jak z hlediska teoretického, tak metodologického. Úvod je koncipován problémově, Skořepová se v něm snaží nastínit historický výzkum neúplných rodin jako téma evropské a české historiografie. Zmiňuje genderově motivované výzkumy postavení vdov v minulosti, za průkopnickou práci k dějinám sirotek považuje Laslettovu studii *Parental Deprivation in the Past* (1977), dále vyzdvihuje výzkum otázky nevlastního rodičovství a institucionální péče ve Skandinávii či návaznost výzkumu strategií přežití na teze Pierra Bourdieu o možnostech lidského rozhodování a plánování svého osudu. Zásadní inspirací k rozvoji výzkumů sirotčí otázky se stal sborník *When Dad Died*.<sup>1</sup>

Ve vlastním výzkumu Skořepová postupně představila problém ovdovění a osiření z pohledu právních norem, sociálního obrazu a vlastních vymezení obou kategorií, pak nastínila dějiny panství Nový Rychnov, jeho demografickou a sociální strukturu, čímž vytvořila podklad pro podrobnější analýzy zaměřené na neúplné rodiny a jejich členy. Nejdříve provedla historickodemografický rozbor, kvantitativně vyhodnotila např. počty vdovců a vdov, průměrnou délku manželství, věk při ovdovění, průměrnou dobu vdovství, počty a podíly sirotek, počty dětí mladších dvaceti let, průměrný počet sirotek na jednu (osiřelou) rodinu, počty podle sociálního postavení rodičů atd.

Z těchto analýz zaujme poměrně dlouhé trvání prvních manželství, v průměru přes dvacet let (medián rovných dvaceti let pro obě pohlaví) po celé období (s. 112), což dokazuje příznivý demografický vývoj v dané oblasti. Dlouhé trvání manželství naznačuje, že mnoho žen se mohlo dožít konce svého fertilního období, což byla do poloviny 19. století opravdu nezvyklá výjimka. Promítlo se to do věku partnerů při prvním ovdovění. Největší část mužů sice ovdověla ve věku 40–49 let (30,9 %), ale velké množství i v kategorii 50–59 (25,9 %, s. 125). Čtvrtina všech vdovců se dostala do vdovského stavu až po padesátém roce života. V historickodemografických analýzách lze snad vytknout zařazení legitimizovaných dětí mezi manželsky narozené (s. 102). Pozdější přiznání se otců k dětem a jejich legitimizování sňatkem nemá vliv na to, že fakticky na svět přišly mimo manželství. Opatrně bych hovořil o vzestupu sňatečnosti po r. 1815 a následném nárůstu porodnosti (s. 102n.), protože tyto relace jsou závislé na počtu obyvatel a sama autorka uvádí v pozn. 417, že data o obyvatelstvu pro toto období schází. Nelze však popřít, že vlivem překvapivě malých zásahů úmrtnostních krizí, hlavně do obyvatelstva v reprodukčním věku, mohlo dojít ke skokovému nárůstu počtu sňatků i narozených.

Pátá kapitola byla nazvána „Strategie neúplných rodin“. V ní se Skořepová pokusila kvantitativně i případově vyhodnotit životní cykly členů postižených rodin a jejich

---

1 Renzo DEROSAS – Michel ORIS (eds.), *When Dad Died. Individuals and Families Coping with Family Stress in Past Societies*, Bern 2002.

vyrovnávání se s nastalou situací. Sledovala postavení mužů i žen v druhém roce vdovství podle pětiletí a za celé období podle věku při ovdovění a podle socioprofesionálního zařazení. Dále se zaměřila na opakované sňatky ovdovělých osob a na věkové rozdíly mezi partnery. „Zásadní roli v postojích a osudech ovdovělých osob i jejich potomků hrála otázka držby rodinného majetku“ (s. 301). Tento aspekt měl význam pro nové sňatky ovdovělých i pro budoucnost jejich potomků.

Zde se autorka věnovala předávání venkovských usedlostí, samostatnému hospodaření ovdovělých rodičů a výměnku. Zajímavě vysvětlila sňatky vdovců se svobodnými dívkami. Hospodáři i hospodyně byli podle ní připoutáni ke svému majetku a potřebovali, aby se jejich nový partner přistěhoval za nimi (s. 148). Ani vdovy se pro uzavření nového manželství neodstěhovaly příliš často z původního statku. Naděje vdovců na nový sňatek byly vyšší než u vdov, ale i oni museli snížit své nároky. Jak autorka píše, vdovci většinou nemohli nabídnout novomanželce a jejich společným dětem statek, protože na ten měly právo děti z prvního manželství.

Analýzy této kapitoly patří k nejpřínosnějším partiím celé knihy. Do určité míry je to dáno i kombinací s příklady. Podle Skořepové umožnila mikrohistorická studie „prolnutí kvantitativních metod se sledováním osudů konkrétních jednotlivců“ (s. 298), což velmi oceňuji. Každý takový výzkum ovšem naráží na problém všeobecného a individuálního postižení jevů. Badatelka se s tím vyrovnala výborně, dokázala v účelném poměru využít obojí. Stejně však zůstává otázkou, zda v některých kvantitativních analýzách disponuje dostatečně reprezentativním počtem případů, nebo zda lze některé jevy vůbec kvantitativně podchytit. Zejména motivace podléhá náhodě a osobnosti jednotlivce. Proto jsou přínosné příklady: sňatek svobodného selského syna Tomáše Klubala s výměnkářkou (s. 155) nebo konkubínát krejčího Vítka (s. 157) apod.

Propojením obou metodických přístupů badatelka vyvrátila představu o počátcích emancipace žen díky možnosti samostatně hospodařit. Převzetím usedlosti se žena mohla stát respektovanou hlavou domácnosti, ale řada žen „o samostatné vedení usedlosti jednoduše nestála“ (s. 182). Vdovci zase často hospodařili v čele usedlosti i s nastávajícím, už ženatým hospodářem, takže určitou fázi života vytvářeli rozšířenou rodinu. To je důležitý poznatek pro dnešní zpochybňování Hajnalova schématu (s. 170): „k předávání pravomocí hlavy domácnosti mohlo docházet postupně a nebylo přímo svázané s okamžikem svatby“ (s. 302).

Pochopitelně lze namítnout, že takové závěry platí pro Novorychnovsko, ale jinde tomu možná bylo jinak. To ukazuje na ošidnost zevšeobecnujících teorií, ke kterým se historie (někdy zbytečně) snaží dospět. V tomto směru je otázkou, do jaké míry vztahovat vlastní výzkumy k badáním z jiných evropských zemí, nebo do jaké míry lze srovnávat situace z různých období. Vezmeme-li za berné rozdělení epochy 17.–19. století ve vývoji venkova, jak to v návaznosti na předchozí výzkumy učinila Alice Velková, pak se Markéta Skořepová věnovala až poslední fázi, období jistého „přelidnění“,<sup>2</sup> které mělo výrazná specifika proti předchozím obdobím. Neměla by se tedy, čistě teoreticky, autorka k době minulé

---

2 Tento termín i jev můžeme zpochybňovat, ale Malthus si velmi dobře všiml problémů, jež se objevily v souvislosti s nedostatkem půdy na přelomu 18. a 19. stol. Thomas Robert MALTHUS, *Esej o principu populace*, Praha 2002.

více vymezit? Hledáme-li jemné nuance, pak je to asi potřeba, ale na druhou stranu se stále jednalo o tutéž tradiční společnost.

Drobným příkladem z recenzované práce mohou být sňatky příbuzných. Markéta Skořepová poukázala na to, že takovými svazky mohla být vyřešena obava ze soužití nevlastních rodičů a dětí (s. 168). Zejména vdova si mohla vzít např. strýce svých dětí, které ho už znaly a on znal je. Alice Velková zase píše o stále větší kontinuitě držby v důsledku ekonomického tlaku, „aby usedlost v cizí ruce nepřišla“,<sup>3</sup> a propojenosti rodinných vazeb, jakési rodinné sítě v dané lokalitě, či širší oblasti. Sňatky příbuzných tak mohly mít svůj původ v této síti a snaze ji udržet. Oba motivy se pak vzájemně nevylučují.

V šesté kapitole se Skořepová věnovala životním podmínkám osiřelých rodin, zejména na základě zpovědních seznamů prozkoumala čelední službu a podruživství, domácnosti osiřelých rodin, kategorii úplných sirotek a poručnictví nad osiřelými. Opět řadu jevů dokládala příklady, už byla zmíněna komunikace mezi poručníky a vrchnostenskými úřady. Na podkladě rozboru protokolů vrchnoporučenského úřadu dospěla autorka k závěru, že role poručníků byla do značné míry formální. Nadto potvrdila, že kmotrovství nemělo pro stanovení poručníků velký význam (s. 247), což podrobně analyzovala v přípravném článku, publikovaném v Českém časopise historickém.<sup>4</sup>

Jedním z důležitých cílů práce bylo sledování perspektiv sirotek (životní kariéry). Tomu autorka věnovala poslední kapitolu, v níž analyzovala dědické podíly osiřelých dětí po otci, či po matce (i podle sociálního postavení otce), sňatky sirotek, zejména sňatkový věk, který byl překvapivě nižší než u zbytku populace, protože smrt rodičů „urychlila dospívání“ dětí. Pracovní snížení hranice zletilosti na dvacet let se tak ukázalo praktickým. Druhé manželství rodiče na to nemělo žádný vliv a ani se neprokázalo, že by příchod macechy vyvolával potřebu rychle opustit společnou domácnost. Zdá se tedy, že stereotypy vnímání macech a ubohých sirotek jsou spíše výsledkem jednotlivých případů a možná i jejich zveličením. V tomto směru nabízí Skořepová v závěru zajímavé téma výzkumu: srovnání situace sirotek a nemanželských dětí, tzn. osob bez jednoho či obou rodičů (s. 307). I kolem nemanželských dětí panují stereotypní představy.

Celá práce je protkána tabulkami, jež autorka využívá k analýzám a odkazuje na jejich data. Řada tabulek a barevných grafů je v příloze, která zabírá bezmála padesát stran knihy. Barevná obrázková příloha nabízí mapky zkoumané oblasti. Lze v ní nalézt také reprodukce pramenů, stavební plány domů a různé doplňující obrázky kulturního charakteru. Markéta Skořepová připravila precizní mikrohistorickou studii, která je čtivá, zajímavá, přínosná a otevírá nové otázky. Pojednává o „obyčejných obyvatelích venkova“, čehož si obzvláště cením v době, v níž se společnost obrací spíše k osobnostem (pochybně) „výjimečným“.

Radek Lipovskí

3 Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 245.

4 Markéta SKOŘEPOVÁ, *Kmotrovství jako badatelský problém. K sociálním dějinám raného novověku a 19. století*, ČČH 114, 2016, s. 58–82.

Wolfgang BEHRINGER

*Tambora und das Jahr ohne Sommer. Wie ein Vulkan die Welt in die Krise stürzte*

München, Verlag C. H. Beck 2015, 398 s., ISBN 978-3-406-67615-4.

Dvousté výročí výbuchu sopky Tambora se stalo vedle řady publicistických textů a pořadů podnětem k vydání několika odborných a populárně vědeckých publikací, které se tak či onak zabývaly jak uvedenou událostí samotnou, tak i jejími bezprostředními či dlouhodobějšími důsledky.<sup>1</sup> K výbuchu stratovulkánu Tambora, ležícího na ostrově Sumbawa v dnešní Indonésii, došlo v první polovině dubna 1815. Jednalo se o dosud největší sopečnou erupci v dějinách lidstva. Bezprostředně po ní zahynulo na sto tisíc lidí. Celkový počet obětí, které si erupce Tambory v dalších měsících a letech vyžádala, byl však mnohonásobně vyšší.

Skutečnost, že výbuch Tambory podstatně ovlivnil klima na severní polokouli, byla exaktně prokázána již v osmdesátých letech 20. století. Obrat „rok bez léta“ jako označení roku 1816, oživený u příležitosti dvoustého výročí tamborské katastrofy, se objevil ve společenskovědním diskursu poprvé v devadesátých letech 20. století.

Wolfgang Behringer, profesor raného novověku na univerzitě v Saarbrückenu, zpracoval v recenzované publikaci výbuch Tambory a její dopady na globální klima v rámci vlastního konceptu „kulturních dějin klimatu“, s nímž vystoupil v minulém desetiletí.<sup>2</sup> Na rozdíl od vlastních dějin klimatu nesledují kulturní dějiny klimatu samotný vývoj a proměny uvedeného fenoménu, nýbrž reakce lidské společnosti na klimatické změny, resp. přizpůsobování se jejich jednotlivých sfér těmto změnám. S pomocí zmíněného konceptu se Behringer pokusil postihnout nejen projevy ekonomické krize, které byly bezprostředním důsledkem dočasného, sopečnou erupcí vyvolaného globálního ochlazení, nýbrž i méně patrné, či spíše jen předpokládané důsledky kupř. ve sféře politiky nebo umění. Stejně tak mu uvedený koncept otevřel možnost poukázat na některé dlouhodobější ekonomické a sociální procesy, u jejichž počátků (v duchu jeho konceptu) mohl stát výbuchem Tambory způsobený chladný rok 1816. Behringer knihu věnoval nejen rozmanitým projevům krize v letech 1815–1817, nýbrž i letům 1817–1820, jež pokládá za období překonávání této krize.

Ve stručné úvodní kapitole Behringer shrnul dosavadní poznatky o výbuchu Tambory a následném globálním ochlazení. Ve druhé kapitole poukázal na údajný historický paradox: K výbuchu Tambory došlo v době konání Vídeňského kongresu, který

- 1 Zvl. Gillen D'Arcy WOOD, *Tambora. The Eruption That Changed the World*, Princeton, NJ (Princeton University Press) 2014 (německý překlad TÝŽ, *Vulkanwinter 1816. Die Welt im Schatten des Tambora*, Darmstadt 2015). Viz též Sabine KAUFMANN, *1816: Das Jahr ohne Sommer. Geschichten einer süddeutschen Klimakatastrophe*, Karlsruhe 2013; William K. KLINGAMAN – Nicholas P. KLINGAMAN, *The year without summer. 1816 and the volcano that darkened the world and changed history*, New York s.a. [2013]. — V širších souvislostech pojednává o této události i čtenářsky úspěšná popularizační práce: Ronald J. GERSTE, *Wie das Wetter Geschichte macht: Katastrophen und Klimawandel von der Antike bis heute*, Stuttgart 2015.
- 2 Wolfgang BEHRINGER, *Kulturgeschichte des Klimas. Von der Eiszeit bis zur globalen Erwärmung*, München 2007 (viz též mou recenzi v ČČH 107, 2009, s. 167–170). Český překlad: TÝŽ, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha – Litomyšl 2010.

ukončil napoleonské války a přinesl Evropě několik mírových desetiletí, čímž zároveň otevřel cestu k obnově a následujícímu rozvoji válkou postižených zemí. Tato pasáž představuje problematické místo Behringerovy argumentace, protože je nutné si položit otázku, do jaké míry byly krizové jevy let 1815–1817 důsledkem ochlazení po výbuchu Tambory, a do jaké míry vyplynuly z předchozí dlouholeté válečné devastace různých oblastí Evropy. Autor se k této otázce nevyjadřuje, nicméně mlčky vychází z předpokladu, že nebýt náhodné erupce Tambory, znamenalo by ukončení napoleonských válek počátek ekonomické prosperity.

Behringer podrobně popisuje sérii výbuchů Tambory, k nimž došlo 5.–15. dubna 1815, a bezprostřední důsledky těchto explozí, které částečně zničily ostrov Sumbawa a na dlouhá léta zcela ochromily regionální ekonomiku.

Ve třetí kapitole Behringer působivě popisuje „rok bez léta“. Při vlastním vylíčení projevů „chladného léta“ 1816 vychází autor mj. z řady dobových ego–dokumentů, jakými jsou např. deníkové zápisky Angličanky Mary Wollstonecraftové–Godwinové o pobytu v oblasti Ženevského jezera či korespondence Johanna Wolfganga Goetha. Popisuje také první opatření, která byla přijímána v důsledku neúrody na podzim 1816, zejména v Německu a ve Švýcarsku. Všimá si rovněž sociálních dopadů neúrody, které se začaly výrazněji projevovat už koncem roku 1816 (prohloubení chudoby, vzestup organizované i obecné kriminality ad.).

Ve čtvrté kapitole věnoval Behringer nemenší pozornost událostem roku 1817, který označil za „rok hladu“. Poukázal na pokusy nahradit nedostatkový chléb, který zaujímal prominentní postavení v tehdejší „hierarchii výživy“, jinými potravinami, zejména brambory, řepou a luštěninami. Už na přelomu roku 1816/1817 bylo podle autora možné zaznamenat také rozšíření spektra chudinské péče, do níž se vedle městských a vesnických obcí stále více zapojovaly státy na straně jedné a účelově zakládané soukromé instituce na straně druhé. Velký prostor věnoval Behringer prvním spolkům zaměřeným na potírání chudoby, které začaly vznikat v USA právě v letech 1815–1817.

V rozsáhlém líčení klimatických anomálií a následujícího hladomoru v Číně v letech 1815–1817 se autor opíral nejen o dobové zprávy evropských cestovatelů a koloniálních úředníků, nýbrž i o nedávné, anglicky publikované výsledky bádání čínských historiků.

Z četných protestů a revolt, které lze v západní Evropě zaznamenat v letech 1816–1817, věnoval Behringer největší pozornost dění v Bavorsku, kde uvedená léta podle něho přinesla systémovou krizi. Ta vyústila v zásadní reformy řízení státu, jeho vztahu s církví a obecní samosprávy. Na příkladu Bavorska autor také dokládá vzestup cen obilí, které zde kulminovaly v červnu 1817. V této souvislosti vyslovuje nikoli nespornou domněnku, že k překonání hladomoru v některých částech Evropy přispěl import obilí z jihozápadní části Ruského impéria, dováženého především přes roku 1794 založený černomořský přístav Oděsa.

Behringer dokládá, že v letech 1816–1818 skokově narostlo i vystěhoalectví do USA, na němž se dosti výrazně podíleli též vystěhovalci z německy mluvících zemí. Právě v tomto případě si ovšem lze položit otázku, zda k zesílení vystěhoalectví z Evropy do Ameriky nepřispělo, spíše než agrární krize roku 1816, ukončení napoleonských válek, které zároveň odstranilo i mnohé dosavadní dopravní a komunikační překážky. To samé platí v nemenší míře pro zintenzivnění vnitřní migrace v rámci Evropy a USA, na které autor rovněž poukazuje. Také za jím uváděným zchudnutím středních vrstev po roce 1815

stála podle Behringera klimatická krize roku 1816 a nikoli proměny, které nastaly v průběhu napoleonských válek. Obšírně Behringer popisuje oslavy nové úrody z léta 1817, které proběhly v řadě států nedlouho předtím ustaveného Německého spolku.

V páté kapitole autor probírá některé události a vývojové tendence následujících „turbulentních“ let 1818–1820. Za výraznou politickou událost tohoto období označuje atentát na liberálního německého spisovatele a dramatika Augusta von Kotzebua, spáchaný v březnu 1819 v Mannheimu fanatickým, nacionalisticky zaměřeným studentem. Právě radikální nacionalistické studentské hnutí v německy mluvících zemích se stalo v srpnu 1819 jedním z podnětů k uzavření tzv. Karlovarských dohod, jejichž obsah i význam tu Behringer přibližuje.

V šesté kapitole se autor pokouší postihnout to, co označuje za dlouhodobé důsledky a „vzdálené působení“ tamborské krize v duchovním životě společnosti. Poukazuje na dobová kázání, pamětní medaile, letáky a vzpomínky pamětníků. Na základě výše zmíněných zápisků M. Wollstonecraftové, pozdější manželky anglického básníka Percy Bysshe Shelleye, Behringer dokládá, že chladné léto roku 1816 přineslo mj. zrod moderního hororu. Wollstonecraftová totiž vytvořila při pobytu na březích Ženevského jezera, kdy počasí jen zřídka umožňovalo pobývat mimo vytápěnou místnost, románovou postavu Frankensteinu.

Do souvislosti s klimatickými anomáliemi roku 1816 klade Behringer také vznik vědecké meteorologie. Za plody „vzdáleného působení“ klimatické krize roku 1816 autor pokládá dobové romantické malířství, počátek regulace toku Rýna či výrazné zintenzivnění parníkové dopravy v USA. Na druhé straně není Behringer první, kdo vyslovil názor, že k vynálezu drezínu, jednostopého vozidla poháněného lidskou silou, vedl právě nedostatek koní vyvolaný neúrodou roku 1816.

Za důsledek nikoli napoleonských válek, nýbrž klimatické krize označuje autor i některé dobové změny ve středoevropském zemědělství. Do stejné příčinné souvislosti řadí též počátky evropského pojišťovnictví či hony na čarodějnice v některých domorodých královstvích v jižní Africe v letech 1816–1818.

Závěrem Behringer poukazuje na to, že ačkoli byla tamborská krize celosvětovou, globální krizí, chybí o ní zmínka ve všech dosavadních standardních dílech k hospodářským a sociálním dějinám, ba i v pracích o dějinách chudoby (s. 319). Jedinou výjimku podle něho představuje proslulé dílo Wilhelma Abela o masové chudobě a hladomorech v předindustriální Evropě z roku 1974.<sup>3</sup>

Behringer nepopírá, že politický systém vytvořený po skončení napoleonských válek (a také v důsledku agrární krize let 1816–1817) rakouským kancléřem Metternichem je v německé historiografii tradičně hodnocen značně negativně, zároveň však poukazuje i na názor Henryho Kissingera: Pozdější americký ministr zahraničí vyzdvihl ve své harvardské dizertaci z roku 1954 skutečnost, že právě onen dobovými liberály i pozdějšími historiky proklínaný metternichovský systém zajistil Evropě mír na dobu více než jedné generace.

---

3 Wilhelm ABEL, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa. Versuch einer Synopsis*, Hamburg – Berlin 1974.

Navíc Behringer vyjadřuje snad až přespříliš aktualizující mínění, že dobové represivní zákony měly odůvodnění v reálném nebezpečí teroru v Německu, ve Francii a v Anglii a že právě první léta po agrární krizi poprvé zřetelně ukázala, že bez boje proti terorismu není možné dospět k politické stabilitě. Klimatické anomálie po výbuchu Tambory podle autora opět odhalily také zranitelnost lidské kultury a společnosti, stejně jako skutečnost, že klima je nedílnou součástí dějin lidstva.

Přehled literatury je poměrně krátký, čítá jen asi osm desítek titulů (s. 385–389). Je tomu tak z toho důvodu, že literaturu použitou při zpracování jednotlivých kapitol a podkapitol uvádí autor v rozsáhlém poznámkovém aparátu (s. 326–384). Knihu uzavírá rejstřík osob.

Recenzovaná publikace představuje dílo nepochybně zajímavé a mnohostranně podnětné. Zároveň je publikačním počinem (přinejmenším zčásti záměrně) vysoce aktuálním – přináší řadu postřehů k dlouho trvající diskusi o globální klimatické změně a jejich rozmanitých projevech a důsledcích. Aktuálnost knihy podtrhuje navíc okolnost, že její první vydání spatřilo světlo světa na podzim 2015, tedy v době, kdy se v Německu blížila ke svému (dosavadnímu) kulminačnímu bodu migrační krize. Právě masová migrace, podle Behringera vyvolaná především hospodářskými a sociálními příčinami a nikoli válečnými událostmi, je jedním z klíčových témat knihy. Mnohá prezentovaná zjištění a hodnocení se přitom tak či onak mohou vztahovat na všechny typy migrace.

Některé Behringerovy závěry o souvislostech rozličných dobových hospodářských či sociálních jevů a procesů s erupcí Tambory, resp. s touto přírodní katastrofou vyvolaným dočasným ochlazením klimatu, se nicméně jeví jako přespříliš odvážné a dalekosáhlé. Kritičtější čtenář se nejspíše těžko zbaví pocitu, že autor vnímá možné projevy a důsledky ochlazení roku 1816 značně extenzivně a že je shledává v každém výraznějším jevu či události z let 1816–1820. Tyto výhrady jsou bezesporu oprávněné, otázkou je pouze, do jaké míry. Mnohé nadhozené souvislosti totiž spíše představují podnět pro budoucí bádání. V případě *Kulturních dějin klimatu* (2007,<sup>4</sup> česky 2010) výzkumy následujících let Behringerem naznačené (a někdy zdánlivě pochybné) souvislosti spíše potvrzovaly. Kniha o „roku bez léta“ je tak dílem nejen poutavým, inspirativním a do jisté míry provokativním, nýbrž i cenným a potřebným.

Petr Kreuz

---

4 Viz výše pozn. 2.

Karl JASPERS

**Korrespondenzen (3 sv.)**

1. svazek: *Philosophie*, 724 s.;

2. svazek: *Politik, Universität*, 862 s.;

3. svazek: *Psychiatrie, Medizin, Naturwissenschaften*, 704 s.

Hrsg. im Auftrag der Karl-Jaspers-Stiftung von Matthias Bormuth, Carsten Dutt, Dietrich v. Engelhardt, Dominic Kaegi, Reinher Wiehl und Eike Wolgast.  
Göttingen, Wallstein Verlag 2016, ISBN 978-3-8353-1005-6.

V roce 2016 vyšla po dlouhých přípravách v nakladatelství Wallstein rozměrná třísvazková edice korespondencí jednoho z nejvýznamnějších německých myslitelů dvacátého století Karla Jasperse (1883–1969). Jaspers nejprve vystudoval medicínu a působil na heidelberské psychiatrické klinice vedené Franzem Nisslem, habilitoval se však 1913 na Filosoficko-historické fakultě heidelberské univerzity pro psychologii a 1916 se pro tento obor stal mimořádným profesorem, 1921 řádným profesorem filosofie. Pro sledování vývoje, motivací a souvislostí Jaspersova životního a profesního příběhu skýtá předložená edice bohatství nových materiálů, díky nimž můžeme nově a lépe uchopit jednotu Jaspersova zjevu. Jaspersova rozsáhlá literární pozůstalost, komplikující zájemcům práci kromě jiného autorovým těžko čitelným rukopisem, je uložena v Německém literárním archivu v Marbachu nad Neckarem. Obsahuje – kromě přípravných materiálů včetně k řadě nedokončených velkých prací jako monografie o německém národním vědomí nebo Hannah Arendt, jež dosud čekají na editorské zpracování – především Jaspersovu korespondenci s asi 8 000 adresáty: na 25 000 odeslaných dopisů a dalších zhruba 10 000, které obdržel. Recenzovaná edice, přinášející téměř 1900 dopisů, sice může působit vyčerpávajícím dojmem, přesto je třeba podržet na paměti, že předkládá také pouze výběr. Je přitom třeba ocenit, že korespondence, které editoři zahrnuli do svazků, jsou v případech, že šlo o Jaspersův dlouhodobější a významnější kontakt (platí to zejména pro svazek dopisů s přírodovědci a lékaři), podávány v relativní úplnosti. Nepředstavují tedy nesoustavnou mozaiku, nýbrž umožňují utvořit si velmi reprezentativní obraz o Jaspersově kontaktu s řadou osobností.

Edice Jaspersových dopisů bezpochyby reaguje na stále pozoruhodně živý, ba v posledních letech stoupající zájem o jeho dílo a působení. Asi nejvýznamnějším výrazem této skutečnosti je, že Heidelberská akademie věd zahájila roku 2012 komentované souborné vydávání Jaspersova díla. K úspěšnému završení bude tento projekt potřebovat celá desetiletí, překvapení však nemůže nebudit jako takový: Vezměme v úvahu, že na rozdíl od prací řady jiných velkých myslitelů je značná část Jaspersova vydaného díla dostupná včetně reedice z posledních let: Jen v letech 2012–2013 z něj Jaspersovo domovské nakladatelství Piper nově vydalo deset svazků.

Předložené tři svazky korespondence (nebyly do nich zahrnuty ty, které již dříve vyšly samostatně: zejména rozsáhlá Jaspersova korespondence s jeho žačkou Hannah Arendt, s Martinem Heideggerem, Maxem a Alfredem Weberovými ad.) umožňují velmi plastické seznámení s Jaspersem člověkem, myslitelem i aktivním účastníkem akademického a společensko-politického života. Zvláště dobře můžeme z bezprostředních osobních svědectví

pochopit jeho cestu od medicíny k filosofii a důvody a míru jeho trvalého významu pro odbornou i širší zainteresovanou veřejnost z těchto a řady dalších oborů. Z opakovaně artikulovaných vzpomínek se dozvídáme o „nikdy předtím ani potom nezažité atmosféře“, která Jasperse tolik inspirovala (a k níž on sám přispěl) na heidelberské psychiatrické klinice v první půli desátých let dvacátého století. „Jediným měřítkem byla píle, spolehlivost a vlastní iniciativa,“ říká Jaspers, a popisuje svůj vlastní kariérní postup z podmínek této půdy. Profesor Franz Nissl tehdy vyjadřoval uznání jeho „inteligenci“, ale připojoval ironický povzdech nad tím, že „se zabývá samými nesmysly“, a upozorňoval ho, že pěstuje příliš filosofii. (*Korrespondenzen: Psychiatrie, Medizin, Naturwissenschaften*, s. 451n.) Následně ovšem Jaspers Nissla zcela přesvědčil svým monumentálním spisem *Allgemeine Psychopathologie* (1913). Ten se jako zásadní příspěvek teoretické a metodologické oborové sebereflexy stal klasickým a prožil řadu nových, značně přepracovaných vydání (o těch se tu také mnoho dozvídáme). Nissl podpořil Jaspersovu habilitaci, která se ovšem pro množství jím již habilitovaných osobností odehrála též za podpory Maxe Webera na filosofické platformě u Wilhelma Windelbanda.

Sřetenutí myslitelského tíhnutí a životní, resp. zdravotní situací vnucované orientace vyústilo u Jasperse v postupný přechod od medicíny k filosofii. Došlo k tomu především proto, že mu chronická celoživotní indispozice, bronchiektázie spojená se srdečními potížemi, bránila v plnohodnotném lékařském působení, během přednášek ho nutila sedět, během dne pravidelně odpočívat a vést velmi klidný život. Tak Jaspers v roce 1916 nemohl přijmout nabídku převzetí kliniky po Nisslově odchodu a jeho získání profesury filosofie mělo povahu i osobními dispozicemi vynucené koncentrace na teoretickou rovinu. K této orientaci však Jasperse zároveň zcela organicky vedla i přirozenost jeho ducha. Jaspers vždy zdůrazňoval nezbytné východisko teoretického zobecnění v názornosti živoucích příkladů, a to jak na úrovni postupu poznání vůbec, tak metodologického uvědomění speciální praxe. Na druhou stranu však připomínal také nezbytnost založení konkrétních přístupů v trvale platných hodnotových rámcích. Jaspers proslul nejen jako systematik, nýbrž také teoretik *etiky* vědecké a lékařské práce. Reflexe metod, historie a výhledů daného oboru patří k jeho integrální charakteristice, stejně jako se filosofie i lékařství – přinejmenším pro Jasperse – vztahují na *celého* člověka.

O tom, jak Jaspers snášel svůj zdravotní handicap, o tom, jaký byl jeho životní a pracovní rytmus, způsob komunikace a práce, se z korespondencí poučíme velmi bohatě. Z množství zpráv, pokrývajících zároveň šíři času a kontaktů, se usoustavňuje vzhled, jenž většinou potvrzuje, někdy poopravuje obraz, jež si pozorný čtenář mohl udělat ze samotných Jaspersových spisů, a totiž z trvalosti jím zastávaných postojů. Jaspers působil v Heidelbergu až do roku 1948, kdy přesídlil do Basileje. Tam strávil posledních dvacet let života. Roku 1937 mu nacistický režim zabránil nadále akademicky působit a do konce války ho vystavoval tlaku a stále stoupajícímu ohrožení spolu s jeho židovskou manželkou Gertrud. Autoritu morálního kreditu, která se po válce přidala k mimořádné odborné kompetenci a produktivitě, Jaspers využíval až do konce šedesátých let pro vstupování do veřejné diskuse, vedené o úloze a problémech, o směřování univerzit stejně jako německé a globalizující se světové společnosti vůbec. Jeho spisy o německé válečné vině, o ohrožení civilizace atomovou

bombou, o otázce znovusjednocení Německa nebo politické skutečnosti spolkové republiky docházely široké a často bouřlivé odezvy. Editované korespondence dávají nahlédnout takřkajíc do soukromí, do osobního „zázemí“ osobnosti, jejíž mimořádně dlouhé, vytrvalé a neochvějně aktivní se mnozí korespondenti obdivují. S Jaspersovou indispozicí souvisela právě specifická vyrovnanost, mírnost, ale pevnost jeho nasazení, disciplína, s níž na šedesát let tvořil a vytvořil jedno z nejrozměrnějších děl mezi filozofy 20. století. Nelze je uzavřít pod etiketu filosofie jako *jednoho z* oborů, „specializací“, nýbrž podobně jako u T. G. Masaryka nebo R. Rollanda cílilo na jednotu sebereflexe a seberealizace člověka, jež bude skutečně *humánní*.

Z Jaspersovy korespondence je zřejmé, že ji během svého života nevedl s vyhlídkou na to, že jednou vyjde. Přinejmenším pokud jde o jeho dlouholeté přátele a kolegy, nepředstavuje více než odbývání příležitostných potřeb. V zásadě Jaspers nepředstavuje osobnost, která by – byť pouze některé – korespondence „programově“ chápala jako platformu soustavné artikulace a komunikace s vyhlídkou na budoucí vydání, s ohledem na „reprezentativnost“, úplnost sdělení. Sám nicméně obdržené dopisy většinou uchovával a jeho korespondenti jeho dopisy rovněž; mezerovitá zůstává korespondence zejména s osobnostmi, jež odešly před druhou světovou válkou do exilu. Třebaže s jednou ze svých nejspřízněnějších a nejvýznamnějších korespondentek, Hannah Arendt, byl Jaspers pro její trvalý pobyt v zahraničí většinou odkázán na korespondenční styk a množství dopisů časem značně narostlo, ani zde se nezdá, že by Jaspers nějak myslel na to, že dopisy jednou vyjdou knižně, že by s ohledem na to usiloval o tematizaci nebo precizaci některých témat, postojů, z důvodu, že by takováto artikulace v kontaktu s jiným mohla či měla hrát roli pro další, kdo budou chtít co nejlépe poznat jeho myšlení. Samozřejmě se tato korespondence (podobně jako ta s Heideggerem) jako korespondence velkých myslitelských osobností neobejde bez občasných disputativních širších ploch a výměn, většinou se ale jedná o reakce na vzájemně si zasílané a čtené knihy či veřejná vystoupení. Formulace druhého ať už v dopise, nebo nějaké jeho publikaci ovšemže vedou k širšímu rozepsání, ale „programově“ není Jaspersova korespondence „pěstována“, spíše „odbývána“, kde se nedá promluvit osobně. To Jaspers jednoznačně upřednostňuje, často vidíme odklady důkladnějšího probrání věcí na osobní setkání. Jaspers byl typem orálního, „sókratovského“ filozofa, který ovšem zároveň, na rozdíl od jiných, na něž by se takové označení také mohlo vztáhnout, rozhodně nepostrádal schopnost, ba talent soustavného literárního zpracování. Naopak jeho produktivita, opakovaně obdivovaná jeho korespondenty, byla enormní. Z dopisů se dozvídáme mnoho o podmínkách a potřebách Jaspersova všedního dne, vidíme ho často, ve stáří téměř výhradně s omluvou odmítat hrnoucí se pozvání ke konferencím, návštěvám nebo publikačním účastem. Dělo se tak stále stejnými odkazy jednak na zdravotní omezení, jednak na nedostatek času a možnosti – jakkoli často nechybělo chuti – věnovat síly dílčím, „vedlejšími“ závazkům, smysl pro potřebu dovádět do konce vytyčené vlastní velké projekty.

K cenným materiálům zprostředkovaným třísvazkovou edicí patří kromě dopisů řada k některým dopisům přikládaných posudků, jež Jaspers, zejména po druhé světové válce, psal na své kolegy v souvislosti s jejich akademickým zařazením či postupem. Stejně tak v reakcích na různé situace v akademickém životě, žádající jeho stanovisko, se Jaspers

projevuje neochvějně zásadově, bezpočtukrát vidíme ne jako pouhou proklamaci, nýbrž žitou praxi jeho angažovaný, věcný a důsledný přístup k tomu, co sám nazýval „ideou univerzity“, „živoucím duchem“: k otevřenosti dialogu, kolegiální a také mezioborové výměny, solidarity a účasti vůči jiným, stejně trvalou ale náročnost vůči sobě i jiným. K tomu patřilo odmítání jakéhokoli protežování nebo konformity, kde by hlas zájmu, známosti nebo vlivu byl v rozporu s principem zásluhy a spravedlnosti. Jaspersovy dopisy skýtají podobně jako spisy, ba díky bezprostřednosti svých svědectví o žitosti uváděných postojů zvýšeně, jedinečnou lekci o osobní kultuře, etice, jaká by měla panovat v akademickém prostředí.

Rozdělení vybraných dopisů do svazků, věnovaných zaprvé politice a univerzitě, zadruhé filosofii, zatřetí medicíně a přírodním vědám, se zdá být poměrně logické a úspěšně provedené. Jak napovídá název, svazky přináší *korespondence*, tj. v relativní úplnosti dopisní výměny s některými adresáty, jejichž výběr vycházel z důležitosti, a tak i rozsahu jejich kontaktu s Jaspersem. Mezi filosofy patří k nejrozsáhlejším korespondence s Ernstem Beutlerem, Wernerem Brockem, Hansem-Georgem Gadamerem, Gerhardem Krügerem či Karlem Löwithem, mezi lékaři s Hansem Waltherem Gruhlem, Alexanderem Mitscherlichem či Kurtem Schneiderem. Z univerzitního života zvlášť poutá kontakt s historiky Fritzem Ernstem a Golo Mannem a politologem Dolfem Sternbergerem, jenž byl hlavním editorem poválečného heidelberského časopisu *Die Wandlung*, v jehož redakční radě působil i Jaspers a který byl stěžejní tribunou humanistické reflexe poválečného stavu. V předložené edici jsou tak prezentovány korespondence s desítkami (více nebo méně významných) osobností německé vědy a politiky od počátku dvacátého století do konce šedesátých let. Jako takové jsou řazeny abecedně podle adresátů a velmi vhodně doplněné potřebnými faktografickými komentáři a odkazy jednak pod čarou, jednak na konci každého svazku v podobě medailonů a základních bibliografií jednotlivých korespondentů. To si zejména zaslouží velkou pochvalu, protože nenutí čtenáře – jak by jinak bylo až příliš často nutné – odcházet dohledávat pro pochopení dopisů nezbytné informace o životě, působení a publikacích jednotlivých osob, nenechává tápat po kontextech. V žádném svazku nechybí editorský úvod, přehled Jaspersova života a díla a rejstřík. Předložená edice po našem soudu představuje významný, dlouho chybějící příspěvek poznání Jaspersova života, myšlení a působení, jenž je od nynějška umožní pochopit o mnoho lépe, než bylo dosud možné.

Martin Bojda

Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY

*Nasza wojna. Europa Środkowo-Wschodnia 1914–1918.*

*Tom 1. Imperia, 1912–1916*

Warszawa, Wydawnictwo W.A.B. 2014, 488 s., ISBN 978-83-280-0941-7.

V posledních deseti až patnácti letech a zvlášť koncentrovaně k výročí roku 1914 vyšly v západní Evropě a Německu desítky monografií, které nově tematizovaly celou první světovou válku nebo přinejmenším její začátek. Tato konjunktura průběžně pokračuje – letos pravděpodobně lehce zastíněna nakladatelským zájmem o sté výročí bolševické revoluce

v Rusku – a patrně vyvrcholí rokem 1918 v kontextu s výročí listopadového příměří a tedy s koncem bojů na „standardních“ frontách. Kniha dvou známých varšavských badatelů do této smrti převážně politicko-historických, diplomaticko-historických, tradičních (makro)vojenských i nových, blíže o vojáky v zákopech se zajímajících prací ovšem nepatří. Odlišuje se od nich v celé řadě ohledů: především tím, že v kontextu s dějinami „Velké války“ tematizuje většinou západních autorů a zejména středoevropskou veřejností zapomínanou středovýchodní Evropu. Tu pojednává – samozřejmě s centrem pozornosti, upřené na centrální bojiště prvních dvou válečných let: Polsko, a to zhruba v meziválečných hranicích – od Baltu po Balkán. Dalšími specifikem je ale i širší chronologický záběr (1912–1923) této knihy a hlavně její principiálně jiný úhel pohledu: Autorům jde především o společnost ve válce, tedy o civilisty (i když masově navlékané do vojenských uniforem), o jejich zoufalou a individuálně neřešitelnou situaci, jejich nejzávažnější problémy, o hluboké a nevratné proměny společnosti i o její sebereflexi během válečných let.

V úvodu knihy autoři vysvětlují paradoxní skutečnost, že ač první světová válka patří na západě Evropy ke klíovým, intenzivně společensky reflektovaným dějinným událostem a mezníkům, východně od Německa je na ni vzpomínáno nesrovnatelně méně. V německých nástupnických státech po hohenzollernské, habsburské a romanovské monarchii překryl toto kataklyzma (zde o nic méně rozsáhlé a hrůzné než na západě) vznik národních republik. Z války, během níž např. Poláci povinně i dobrovolně bojovali v německé, rakouské i ruské armádě, se v retrospektivě stal pouhý předstupěň – na počátku války ještě nikým nepředvídané – samostatnosti, která pak byla, nejednou ještě po léta, vyměřována a obhajována opět na poli válečném. Zásadním způsobem pak události i utrpení první světové války pro obyvatelstvo této velké části Evropy převrstvily hrůzy a důsledky druhé světové války a následně sovětská propaganda po roce 1945, která z celé válečné epochy akcentovala, resp. tolerovala pouze rok 1917.

Kniha se opírá o účelný, ovšemže rozsáhlý korpus odborné literatury, objímající ohromnou oblast od Finska po Bulharsko (hodnotící komentář klíčových prací s. 425–436, soupis pramenů a literatury na s. 437–451). Její výpovědi jsou konkretizovány na bázi rozsáhlé rešerše dobového tisku, publicistiky i krásné literatury (mimoходом, mezi autory existuje – přiznaný – koncepční rozdíl: jeden nahlíží problematiku optikou Haškova Švejka, druhý preferuje dílo *Poslední dnové lidstva* Karla Krause). Kritický komentář ukazuje, že oporou se autorům stala především řada anglických a amerických monografií, resp. německých konferenčních sborníků z posledních asi patnácti let. Vědecký zájem „středovýchodně evropského“ dějepisectví o toto téma je přitom minimální. Při konkretizaci zkoumaných problémů však autoři vyšli zejména z bohatého spektra ego-dokumentů: pilně citují z deníků, korespondencí, vzpomínek. Nejde přitom ani tak o doplnění konkrétních informací, jako o akcentování subjektivního pohledu současníků na situace, události, společenské jevy. S velkou literární obratností přitom autoři ukazují dramatické rozdíly v dobovém vnímání viděného a staví proti sobě interpretující svědectví pozorovatelů, lišících se národností, vzděláním atd.

Prvý (zatím jediný existující) svazek je rozčleněn do tří částí, zkoumajících charakteristická prostředí války: fronty – zázemí – okupovaná území. Prvá, frontová část začíná

expozici světa, který bez jasných cílů a (přes významná odborná varování) bez konkrétních představ o tom, co bude rozpoutáno, v létě 1914 ochotně, spíše z prestižních než meritor-  
ních důvodů vstoupil do války. Poté se autoři vrací k „preludiu“ katastrofy, tedy k balkán-  
ským válkám let 1912–1913 jako k faktické součásti celosvětového konfliktu. Ve dvou  
velkých kapitolách je pak na s. 79–194 podána „vojenská historie“ prvních tří válečných let.

Nejde v ní samozřejmě jen o (převážně kritický) popis klíčových válečných akcí na  
východě i na Balkánu, ale např. také o problémy armád, které všechny počítaly s rychlým  
podzimním vítězstvím, ale ne se zimou. Autoři líčí zoufalou nepřipravenost válečických stran  
na to, že zima i onoho roku přišla, resp. návazně improvizované snahy armádních jednotek  
o řešení této krizové situace. Nemenší problém představovalo např. pro rakouskou armádu  
vybití většiny profesionálních důstojníků a poddůstojníků v létě a na podzim 1914 a nezná-  
lost přinejmenším základů „Kommandosprache“ mezi rezervisty, kteří je urychleně nahra-  
dili, neřkuli mezi jejich mnohonárodnostním mužstvem (s. 93). Komunikace v celé řadě  
jednotek se na čas takřka zhroutila. Následují podkapitoly o frontovém životě, o rakouské  
i ruské vojenské i civilní špiónmánii a o masách jejich – zejména civilních – obětí, o osu-  
dech raněných a nemocných vojáků, o zajatcích.

Druhá část knihy zaměřila pozornost na zázemí. V tomto rámci dominují témata regle-  
mentace společnosti a její postavení pod co nejkomplexnější kontrolu armády, problematika  
žen jako nyní většinového obyvatelstva týlových oblastí, otázky rychlého etnického vymezení  
dosud mnohdy ne zcela vyhraněných regionálních společenství, otázky vztahu vojenských  
orgánů k samosprávám a intenzivní snaha o jejich podřízení nebo dokonce odstranění a nahra-  
zení vojenskou správou. Za jednu z nejpodstatnějších podkapitol pokládám text o válkou rychle  
způsobeném úpadku řady měst (exemplárně průmyslová Lodž, kde přerušení finančních toků,  
dodávek materiálu a cest odbytu zboží zastavilo výrobu a k nezaměstnanosti už koncem roku  
1914 odsoudilo čtvrt milionu dělnic a dělníků (s. 237). Zcela naopak vedla válečná nouze  
(samozřejmě mimo oblast bojů, kde byly vesnice všemi válečickými stranami plošně ničeny, dílem  
vyvražďovány) ke „společenskému vzestupu“ bohatnoucích sedláků a vzrůstu sebevědomí této  
vrstvy. Samostatná kapitola je věnována problematice informování veřejnosti o válečném dění:  
Tisk a jeho senzacechtivost („zahušťování“ válečných událostí) sem patří stejně jako „válečná  
turistika“, informační chaos a ovšem propaganda a její působení.

Z recenzentova pohledu nejvýznamnější pasáží druhé části je kapitola o loajalitě  
(s. 269–296). Nejprve autoři důkladně líčí nefalšované patriotické nadšení – zejména pro-  
stých venkovských – obyvatel všech tří monarchií, nafukované ještě co do rozsahu i kvality  
žurnalisty všech směrů. Skepse až zhnusení řady vzdělaných socialistů a zejména intelektu-  
álů typu Franze Kafky nad těmito masovými výrony loajality až servility mas vůči mocnáři  
a armádě přitom byla sice – jak autoři dokládají citáty jejich deníků či korespondence –  
bezmezná, ale povytce společensky atypická. Každá z národností přitom deklarovala svoji  
loajalitu se speciálními akcenty. Docházelo dokonce ke krátkodobému překonání dosud  
zdůrazňovaných mezietnických rozporů v rámci té či oné monarchie. Vše ovšem překoná-  
vala ambiciozní euforie ruských panslavistů a německých pangermánů.

Přesto se velmi záhy – zejména v Rakousku a v Rusku – objevily meritorně  
nezdůvodnitelné a co do výsledku kontraproduktivní vládní represe vůči národnostním

minoritám. „Tento jev patří k nejméně pochopitelným a přitom nejvíce fascinujícím aspektům historie války. Mnohé nasvědčuje tomu, že vlády válčících států z jakéhosi důvodu nepostřehly, jak silné podpoře obyvatelstva se těší. Místo aby ji upevnila a šikovně tak zvyšovaly svoji popularitu, učinily vlády mnoho pro to, aby znechutily všechny, od národnostních a náboženských menšin až po ‚vládnoucí‘ národy“ (s. 284). Nejvyostřenější situace v rámci habsburské monarchie panovala podle autorů v Čechách a na Moravě, ve východní Haliči a v pohraničí se Srbskem. Na českém příkladu (autoři se tu opírají o knihu Ivana Šedivého)<sup>1</sup> je ukázáno, jak německý nacionalismus až přes meze ztráty kontaktu s realitou cíleně vytvářel stereotyp neloajlnosti českých obyvatel, branců a vojáků. „Tragika situace spočívala v tom, že vláda s oporou ve vážně bráněných iluzích přijímala reálná politická rozhodnutí“ (s. 285). Jejich důsledky pak vztah obyvatelstva a monarchie dále podkopávaly. „Destruktivní nebyl jen sám tento mechanismus (předpokládání zrady – JP), ale i jeho očividná nespravedlnost. Vládnoucí vrstvy byly ochotny věřit ve zradu na základně jakési etnické a sociální predestinace. Bez ohledu na fakta byla očekávána zrada konkrétních národností a společenských skupin, zatímco u jiných byla tato možnost apriorně vylučována“ (s. 295).

Násilí vojenské moci vůči civilistům ovšem eskalovala nesrovnatelně hůře ve frontou opakovaně převálcované východní Haliči. Zde se nadto armádní represe – při dominujícím antisemitismu – mohly opírat o starými konflikty i aktuálními křivdami motivované rozsáhlé vzájemné udavačství Ukrajinců, Poláků a Židů. Doboví svědkové shodně konstatují, že se rakouští důstojníci civilního obyvatelstva v podstatě báli a hlavně nevěděli prakticky nic o poměrech v Haliči, jejíž správu na podzim 1914 armáda rázně převzala od polského úřednictva do vlastních rukou. Oproti tomu uherský premiér István Tisza (jistě nikoliv vyhlášený humanista), varován excesy prvních válečných měsíců, udržel na území uherské části monarchie vládu v civilních rukou, a to bez jakýchkoliv negativních bezpečnostních důsledků, jak připomínají autoři. Vší racionalitě se pak vymykal brutální postup ruské armády, jak vůči vlastním poddaným, tak vůči obyvatelstvu přechodně okupované části Haliče.

Třetí část knihy je věnována situaci okupovaných teritorií. Autoři zdůrazňují, že pro obyvatelstvo extrémně nebezpečná byla vždy zejména fáze přechodu oblasti nebo města z rukou jedné armády do druhé. V období „interregna“ docházelo k masovému rabování, pogromům, prepadům měst rychle se tvořivšími bandami mladistvých, k dramatickému a iracionálnímu ničení majetku lidí, kteří odešli nebo byli odvedeni ustupující armádou. Společnost se bránila ustavováním samospráv a vytvářením občanských milic, které ovšem mohly být zakrátko – jako podezřelá substruktura – fyzicky likvidovány okupační nebo při změně situace vracející se vlastní armádou. Zcela destruktivní chování ruské armády na dobytém území, započavši okupaci všeobjímajícím pogromem židovského obyvatelstva, je v knize prezentováno na příkladě Tarnova. Obecně pak platí, že žádná z okupačních armád nebyla v knihu zachycené části Evropy připravena na převzetí okupační správy dobytých území.

Na východní frontě byla teritoriálně největší okupační mocí německá armáda. Ruská armáda při ústupu z Knížectví varšavského evakuovala nejen přes tři a půl milionu obyvatel, ale i továrny a vše, co přinejmenším teoreticky mohlo být užitečné pro obnovu

---

1 Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2001.

produkce někde v hloubi Ruska. Ostatní hodnoty a celá infrastruktura byla plošně ničena. „Němci tak vstupovali do oblastí vylidněných, se zruinovaným průmyslem, masovou nezaměstnaností a obecnou nouzí“ (s. 358). Následovaly odvody na nucené práce nebo verbování na práci v říši. Devastace okupovaného území přitom nebyla ani závazně předepsána, ani nutná. Vše záleželo na rozhodnutí velících důstojníků a jejich racionalitě. Autoři v tomto směru odkazují na rakouskou okupaci Srbska, kde rakouská okupační armáda zavedla potravinové přiděly: dvakrát vyšší než kolik činily v té době v Berlíně a o dvě třetiny vyšší než ve Vídni. Záměrem, který se tím podařilo realizovat, bylo udržení klidu v zázemí fronty. Jako obdobnou pozitivní výjimku uvádějí autoři německou okupační mocí zřízené Království polské, kde se situace nakonec kupodivu stabilizovala. Pod okupační správou, vedenou generálním gubernátorem, generálem Hansem Hartwigem von Beseler zde dokonce docházelo k racionálním správním reformám: byly ustaveny obecní samosprávy, byly provedeny dávno již nutné a ruským státem dlouho blokové územně správní reformy měst, nyní rozšířených o nově připojené obce. To byl případ Lodže, rozšířené roku 1915 o polovinu dosavadní výměry, Varšavy, jejíž území se roku 1916 ztrojnásobilo,<sup>2</sup> ale i nadregionálního východoevropského židovského centra, Lublinu. Dodejme, že se tak dělo jen necelé dva roky potom, co na západě saské divize masakrovaly při průchodu neutrální Belgie masy civilistů, včetně žen a dětí, resp. rovnaly belgická města se zemí.

Vzhledem k tomu, že jde „jen“ o první ze dvou svazků celého díla, nemůžeme na konci knihy očekávat nějaký facit. A přece ho do jisté míry zastupuje třetí kapitola poslední části, nazvaná „Civilizační mise“. Zde je totiž s velkým nadhledem a důkladnou znalostí dobové literatury i publicistiky reflektován vztah vládních, vojenských, politických i vědeckých elit vilémovské i habsburské říše ke středovýchodní Evropě (a o to více k nenáviděným balkánským státům), vnímané jako (neznámý a těžko poznatelný) „východ“.<sup>3</sup> Expanzivní válka na východě tak byla pro Němce i Rakušany a jejich válečnou propagandu (až do šedesátých let 20. století také pro historiografie obou národů) zároveň imperiální „koloniálně civilizační“ misí do „poloviční Asie“. Autoři ovšem připomínají, že přinejmenším na samém počátku války část jazykově německé inteligence v uniformách věřila, že jde mj. o liberálně motivovanou misí „rozšiřování hranic kulturní Evropy“.

Skvěle napsaná a inspirující kniha je vybavena řadou dobových fotografií, souborem instruktivních map vojenských operací v příloze a jmenným rejstříkem. Není to příručka, z níž bychom se mohli připravit na zkoušku z dějin „Velké války“ v této části Evropy, nýbrž práce, na jejímž základě bychom měli velmi mnohé z tohoto klíčového tématu konečně pochopit.

Jiří Pešek

2 Srovnej nově: Marta POLSAKIEWICZ, *Warschau im Ersten Weltkrieg. Deutsche Besatzungspolitik zwischen kultureller Autonomie und wirtschaftlicher Ausbeutung*, Marburg 2015.

3 Mladší z autorů se tu evidentně opřel o výsledky svých výzkumů pro úspěšnou habilitační práci: Maciej GÓRNY, *Wielka Wojna profesorów: nauki o człowieku (1912–1923)*, Warszawa 2014.

Martina FIAMOVÁ

**„Slovenská zem patří do slovenských ruk.“ Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1945**

Bratislava, Veda – Historický ústav SAV 2015, 175 s., ISBN 978-80-224-1446-3.

V monografii Martiny Fiamovej sa po obsahovej stránke prelínajú a navzájom dopĺňajú dva tematické okruhy, ktoré z najrôznejších príčin priťahujú pozornosť nielen historikov a bádateľov z oblasti viacerých spoločenských vied, ale aj politikov a vlastne veľkej časti slovenskej spoločnosti. Je to jednak problematika pozemkového vlastníctva a niekoľkých (v pôvodných predstavách nikdy nerealizovaných) pozemkových reforiem, dotýkajúca sa až do polovice 20. storočia väčšiny slovenského obyvateľstva – to znamená roľníckych vrstiev, jednak citlivá a traumatizujúca téma takzvaného riešenia židovskej otázky (v tomto konkrétnom prípade arizácie pôdy), ktorá je predmetom intenzívneho bádania slovenských historikov už dvadsaťsedem rokov. Autorka vďaka svojmu širokému heuristickému záberu, systematickému a detailnému výskumu, ktorého výsledkom sú aj jej vlastné čiastkové štúdie,<sup>1</sup> v recenzovanej monografii syntetizujúceho charakteru značne posúva dopredu naše vedomosti o oboch spomínaných témach, keď ich navzájom prepája. Je to logický prístup, lebo pozemková reforma na Slovensku z roku 1940 sa vo svojej právnej i praktickej, no aj politickej či sociálnej podobe dotýkala v prvom rade tunajšieho „riešenia“ židovskej otázky.

M. Fiamová však neopakuje už poznané fakty a hodnotenia, ale kriticky prekonáva doterajšiu relatívne bohatú odbornú literatúru. Je zaujímavé, že problematikou slovenskej pozemkovej reformy z roku 1940, ktorá bezprostredne súvisela s arizáciou poľnohospodárskeho majetku v rukách židov, sa zaoberali nielen slovenskí autori Vlastimil Bauch<sup>2</sup> či Samuel Cambel,<sup>3</sup> ale aj českí historici Jiří Doležal<sup>4</sup> a Jan Rychlík.<sup>5</sup> Okrem toho existuje aj niekoľko odborných štúdií i nepublikovaných (zväčša diplomových) prác skúmajúcich dané témy na regionálnej úrovni. Autorka sa však opiera predovšetkým o vlastný výskum a exploituje doteraz menej známe, lepšie povedané málo využité archívne pramene. Medzi nimi zohrávajú asi najdôležitejšiu úlohu fondy Štátneho pozemkového úradu, resp. jemu podriadených nižších úradov, a fond pre správu poľnohospodárskych majetkov, ktorého hlavnou agendou bolo spravovanie arizovanej, t.j. štátom zabranej židovskej poľnohospodárskej

1 Martina FIAMOVÁ, *Arizácia pozemkového vlastníctva Židov na Slovensku. Legislatívny a inštitucionálny základ pozemkovej reformy na a židovských nehnuteľnostiach v rokoch 1939–1945*, Pamät národa 7, 2011, č. 1, s. 20–28; *Štátny pozemkový úrad a jeho miesto v procese arizácie židovského pozemkového majetku*, Pamät národa 8, 2012, s. 3–16; *Presídľovanie vystáhalcov z územia Oravskej priehrady na židovské poľnohospodárske majetky v okresoch Nitra a Hlohovec*, Pamät národa 9, 2013, č. 2, s. 22–31.

2 Vlastimil BAUCH, *Poľnohospodárstvo za slovenského štátu*, Bratislava 1958.

3 Samuel CAMBEL, *Sociálno-ekonomické a politické východiská slovenskej pozemkovej reformy 1938–1945*, Historický časopis 41, 1993, č. 5–6, s. 654–677.

4 Jiří DOLEŽAL, *Príspevek k otázkam pozemkové držby na Slovensku v letech 2. svetovej války*, ČsČH 7, 1959, s. 318–358.

5 Jan RYCHLÍK, *Príprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938–1945*, Agrikultúra 22, 1989, s. 143–164.

pôdy. Po vzniku vojnovnej Slovenskej republiky takmer päť tisíc židovských obyvateľov malo v držbe 110 tisíc hektárov poľnohospodárskej pôdy, z čoho bolo viac ako 44 tisíc hektárov ornej pôdy,<sup>6</sup> ktorá sa stala hlavným objektom pozemkovej reformy a najmä neutíchajúceho záujmu slovenských roľníkov o získanie pôdy. Je preto logické, že autorka v monografii venuje pozornosť práve otázke arizácie ornej pôdy. Čitateľovi však trochu chýba viac informácií o arizácii lesnej pôdy. To nie je výčitka, ale konštatovanie. Lesná pôda nebola z hľadiska ekonomických, sociálnych a politických cieľov vlády, resp. očakávania potenciálnych prídelcov takým dôležitým faktorom pozemkovej reformy, akým bola orná pôda.

Je všeobecne známe, že každá pozemková reforma (takou bola aj tá slovenská z roku 1940), ako aj jej doplnujúce alebo z nej vychádzajúce právne i praktické opatrenia, mali okrem ekonomickej a sociálnej stránky aj dôležité politické ciele. Medzi oboma spomínanými rovinami sa spravidla vytváralo isté napätie či konflikty. Zatiaľ čo sama pozemková reforma vždy nesie v sebe isté riziko ohrozenia výšky, resp. kvality poľnohospodárskej výroby a z toho vyplývajúce problémy uspokojivého zásobovania obyvateľstva základnými potravinami, jej politické pozadie podporované oficiálnou propagandou zohráva dôležitú úlohu pri získavaní podpory verejnosti v prospech práve vládnucej elity a ich režimu. Pozemková reforma z roku 1940 a s ňou spojená parcelácia (arizácia) židovskej pôdy sa odôvodňovala politickými argumentmi, odvolávajúcimi sa na vôľu národa a na lákavé heslá, keď jedno z nich tvorí v ironizujúcej podobe aj hlavný nadpis knihy.

M. Fiamová niekedy málo viditeľný rozpor medzi ekonomicou a politickou stránkou pozemkovej reformy citlivo registruje. Pri jeho rekonštrukcii sa vyhýba zjednodušenému čierno-bielemu videniu, aké bolo často charakteristické pre predchádzajúce práce ovplyvnené úrovňou vtedajšieho poznania a najmä celkovou spoločenskou situáciou, v rámci ktorej vznikali. To jej dovoľuje podať plastický, niekde až detailný obraz priebehu a praktických výsledkov nielen samej pozemkovej reformy, ale aj jej dosahu na spoločnosť a osobitne na arizáciu poľnohospodárskej pôdy nachádzajúcu sa v rukách židovských vlastníkov. Pri arizácii pôdy bolo treba brať do úvahy nielen prvoplánové vylúčenie židovských občanov z hospodárskeho života, ale aj niektoré iné neočakávané faktory, akými bolo napríklad pridelenie ornej pôdy pre takzvaných kolonistov. Tí sa grupovali jednak zo slovenských obyvateľov, ktorí boli vyhnaní z južných území Slovenska zabraných po prvej Viedenskej arbitráži v novembri 1938 horthyovským Maďarskom, jednak to boli prisídlenci zo severného územia Oravy, kde sa začali práce na budovaní veľkej priehrady. Fiamová upozorňuje, že pozemková reforma sa mala vzťahovať aj na pôdu vo vlastníctve cudzích štátnych príslušníkov – bez ohľadu, či to boli alebo neboli židia. Dotklo sa to však iba maďarských občanov, keď aj v tomto prípade vláda uplatnila recipročný princíp ako odpoveď na vyhnanie slovenských kolonistov zo zabratých južných území.

Dôležitou skutočnosťou bolo, že arizácia židovskej poľnohospodárskej pôdy sa nemohla uskutočňovať takými nekvalifikovanými a voluntaristickými metódami, ako sa to dialo pri doslovne divokom odoberaní podnikového, domového a hnuťelného majetku

6 Slovenský národný archív, fond Národný súd, dr. Ján Balko, Tnľud. 46/46, referát J. Balka na zasadnutí Štátnej rady 17. februára 1941.

židovským majiteľom, kde následne dochádzalo k veľkým ekonomickým stratám. Štát si totiž v tomto prípade nemohol dovoliť vážne poruchy v zásobovaní obyvateľstva základnými potravinami, ani znížiť celkovú poľnohospodársku produkciu, ktorá tvorila dôležitú časť exportu slovenského hospodárstva. Spomínané okolnosti však nemali iba ekonomické pozadie. Je istým paradoxom, že v čase prvej vlny deportácií slovenských židovských občanov do nacistických vyhladzovacích táborov od marca do októbra 1942 (teda v čase najintenzívnejších poľnohospodárskych prác), sa nechtiac vytvorili podmienky na aspoň dočasnú, hoci neistú ochranu pre tie ohrozené židovské osoby, ktoré boli zamestnané v poľnohospodárstve. V danej etape, no aj v ďalších dvoch rokoch tu dôležitú úlohu zohrával Fond pre správu poľnohospodárskeho majetku na čele s jeho predsedom Františkom Bošňákom. V rámci Fondu našli zamestnanie stovky židovských obyvateľov. Nešlo tu však o nejaké ciele humánne postoje voči perzekvovaným osobám, ako sa to niekedy snažia interpretovať apologéti vojnovy Slovenskej republiky a jej režimu, ale o pragmatické zväzanie dobových potrieb a možností štátu.

M. Fiamová aj tu prejavila cit pre objektivitu a proporčnosť, keď nezjednodušuje konanie najdôležitejších osôb svojho výskumu, ale ich individuálne posudzuje bez akejkoľvek snahy o ich démonizovanie či idealizovanie. Vidno to najmä v kapitole, kde vykresľuje politické a ľudské osudy už spomínaného F. Bošňáka, ako aj predsedu Štátneho pozemkového úradu Karola Klinovského. Ten sa pohyboval medzi pomyselnými mantinelmi popredného ľudáckeho funkcionára s antisemitskými názormi, presvedčeného o správnosti úplného vyradenia židov z hospodárskeho a verejného života, a zodpovedného národohospodára, uvedomujúceho si komplikovanosť pozemkovej reformy a jej vzťahu k arizácii židovskej pôdy. V spomínanej situácii sa ocitli v čase holokaustu aj mnohí iní predstavitelia vládneho establišmentu. Mimochodom, táto kapitola je z čitateľského hľadiska vari najpríťažlivejšia, najzaujímavejšia, lebo „poluďstňuje“ inak náročný text knihy, a navyše dáva podnety pre komparáciu a dôvernejšie poznanie celkového „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1939–1945 aj v iných oblastiach verejného života. Možno, že by do kapitoly patrili aj osobný portrét prvého predsedu Štátneho pozemkového úradu Františka Ševčoviča.

Vnútroštruktúra práce je rozdelená do viacerých, navzájom sa prelínajúcich rovín: právnej, ekonomickej, politickej, personálnej. Akýmsi spojovníkom je tu problematika arizácie židovskej poľnohospodárskej pôdy. Autorka pri svojom výklade uplatňuje raz chronologický, inokedy vecný princíp. Je to náročný prístup, ktorý vedie niekedy k nutnému opakovaniu sa, čomu sa však nedalo celkom vyhnúť a nepôsobí to rušivo. Monografia má z aspektu skúmanej témy celoštátny záber, no zároveň je detailnejšie konkretizovaná, ilustrovaná na regionálnych príkladoch. V jednej z úvodných kapitol autorka zobrazuje právny rozmer pozemkovej reformy, ktorá sa dotýkala nielen problému všeobecného vlastníctva pôdy, ale predovšetkým vyvlastnenia poľnohospodárskeho majetku v rukách židovských občanov.

V ďalších kapitolách autorka rozoberá úlohu, vnútornú štruktúru a výsledky činnosti Štátneho pozemkového úradu, resp. jeho regionálnych pracovných skupín. V tejto súvislosti si všíma aj (málo úspešné) snahy nacistických beráterov zasahovať do procesu pozemkovej reformy na Slovensku v prospech tunajších nemeckých obyvateľov. Zároveň poukazuje na navzájom si konkurujúce kroky vplyvných politických subjektov (Hlinkovej

slovenskej ľudovej strany, Hlinkovej gardy, Deutsche Partei) či najvyšších štátnych úradov vrátane Kancelárie prezidenta republiky v prospech svojich protežantov. Tieto tlaky vzápätí vyvolávali vlnu inštitucionálnych i personálnych kompetenčných sporov a najmä korupciu, ktorá bola pre celý arizačný proces (nielen na Slovensku) charakteristická a trvalo prítomná. Možno, že práve tu bola príležitosť zrovnávať postupy Štátneho pozemkového úradu s činnosťou Ústredného hospodárskeho úradu, ktorý mal na starosti arizáciu židovských podnikov, alebo s činnosťou okresných úradov, ktoré riadili arizáciu židovského domového majetku.

Pozemková reforma a z nej vyplývajúca arizácia poľnohospodárskeho majetku mali na Slovensku ešte jednu príznačnú črtu. Zatiaľ čo arizovanie podnikov a domov prestalo byť od roku 1943 pre záujemcov príťažlivé, snaha získať parcelovanú židovskú pôdu trvala u roľníckych vrstiev obyvateľstva až do konca existencie štátu. V tomto smere autorka koriguje aj predchádzajúce, prinajmenšom trochu zjednodušujúce predstavy o celkovom priebehu arizácie na Slovensku a naznačuje aj jednu stránku o komplikovaných vzťahoch väčšinového obyvateľstva k prenasledovaným židovským spoluobčanom. Doterajšie výskumy totiž ukazujú, že to boli predovšetkým drobní slovenskí roľníci, ktorí na jednej strane usilovali o získanie prídeltu z arizovanej židovskej pôdy, no na druhej strane práve oni najviac zachraňovali s rizikom ohrozenia vlastného života a života svojich rodín, židovské osoby. O týchto súvislostiach autorka síce vo svojej knihe nehovorí, no jej výskumy a závery prinajmenšom inšpirujú ku kladeniu si podobných otázok a k hľadaniu racionálnych odpovedí na ne. To je jeden z najdôležitejších prínosov každej odbornej historickej práce.

Súčastou recenzovanej knihy je šesťnásť príloh, ktoré majú nielen ilustratívny, ale aj samostatný poznávací charakter. Prílohy tvorí text základných právnych noriem vzťahujúcich sa k pozemkovej reforme, úryvky z rokovania parlamentu k danej téme, niekoľko dobových dokumentov a štatistických údajov centrálného i regionálneho charakteru, ako aj tabuľky o výsledkoch pozemkovej reformy z diel vyššie spomínaných autorov. Podobný postup, ako aj viaceré inšpiratívne otázky v samotnom texte naznačujú smery ďalšieho odborného postupu tejto zložitej a zaujímavej problematiky, v ktorej výskume zrejme M. Fiamová alebo iní autori budú ďalej pokračovať a prehľbovať jej poznanie.

Ivan Kamenec

Kateřina KRÁLOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ (edd.)

*Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*

Univerzita Karlova v Praze, Karolinum 2016, 388 s., ISBN 978-80-246-3271-1.

Zatímco hlavnú pozornosť výskumu obdobia holocaustu bola až donedávna zaměřena predovšetkým na samotné „konečné riešenie“ a prípadne dobu predchádzajúcu, autoři publikace *Návraty* se soustředí na bezprostředně poválečné období – od konce války až po Stalinovu smrt – jako na období, které k příběhu šoa neoddelitelně patří, v mnohém je jeho následkem a pokračováním. Je to nápadné zvláště v oblasti východní Evropy, kde asimilace nebyla tak

pokročila a vztahy Židů s místními obyvateli byly zatížené mnoha resentimenty nebo byly vysloveně nepřátelské. Také samotné „konečné řešení“ zde v důsledku historického vývoje a nacistických válečných operací probíhalo v mnoha směrech odlišným způsobem, v daleko rozsáhlejších dimenzích a v brutálnějších formách, než tomu bylo ve většině západoevropských zemí.

Kniha je výsledkem výzkumu autorského týmu studentů doktorských a magisterských programů Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Téma otevírá nový pohled na poválečné dějiny a uvádí nás do dosud málo známé a probádané problematiky. Vzpomínky více než stovky přeživších šoa, jejichž výpovědi autoři v knize citují, byly vybrány z *Archivu vizuální historie Nadace pro výzkum Šoa Univerzity jižní Kalifornie* (Visual History Archive, University of Southern California, Shoah Foundation – dále VHA). Její rozsáhlý archiv je vedle desítky evropských měst a institucí přístupný také v *Centru vizuální historie MALACH* v knihovně Matematicko-fyzikální fakulty UK na Malostranském náměstí v Praze. Jedná se o první českou práci, která systematicky využívá převážně cizojazyčný materiál audiovizuálních interview tohoto archivu v takovém rozsahu ke komplexnímu historickému výzkumu osudů jednotlivců a židovských komunit v oblasti, pokrývající prostor celé středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy. Délka řešení projektu byla omezena na jeden rok, přesto se autorům podařilo zpracovat kapitoly knihy velmi důkladně a úspěšně tak propojit širší historický kontext s interpretací osobních svědectví přeživších do plastického obrazu jejich poválečných osudů.

Svědectví přeživších šoa jsou nepochybně klíčovým zdrojem výzkumu sociálních a kulturních souvislostí paměti, kterému je v posledních desetiletích věnována stále stoupající pozornost. Využití vzpomínek přeživších pro bádání o historii, paměti, narativitě a identitě není ovšem nic nového. Tyto vzpomínky poskytují v syrovém stavu lidskou zkušenost, vzniklou v extrémních podmínkách. Zprostředkují informaci o člověku vystaveném násilí, krajnímu vyčerpání a dlouhodobé deprivaci, jejíž celkové souvislosti jsou ještě dnes jen obtížně pochopitelné a vysvětlitelné. Tato svědectví jsou navíc často jediným pramenem, který vůbec existuje k poznání skutečného průběhu šoa z pohledu obětí.

Rozhodující důležitost však mají tato svědectví při výzkumu poválečných osudů přeživších. Jejich svědectví a vzpomínky nás konfrontují s tehdejší situací a odhalují jejich skeptické vidění poválečné situace. Ukazují hlubokou frustraci přeživších a jejich zklamání z poválečné společnosti, která zažila protizidovskou agitaci a perzekuci a byla jí hluboce poznamenána, její opakující se údiv a často odmítavou reakci nad návratem přeživších. Na druhé straně se setkáváme se snahou přeživších zapomenout a najít pro sebe nějakou cestu do společnosti: to se jen zčásti projevilo silnější asimilační tendencí, daleko častěji naopak posílením židovské identity, která vedla přeživší k co nejradikálnější změně jejich postavení a k emigraci do Izraele, západní Evropy či zamoří. Současně je zřejmé, že se mnohým z postižených nepodařilo zbavit traumatických zážitků po celý zbytek života.

Souboru případových studií předchází dva obecnější úvodní texty. Materiálům z databáze VHA a možnostem jeho využití v kontextu orální historie se věnuje studie Jakuba Mlynáře *Minulost jako vzpomínka a vyprávění*. Ta informuje o základních parametrech VHA a zabývá se otázkami metody sběru a možností sekundární interpretace

těchto svědectví. V současnosti VHA obsahuje téměř dvaapadesát tisíc interview s přeživšími a svědky šoa, která jsou výsledkem monumentálního orálně-historického projektu, realizovaného v letech 1994–2000 v padesáti šesti státech a ve dvaatřiceti jazycích (celkem představuje více než 107 000 hodin audiovizuálních nahrávek, přičemž průměrný rozhovor trvá dvě hodiny). Pro efektivní badatelské využívání nabízí databáze možnost detailního vyhledávání podle různých kritérií (jména osob, životopisná data, geografické údaje, letopočty), nebo využití tezauru 65 tisíc klíčových slov k různým tématům (místo, čas, organizace, jména, města a sídla), ale také prožitková klíčová slova (zranění, strach, hlad, migrace, transporty) nebo charakteristiky sociologické, antropologické či etické (zrada, vina, směnný obchod, náboženství, manželství, antisemitismus), umožňující poměrně snadno identifikovat konkrétní interview a jeho významové segmenty. Zvláštní důraz je přitom kladen na rozhovory vedené v původních národních jazycích, které jediné jsou schopny poskytnout plný a nezkrácený obsah orálního poselství – k případovým studiím „Návratů“ bylo využito rozhovorů v sedmnácti jazycích (nejvíce v ruštině, polštině, maďarštině, bulharštině, češtině a slovenštině, srbštině, chorvatštině, řečtině a rumunštině).

Výběr rozhovorů z databáze VHA si autoři třinácti případových studií zvolili podle tématu, tedy především podle jazyka či geografické oblasti. Snažili se seznámit s co největším počtem dostupných rozhovorů k danému tématu. Z nich pak vybrali průměrně deset až dvacet nejvíce relevantních rozhovorů pro každou studii. Na jejich přiblížení jsou pak v nezbytné stručnosti sledovány některé židovské osudy v daném regionu, které svojí konkrétností přesvědčivě dokreslují osudy jednotlivců, mají však obvykle obecnější platnost. Ačkoli výběr nemůže být statisticky reprezentativní, prokazují všechny studie snahu o vyváženost analyzovaného vzorku jak podle historické zkušenosti (internovaní, ukrývání, odbojáři, uprchlíci), tak podle jejich demografických charakteristik (pohlaví, stáří, vyznání, smíšená manželství) nebo podle geografické oblasti.

Jak známo, svědectví oral history poskytují poněkud odlišný obraz minulosti než tradiční metody historického výzkumu – nejde primárně o faktografii, ale o komplexnější obraz, nikoli o to, co se přesně událo, ale spíše jaký byl prožitek zúčastněného svědka. Přínos orální historie tak nespočívá primárně v rekonstrukci minulosti, ale v možnosti porozumět tomu, jak lidé tehdejší události vnímali a prožívali. Jedná se tedy o výrazně subjektivní pohled, který však přesto může hrát roli důležitého svědectví. Lidská paměť vykazuje po letech často sníženou přesnost, současně si však uchovává jedinečnou autentičnost, pamatuje detaily či osobní vztahy nebo vyjimečné události. Každé svědectví však představuje vysoce komplexní téma, na jehož úplné prozkoumání nestačí jediný badatel ani vědní obor.

Druhá obecná kapitola „Návrat domů?“ z pera Hany Kubátové se snaží objasnit, co vlastně znamenají tyto „návraty“, jaké byly jejich dopady na to s čím, proč a jak se přeživší po návratu identifikovali a jak případně probíhala komplikovaná obnova místních židovských komunit. Zatímco v Terezíně bylo ještě možné vzpomínat na život před deportací, později byly takové vzpomínky rozbity nebo vytěsňeny novými otřesnými zážitky. „Návraty“ tak na většině míst žádnými skutečnými návraty nebyly, protože lidé mezitím ztratili schopnost identifikovat se se svým bývalým domovem a životem.

Teprve tato setkání obvykle znamenala rozpoznání všech důsledků válečné katastrofy, kterou si dříve jeho oběti neuměly nebo nemohly představit v plném rozsahu (včetně čekání na návraty příbuzných a známých). Zahrnují i střetnutí s místní většinovou populací, která se k navrátilcům chovala až na výjimky (Jugoslávie, Řecko) převážně lhostejně nebo vysloveně nepřátelsky. Navazovala komplikovaná pátrání po věcech, ukrytých před odchodem do „lágru“ a většinou neúspěšné pokusy o restituci rodinného majetku, vedoucí ke stavu naprosté psychické deprivace, kterou bylo jen velmi obtížné překonat. Často pak následovaly konfrontace s místními autoritativními nebo totalitními režimy, které po řadě zklamání končily obvykle emigrací přeživších do rodícího se Izraele nebo do zemí západní Evropy či do Ameriky. Vypovídají o tom i vysoké počty poválečných emigrantů, kterých v letech 1948–1949 odešlo z Polska 120 000, z Rumunska 40 000, Maďarska 20 000 a z Československa 15 000. Tato emigrace pokračovala podle možností i v následujících desetiletích až do konce dvacátého století.

Celková koncepce knihy *Návraty. Poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy* je snad až příliš široká a obsahově náročná. Jednotlivé případové studie jsou rozděleny do tří geografických souborů, které uvádějí tři obecnější zastřešující kapitoly věnované historii a podmínkám existence židovských komunit v souvislosti s novodobým vývojem těchto států a jejich společností. Středoevropský region zahrnuje Československo (autorka Dorota Tabitha Moravská), Polsko (Michaela Kůželová) a Maďarsko (Petr Balla), tedy státy, jejichž židovské komunity mají hlubší historické kořeny a které po několik století spojovala alespoň částečná příslušnost k Rakousko-Uherské monarchii. Jak ukazuje v úvodní studii Jiří Vykoukal, s výjimkou pokročilejší asimilace na západě docházelo v těchto regionech k velmi rozmanitému vývoji židovských komunit, které se ale vesměs dříve nebo později dostaly do sporu s místními nacionalisticky orientovanými režimy.

Poněkud odlišná byla v důsledku převažujícího agrárního hospodářství, slabší střední třídy a specifických geografických podmínek situace židovských obcí ve státech jihovýchodní Evropy – Bulharsku (Jan Procházka), Rumunsku (Jiří Kocian), Jugoslávii (Karin Hofmeisterová) a Řecku (Kateřina Králová), jejichž vývojem se v úvodní studii souborně zabývá Kateřina Králová. Největší počet států s početným židovským osídlením byl však součástí východoevropského „pásma osídlení“, do něhož zasahovaly Litva a Lotyšsko (Daniel Putík), z části Estonsko (Olga Lukešová), Bělorusko (Nikola Karasová) a Ukrajina (Vladka Votavová a Tereza Vorlová), Rusko (Tereza Vorlová) a Moldavsko (Filip Šisler), o nichž píše ve své zastřešující studii Kateřina Šimová. Tyto východní státy spojuje nejen odlišný průběh „konečného řešení“ a množství obětí, ale také skutečnost, že se v poválečném období staly vesměs součástí sovětského impéria a jejich židovské menšiny tak sdílely osudy sovětských Židů.

Uvedených třináct případových studií, věnovaných postavení židovských komunit ve státech středovýchodní Evropy a jejich poválečným osudům je zpracováno na základě novější sekundární literatury se stálým zřetelem na širší společensko-politické souvislosti a na jejich vztahy s místní většinovou společností. Poskytují tak v české literatuře dosud ojedinělý přehled o historii a charakteru židovských komunit v celé východoevropské oblasti od konce středověku až po moderní dobu. Současně však otevírají nový pohled na

problematiku šoa a jeho důsledků, na zbytky otřesených židovských komunit a další utváření identity a osudů jednotlivců. Jejich poválečná situace vedla podle některých autorů vedle snahy o ještě důslednější asimilaci naopak k posílení židovské identity a po řadě dalších zklamání většinou také k emigraci do Izraele či do zámoří, tedy míst co nejméně poznamenaných „konečným řešením“. Ve skutečnosti ovšem pokračovala jejich konfrontace s minulostí a životními podmínkami v poválečných východoevropských státech po řadu následujících desetiletí až do konce dvacátého století.

Jednotlivé případové studie jsou zpracovány podle podobné struktury: v úvodu autoři podávají komentovaný přehled nejdůležitější sekundární literatury, ze které čerpají, dále informují o způsobu výběru svědectví přeživších z databáze VHA, která jsou hlavním zdrojem informací o jejich návratech a dalších osudech. Samotné studie jsou uspořádány chronologicky a opatřeny obecnějším výkladem o historii místní židovské komunity a jejích vztahů s většinovou společností zejména v meziválečném a předválečném období. Tyto zkušenosti umožňují zasadit zážitky a zkušenosti přeživších do širších společensko-politických a historických souvislostí a lépe tak pochopit jejich zvláštní a často obtížně řešitelnou životní situaci. Podrobněji jsou zpracovány samotné události „konečného řešení“ v daném regionu, které jsou rozhodující pro pochopení poválečné situace přeživších.

Nejpodrobnější část případových studií je však věnována hlavnímu tématu, totiž „návratům“ přeživších z lágrů a z úkrytů v lesích, jejich změněné identitě a snaze o návrat do většinové společnosti, v níž bylo jejich místo válkou a nacistickou perzekucí silně otřeseno. Četné byly problémy, s nimiž se tito lidé setkávali po návratu: s nezájmem a nepochopením, s neochotou vracet uschovaný nebo rozkradený majetek, s potížením se získáním předválečných příbytků a domů, s neúspěšnými restitucemi rodinného majetku a zabezpečením základních životních podmínek, včetně konfrontací s novými vlnami antisemitismu a protižidovské nenávisti. Přes výhradně osobní a jedinečná svědectví přeživších se z odstupu zdá, že tyto zážitky byly do značné míry prožívány podobně a že k nim docházelo v době „návratů“ na většině míst Evropy.

Mnohé případové studie jsou zpracovány velmi důkladně a přinášejí zajímavé a pro většinu domácí historické obce většinou neznámé okolnosti, jsou však příliš obsáhlé, než aby bylo možné na všechny upozornit. Zvláště poučné jsou příběhy Židů v těch zemích, s jejichž složitou novodobou historií se někteří z nás dosud neměli příležitost podrobněji seznámit – jako například s osudy židovských menšin pobaltských států Litvy, Lotyšska a Estonska, nebo se zvláště tragickými osudy židovské komunity v Řecku. Stejně je tomu s „návraty“ Židů z okupovaných území Sovětského svazu, poskytujícími otřesný zážitek v podobě poválečných prověrek NKVD se stále opakovaným dotazem: „Jak to, že jsi přežil právě ty?“ a následnou internací v pracovních lágrech. V každém případě je užitečné se k jednotlivým kapitolám vracet a proniknout tak hlouběji do příběhu východoevropských židovských komunit, které tvořily po staletí vzájemně provázaný a poměrně prosperující svět, který byl katastrofou šoa a následnou protižidovskou politikou většiny poválečných nedemokratických režimů zcela zničen. Editorky zdůrazňují, že v této výzkumné práci není možné usilovat o vyčerpání všech souvislostí nalezených svědectví. Důležitější však je, že zde byl učiněn první systematický pokus otevřít tuto problematiku a využít svědectví

preživších jako autentického zdroje k analýze jejich osudů v poválečném období, k němuž jinak většinou chybí dostatečné historické dokumenty.

Arno Pařík

Jaroslav PÁNEK

***Historici mezi vědou a vědní politikou***

Pardubice, Univerzita Pardubice 2016, 730 s., ISBN 978-80-7560-027-1.

Jaroslav Pánek (\* 1947) patří v českém kontextu k osobnostem s ojedinělou zkušeností: prolnutí vědecké akribie s jazykovými kompetencemi a vysokými manažerskými posty v akademické sféře (prorektor Univerzity Karlovy, místopředseda Akademie věd ČR, ředitel Historického ústavu AV ČR, aktuálně ředitel Českého historického ústavu v Římě) je něčím výjimečným, zkušeností, kterou prakticky nikdo jiný nedisponuje. Zejména jsou v tomto směru jedinečná jeho praktická setkání s oním prolínáním poznávání a proměňování úkolů obou sfér institucí vědy – včetně řízení obou hlavních typů vědeckých institucí v České republice. Výrazně to ukazuje i tato kniha, vycházející z řady studií a dalších textů, které však autor pro vydání zrevidoval, případně doplnil s ohledem na současný stav poznání problematiky, zejména pak s ohledem na vlastní stále pokračující výzkumy, mj. k dějinám Českého a Československého historického ústavu v Římě.

Po knize *Historici mezi domovem a světem*,<sup>1</sup> která ukazovala výsledky Pánkova historiografického bádání, zde autor (a také Univerzita Pardubice, jejímž je čestným doktorem) přichází u příležitosti sedmdesátých narozenin s jejím pendantem, který první knize odpovídá i svou grafickou podobou. Autorem zasvěcené předmluvy je Petr Vorel.

Kniha *Historici mezi vědou a vědní politikou* je rozčleněna do pěti vnitřně strukturovaných oddílů, které zachycují jednotlivé okruhy aktivit a diskusí, do kterých autor zasáhl. První – nejobsáhlejší – oddíl je věnován organizačním základům činnosti historiků na přelomu 20. a 21. století. Soustřeďuje pozornost na záměry Univerzity Karlovy v budování globální sítě partnerských univerzit (přináší mj. autorovy vybrané podrobné „audity“ zahraničních univerzit, které v letech 1997–2000 napsal jako prorektor pro zahraniční vztahy UK), tematizuje rozvoj Historického ústavu AV ČR (Pánek byl jeho ředitelem v letech 1998–2005) v době, kdy bylo třeba – i v polemikách s nejvyššími představiteli státu a občas také univerzit – hájit autonomii Akademie věd, resp. potřebnost akademických ústavů v systému české vědy.

Výbor následně dokumentuje velkou roli J. Pánka v organizaci české historické vědy, zejména ve vazbě na profesní sdružení Historický klub (Sdružení historiků ČR), který s tehdejší celostátní výborem na konci 20. století výrazně podnítl k rozvoji jeho dnešních mnohostranných aktivit, o čemž vypovídají pravidelné referáty o činnosti Historického klubu v letech 1996–2002. Sem patřila také iniciace a zapojování se do organizace sjezdů

---

1 Jaroslav PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory*, Pardubice 2013, recenze ČČH 113, 2015, s. 214–218.

českých historiků, třebaže značnou část práce samozřejmě odvedla vždy i spoluorganizující univerzita v místě konání sjezdu.

Do prvního oddílu zahrnul autor i texty vztahující se k proměnám a aktivitám Českého historického ústavu v Římě (jeho ředitelem je od roku 2009), k obnově Českého časopisu historického po roce 1989, či k velkému biograficko-bibliografickému podniku českých historiků, jakým jsou Lexikony současných českých historiků,<sup>2</sup> či lexikon zahraničních bohemistů *Scholars of Bohemian* z roku 2005. Opominuta není ani problematika *Biografického slovníku českých zemí*, historických atlasů a encyklopedií. Zapomenout nelze na texty vzniklé v kontextu Pánkových snah o zpracování českých dějin v cizích jazycích, aby došlo k výraznějšímu zapojení výkladu českých dějin do dějin světových, jejich větší kontextualizaci a srovnání s vývojem v jiných zemích. Podobně je tomu s problematikou výuky dějepisu na základních a středních školách, kdy bylo třeba hájit jejich význam před různými reformátory výuky (rámcové vzdělávací programy), usilujícími o posuny ve prospěch technických oborů, popírajících smysluplnost humanitních a společenských věd, včetně obecných a národních dějin.

Druhý oddíl knihy ukazuje – i se zahrnutím úvodních proslovů na sjezdech historiků – Jaroslava Pánka jako polemika a diskutéra v různých sporech o výklad dějin, mj. se Zbyňkem Zemanem či Emanuele Mandlerem. Přivádí nás k jeho ozřejmování role vědomí v dějinách, včetně vyjasňování odlišnosti českých a sudetoněmeckých pohledů, naznačuje, že Pánka musíme vnímat nejen jako autora odborných textů a organizátora vědy, ale také jako angažovaného intelektuála, reagujícího na různé negativistické pohledy na minulost i současnost, kterážto role vystupuje pak ještě výrazněji v dalších oddílech knihy.

Třetí oddíl směřuje k mezinárodním otázkám české historické vědy: Ukazuje, jak úspěšně může česká historiografie komunikovat se světem, ale musí najít dostatek nosných témat, která světu nabídneme. Ochota publikovat a přednášet v cizích jazycích (kongresových, ale třeba i v jazycích sousedních států – J. Pánek měl vždy silný vztah ke slavistice, mj. k slovinské a polské historiografii, k polským historikům osobně) je základním předpokladem zapojení české historické vědy do světové ekumeny vědy. Vždy ovšem bude nejdůležitější komunikace se zahraničními bohemisty, kteří jsou svého druhu vyslanci české vědy a kultury v zahraničí. Autor ukazuje, že však nelze opomíjet ani zastoupení českých vědců a českých vědeckých institucí na mezinárodních kongresech historických věd (sledováno pro období 1990–2015, od španělského Madridu po čínský Jinan). Zde se ukazují i deficity financování výzkumu v humanitních vědách – na účast obvykle mohou výrazněji pomýšlet historici z Akademie věd, zatímco univerzity (financované převážně podle RIV „bodů“) kongresy bohužel spíše podceňují, neboť tento – naprosto zásadní – typ vědecké komunikace nerespektují metodiky hodnocení vědy. Přitom globální svět ukazuje, že ani evropská optika výkladu dějin již není dostatečným rámcem pro výklad národních dějin, zejména moderních a soudobých.

---

2 Na několika textech, zařazených do této knihy, spolupracovali i historici Jiří Pešek a Petr Vorel, což je případ zejména dvou posledně jmenovaných témat, resp. studií.

Jaroslav Pánek tak ve svých textech ukazuje, zejména ve čtvrtém oddíle knihy, také boje, které byly sváděny – a bohužel evidentně i nadále bude nutno svádět – o to, aby humanitní obory nebyly podceňovány, aby alespoň částečně (i z hlediska bibliometrie) mohly konkurovat přírodním a technickým oborům a především čelit politikům, podceňujícím vliv humanitních disciplín na celkovou kvalitu našeho života a budoucnosti světa jako celku. Studie čtvrtého oddílu tak reflektují – mj. z Pánkovy pozice místopředsedy AV ČR v letech 2005 až 2013 – otevírání se národní vědy světu, tematizují různé registry časopisů (národní, ERIH, impaktované časopisy a databáze), odlišnosti a podobnosti národních praxí v historických vědách a jejich dílčích disciplínách, včetně specifík historické slavistiky v České republice.

Poslední oddíl knihy ukazuje autora jako člověka přemýšlejícího nad současným světem, včetně jeho neaktuálnějších problémů. Trefně to vystihuje i jeho název Evropa na křižovatce. V dynamické situaci posledních let se mnohé rychle mění, ale je zřejmé, že se Pánek nevyhýbá ani problémům národních identit v globálním světě 21. století, otázkám (arabských) migrací a budoucnosti Evropy jako našeho domova sdíleného s dalšími evropskými národy. Otázky křížení a prolínání identit patří k náročným tématům na pomezí historie, sociologie, politologie či kulturních studií. I zde Pánek formuluje zajímavé teze, na něž si Evropa bude muset v nejbližších letech odpovědět.

U takto rozsáhlé práce je samozřejmě cenný i vědecký aparát, anglické résumé, rejstříky (zeměpisný a jmenný), upozornění na předchozí vydání otištěných textů, případně na změny, které autor udělal z hlediska drobných upřesnění a interpretace, přičemž dokázal nenarušit charakter textu jako dobového dokumentu, svědčícího o situaci v době, kdy text vznikl a byl poprvé publikován.

Pánkova kniha ukazuje další z faset mnohotvárné činnosti autora,<sup>3</sup> je cenným souborem textů k jeho vědecké a organizační kariéře, který si uchovává stále velkou hodnotu k přemýšlení o dnešním světě, k roli historie ve světě i v českém prostředí, k bojům, které humanitní vědy musí v rámci různých metodik hodnocení svádět s technokraty, kteří se chytají snadných nálepek technických inovací jako pokroku, aniž by skutečně rozuměli tomu, že svět je jen jeden a pochopen může být jen komplexně, s přispěním všech, přírodních i humanitních, věd. Kniha je vybavená množstvím cenného obrazového materiálu (fotografií), „ikonograficky“ dokumentujícího současnou českou vědu v jejích mezinárodních dimenzích. Recenzovaná kniha bude v budoucnu určitě čtena také jako jeden z klíčů k myšlení svého autora, k jeho úsilí alespoň drobnou měrou posouvat svět k lepšímu, jak se očekává od skutečného intelektuála a jak tomu její autor dokázal ve svých funkcích se ctí dostát.

Bohumil Jiroušek

---

3 Upozorníme tu i na knihu Jaroslav PÁNEK, *Češi a Jihoslované. Kapitoly z dějin vzájemných vztahů*, Brno 2015, která ukazuje autora jako výrazného znalce slovinské historiografie, kultury a v neposlední řadě i jazyka, literatury a výtvarného umění nejen tohoto jihoslovanského národa.

## ZPRÁVY O LITERATUŘE

*Obecné*

Jan KLÍMA

*Dějiny Latinské Ameriky*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015, 584 s., ISBN 978-80-7422-368-6.

Dějiny mimoevropských států nepatří k příliš frekventovaným tématům české historiografie, i proto jsou nedávno vydané souhrnné *Dějiny Latinské Ameriky* po dlouhé době prvním podobným počinem v našem domácím prostředí. Kniha je součástí široké ediční řady *Dějiny států*, kterou vydává Nakladatelství Lidové noviny a v níž v minulých letech vyšlo už několik publikací, věnujících se jednotlivým latinskoamerickým zemím. Autor, přední český iberoamerikanista a afrikanista Jan Klíma, v rámci této řady v nedávné době publikoval několik syntéz dějin portugalsky mluvících zemí (*Dějiny Portugalska*, *Dějiny Brazílie*, aj.), nyní však rozšířil svou pozornost i na frankofonní a zejména hispanofonní oblasti amerického kontinentu. Výsledkem je vzhledem k širokému tematickému záběru práce poměrně stručný přehled latinskoamerických dějin, pokrývající období od dávné prehistorie až do dnešního dne.

Kniha je vítanou aktualizací poznatků o dané oblasti, poněvadž doposud se v našem prostředí pro studium problematiky využívaly především stejnojmenné *Dějiny Latinské Ameriky* (Svoboda 1979), sepsané koncem sedmdesátých let minulého století kolektivem autorů pod vedením

Josefa Polišenského; ty však byly i přes svou nespornou faktografickou kvalitu poznamenány dobou svého vzniku. V následujících desetiletích došlo ke značnému rozšíření poznatků o historii Latinské Ameriky, které pomohly objasnit zejména nejstarší období dějin kontinentu a učinily tak potřebu jejich nového, pro českou veřejnost dostupného přepracování ještě nutkavější. Výsledky bádání na poli latinskoamerických dějin byly nadto během posledních desetiletí v plné šíři prezentovány v rozsáhlém projektu *The Cambridge History of Latin America* (Cambridge University Press 1984–2008), který příhodně ukazuje velké možnosti a perspektivy historického výzkumu tohoto regionu.

Jedním z nejnáročnějších úkolů, který tradičně vyvstává před autory syntéz latinskoamerických dějin, je otázka koncepce publikace. Přes pouhé dvě století samostatné existence prošly takřka všechny latinskoamerické země velmi bouřlivým politickým, sociálním i ekonomickým vývojem. Vzhledem k velkému počtu států tohoto regionu a častým prudkým, efemérním změnám v jejich politickém životě je tak vždy nasnadě problém uchopení a utřídění obrovského množství dílčích faktů. Jan Klíma se vydal cestou relativně podrobného, systematického a tedy informačně hutného přehledu zejména politických dějin. V jednotlivých chronologicky navazujících celcích načrtává zvláště rysy vývoje každého z latinskoamerických států či závislých území. Výsledkem je pečlivý popis, který ovšem v důsledku stručnosti,

nutné pro tento typ publikací, vede v některých pasážích až k chaotičnosti.

I z tohoto důvodu se jiní autoři přehledů latinskoamerické historie raději ve svých pracích podrobně věnují jen několika reprezentativním, dominantním zemím regionu. Často tak bývá pokryto zejména období od vyhlášení nezávislosti většiny latinskoamerických států počátkem 19. století po druhou světovou válku. Pro ilustraci můžeme zmínit jednu z nejvydávanejších syntéz dějin Latinské Ameriky, *History of Latin America* amerického historika Benjamina Keena, který se detailně zabývá jen čtyřmi státy celé oblasti (Mexiko, Brazílie, Chile, Argentina) a ostatní podrobněji zahrnuje jen v popisu dějin druhé poloviny 20. století. Takový selektivní přístup sice vyzdvihuje celkovou důležitost vývoje regionálních velmocí, vede však k marginalizaci dění v ostatních zemích. Tento nedostatek bývá často kompenzován snahou o artikulaci obecných tendencí vývoje celé oblasti. Klímova práce oproti tomu systematicky pokrývá dění ve všech latinskoamerických státech a je až neuvěřitelně komplexní, avšak právě pro nedostatečný obecný rámec jako celek působí fragmentovaným dojmem, a proto i poněkud nepřehledně.

V tomto ohledu je však třeba vyzdvihnout, že Klíma neopomněl v úvodu publikace zmínit obecné geografické a socioekonomické determinanty, které vždy silně ovlivňovaly a stále ovlivňují dění v celé oblasti a činí z Latinské Ameriky svébytný územní celek se specifickými rysy dějinného vývoje. Dostatečně reflektován byl také další důležitý a dlouhodobý faktor: intervencionismus evropských mocností a zejména USA. Naopak úplně chybí pasáže týkající se kulturních dějin, zřejmě se tak však stalo v souladu s autorovým záměrem. Jinak publikace

nabízí, zejména v poslední části, zaměřené na moderní a současné dějiny, poměrně pestrrou mozaiku faktů, zahrnující široké spektrum událostí, ekonomickými zvraty počínaje a přírodními katastrofami konče. Celkově jsou tak Klímovy Dějiny Latinské Ameriky velmi vítaným přírůstkem na knižním trhu, který odborné i laické veřejnosti usnadní základní orientaci v historii tohoto vzdáleného a rozmanitého kontinentu.

Stanislav Luska

Holm SUNDHAUSSEN – Konrad CLEWING (Hrsg.)

*Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*

Zweite, erweiterte und aktualisierte Auflage für das Institut für Ost- und Südosteuropaforschung

Wien – Köln – Weimar, Böhlau

Verlag 2016, 1102 s., 10 map, ISBN

978-3-205-78667-2.

Reprezentativní dílo německých badatelů v oblasti dějin jihovýchodní Evropy vyšlo ve své první verzi roku 2004 a vyvolalo značný pozitivní zájem. Nabídlo příležitost k hlubšímu poznání jihovýchodu Evropy jako neodmyslitelné části integrální evropské historie. Zároveň se ukázala nutnost publikaci podstatně rozšířit a aktualizovat, čímž vznikl mohutný encyklopedický svazek, shrnující v podobě koncentrovaných hesel nejnovější stav poznání minulosti Balkánu a přilehlých oblastí. Nejenže vznikly desítky nových hesel zásadního významu (například balkanologie, etnikum, etnická čistka, historiografie, partyzáni, právní dějiny, urbanizace, žena), ale došlo také k důkladnějšímu provázání hesel vzájemnými odkazy, což je vždy znakem zvýšené kvality encyklopedického díla.

V nynější podobě obsahuje lexikon 603 encyklopedická hesla, jež se týkají celé oblasti, dílčích regionů, národů, etnik, říší a států, hlavních měst a mimořádně významných historických center. Chronologický záběr sahá od raného středověku do současnosti, což představuje vývoj byzantské a osmanské říše, benátské republiky, habsburské monarchie a menších států od jejich středověkých počátků po stav na prahu 21. století. Není pochyb o tom, že spodní časová hranice je zvolena zcela oprávněně, neboť zahrnutí starověku by vneslo do knihy specifickou a zároveň velmi rozsáhlou tematiku antiky, která je detailně zpracována v mnoha jiných encyklopediích.

Naproti tomu jisté námitky může vzbudit poměrně široký výměr jihovýchodní Evropy. Zahrnuje totiž historické Uhry a tudíž i Maďarsko a Slovensko (se samostatnými hesly pro 20. století); stejně tak začleňuje bývalou Jugoslávii a následně také Slovinsko (od roku 1918), pro předcházející období pak rovněž historické země na slovinském a přilehlém rakouském území (Kraňsko, Štýrsko, Korutany, Přímoří a Gorice), tedy teritoria, která historicky patří do souboru rakouských zemí. Nejen vlastní vědomí Maďarů, Slováků a Slovinců o příslušnosti ke střední Evropě, ale také prosté geografické souvislosti dovolují zpochybnit zařazení těchto států do jihovýchodní Evropy. Obecně však platí, že v encyklopedii tohoto druhu je vždy lépe přidat něco navíc, než z vymezeného tematického rámce ubrat.

Osobní hesla (s výjimkou některých panovnických dynastií) tato encyklopedie nepřináší, neboť může odkázat na jejich podrobné zpracování v samostatném díle (*Biographisches Lexikon zur*

*Geschichte Südosteuropas*, I–IV, München 1972–1981), které by si ovšem také vyžádalo aktualizaci. Výběr věcných hesel je velmi nesnadný a vždy lze snadno najít nedůslednosti (jestliže byla zařazena například slovenská Hlinkova garda, neměly by chybět oddíly SS apod.). V zásadě však hesla – v rozsahu několika řádků až několika stran – podchycují důležité pojmy obecné (jako christianizace, měšťanstvo, vzdělávání) i velmi speciální (defterdar, derviš, kádí, serail apod.), stejně jako vybrané události (revoluce, války, bitvy, smlouvy). Autoři hesel prokazují širší evropský rozhled a značné porozumění pro menší národy této části Evropy a pro jejich dlouhodobé úsilí o rovnoprávnost v mnohonárodnostních impériích; při výkladu o vzestupu slovanských národů nepomíjejí ani český podíl (například heslo věnované austroslavismu). Každé heslo poskytuje na vymezeném prostoru maximum informací a je doplněno bibliografií; v ní jsou pocho-pitelně upřednostněny knihy v západních jazycích, ale v přiměřeném výběru se vyskytují rovněž práce ve slovanských a jiných balkánských jazycích.

Poměrně chudá je kartografická příloha, která v deseti mapách podchycuje rozdělení celého prostoru jihovýchodní Evropy ve zlomových obdobích vývoje od 900/920 do 1945/1947; kupodivu nevěnuje hlubší pozornost převratnému vývoji, který nastal na konci 20. století. Velice potřebné by byly rovněž dílčí mapky menších historických regionů, etnických a náboženských poměrů atd. Autoři lexikonu rezignovali rovněž na dokumentární ilustrace.

Encyklopedii vytvořilo 72 autorů, převážně z Německa, ale ve spolupráci se specialisty z Bulharska, Chorvatska, Maďarska, Rakouska, Rumunska, Švýcarska a Turecka,

dokonce i z Izraele a USA. Za vedení balkanisty Konrada Clewinga a předního znalce dějin jihoslovanských národů Holma Sundhaussena, který zemřel těsně před vydáním knihy, vytvořili encyklopedii s promyšlenou koncepcí, důkladnými a vzájemně provázanými hesly i se všemi náležitostmi (instruktivní předmluvou, seznamem autorů, soupisem hesel a map a s konkordancí místních jmen, resp. německých exonym a současných oficiálních názvů). Je to velmi zdařilá ukázka středně velké tematické encyklopedie, která v kombinaci s výše zmíněným biografickým lexikonem a syntetickými pracemi o tomto makroregionu poskytuje kvalitní souhrn poznatků o jihovýchodní části evropského kontinentu.

Jaroslav Pánek

Sławomira ŻERAŃSKA-KOMINEK (ed.)

*Nationality vs Universality.*

*Musical Historiographies in Central and Eastern Europe*

Cambridge, Cambridge Scholars

Publishing 2016, 249 s.,

ISBN 1-4438-8578-9,

ISBN 978-1-4438-8578-2.

Výklad dějin hudby je často poplatný době, společenské poptávce a potřebě, podobně jako u obecné historie. Na historický vývoj vybraných témat hudební historiografie v průběhu 19. a 20. století se zaměřuje publikace *Nationality vs Universality*, která navazuje na stejnojmennou mezinárodní konferenci v polských Radziejowicích v září 2014. Po úvodním textu editorky následuje studie Reinharda Strohma „The Musical Work-Concept as Discourse and Consumption“. Autor se v ní zamýšlí nad

významem a dosahem hudební historiografie, která ovlivňuje východiska současné hudební praxe, kompozice a hudební recepce. V samostatných oddílech se věnuje hudebnímu dílu v historii, jeho sociálním funkcím nebo tzv. autonomní či absolutní hudbě. Irena Poniatowska se v kapitole „Central and Eastern Europe in History and in Musicology“ zabývá postupným vývojem nazírání střední a východní Evropy z pohledu hudební historie. Sleduje zejména vymezení národních škol, spojené posléze s nacionalistickým podtextem, který vedl ke zpracovávání národnostně či ideologicky vyhovujících témat. Příkladem, který se dotýká též přímo zemí Koruny české, jsou dějiny Slezska, pro něž většina starších prací potvrzovala nadřazený vliv německé kultury (např. s. 18–19), zatímco slovanské vlivy dlouho nebyly reflektovány. Paweł Gancarczyk nabízí v oddíle s názvem „The Greatest Before Chopin: In Search of the Heroes of Early Polish Music“ historii hledání významných osobností polské národní hudby ve starších dějinách. Shrnuje zde historické výzkumy kolem osobností dvou renesančních hudebních skladatelů Mikołaje Gomółky a Mikołaje Zieleńskiego a jejich obrazu v polské historiografii. Mezi jižní slovanské národy se obrací Marc Desmet v příspěvku „Constructing the Figure of a National Composer: The Case of Jacobus Handl-Gallus (1550–1591) in Central European Music Historiography of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries“. Odhaluje zde postupnou změnu kategorizace hudebního skladatele druhé poloviny 16. století Jacoba Handla Galla, působícího po většinu života v českých zemích, z německého skladatele („německý Palestrina“, s. 47) až po jednoznačnou identifikaci jeho slovinského původu. Význam

mají rovněž postřehy k Jacobovu bratroví, luteránskému tiskaři Georgu Handlovi, zatímco Jacob byl katolík.

Následují příspěvky, jež jsou věnovány hudbě 19. a 20. století. Zofia Chechlińska pojednává v textu „Changes in Music Historiography in Relation to Chopin“ o jednom ze stěžejních témat polské hudby. Srovnává rozdílný pohled na skladatele Fryderika Chopina u polských a zahraničních hudebních historiků již od 19. století. Typově podobně zaměřený příspěvek nabízí Agnieszka Topolska, která v oddíle „Stanisław Moniuszko as a National Prophet: Facts and Myths“ podrobuje analýze vývoje obrazu této zakladatelské osobnosti polské národní hudby v 19. století. Michael Fend („The Nationalist Effect of Wagner's Operatic Charisma“) se zaměřuje na nacionalistický vliv operní tvorby Richarda Wagnera na německý národ a kulturu.

Miloš Zapletal v příspěvku „From Tragedy to Romance, from Positivism to Myth: Nejedlý's Conception of the History of Modern Czech Music“ představuje názorovou krystalizaci Zdeňka Nejedlého, zakladatele české hudební vědy, v otázce moderní české hudby. Zabývá se též Nejedlého dlouhodobě působícím rozdělením českých skladatelů na „progresivní křídlo“ (Bedřich Smetana, Zdeněk Fibich, Josef Bohuslav Foerster) a „vedlejší linii“ (Antonín Dvořák, Josef Suk, Vítězslav Novák a Leoš Janáček). Problematiku nacionalismu v maďarské hudební vědě rozebírá Lóránt Péteri, „The ‚Question of Nationalism‘ in Hungarian Musicology during the State Socialist Period“. Pozornost tu zaměřuje na čtyřicet let vlády maďarské komunistické strany a její důsledky pro pronikání nacionalistické

i socialistické ideologie do muzikologie. Proces identifikace finské hudební kultury je tématem studie Vesy Kurkely, „National or Universally Germanized? The Formation of Musical Life in Twentieth-Century Finland as a Transcultural Process“. Autorka zde představuje úzké kontakty mezi Finskem a Německem, jehož kulturu Finsko recipovalo. Spiridoula Katsarou se v příspěvku „The Significance of the Ancient Greek, Byzantine and Modern Greek Folk Music Traditions in the First Music Historiographies of the Second Half of the Nineteenth Century and the Period up to the Second World War in Greece“ věnuje hledání kulturní tradice tehdy mladého řeckého státu.

Poté se kniha ještě jednou vrací k osobnosti Zdeňka Nejedlého. Hana Vlhová-Wörner se v kapitole „Zdeněk Nejedlý's Historical Narrative and Ideological Construction of Czech Medieval Music History“ věnuje Nejedlého hodnocení české středověké hudby v díle Dějiny předhusitského zpěvu v Čechách. Janka Petőczová přibližuje teorii hudební historiografie jedné z nejvýznamnějších osobností slovenské muzikologie: „Richard Rybář's Theory of Music Historiography in the Context of Central European Musicology“. Andrzej Tuchowski se v příspěvku „Racism in Nazi Historiography and Concepts of Music Theory“ věnuje vlivu nacionálně socialistické ideologie na teoretická východiska pro výklad dějin hudby.

Knihu uzavírá studie Krzysztofa Stefańskiho, „The Historiography of Border Regions: From the National to the Palimpsestic View: The Case of Silesia“. Autor se v ní zabývá Slezskem a výkladem jeho hudebních dějin v 19. a 20. století. Sleduje německou nacionalistickou linii a později též výběrový výklad ze strany polských badatelů.

Upozorňuje, že teprve nedávno začalo být Slezsko pojímáno v celistvosti jako místo setkávání polské, německé, české a židovské kultury (s. 247), což umožňuje v úplnosti poznávat zdejší hudební historii a památky. Shromážděné příspěvky, spojuje pohled na vývoj hudební historiografie v široké oblasti od Řeka přes střední Evropu až po severské Finsko.

Lukáš M. Vytlačil

Lubomír SLAVÍČEK (ed.)  
 ve spolupráci s Polanou Bregantovou,  
 Andělou Horovou a Marií Platovskou  
*Slovník historiků umění, výtvarných  
 kritiků, teoretiků a publicistů v českých  
 zemích a jejich spolupracovníků  
 z příbuzných oborů (asi 1800–2008),  
 I–II, Praha, Academia 2016, 1808 s.,  
 ISBN 978-80-200-2094-9.*

Soubor českých biografických slovníků, věnovaných spisovatelům, hudebníkům, výtvarným umělcům a divadelníkům, politikům, diplomatům a církevním činitelům, cestovatelům a sportovcům, postupně doplňují také lexikony vědců – filozofů, geografů, lingvistů, orientalistů, afrikanistů a iberoamerikanistů, muzikologů, archeologů, archivářů, sociologů a etnologů. Nyní vyšel mimořádně rozsáhlý dvousvazkový slovník historiků umění a v přípravě je velký slovník právníků. To vše je dokladem potřebnosti specializovaných biografických lexikonů, které doplňují univerzální *Biografický lexikon českých zemí* a vytvářejí stabilizovanou protiváhu informací dostupných elektronickou cestou.

Čeští historici umění, sdružení v Umělecko-historické společnosti a pracující v Ústavu dějin umění AV ČR a v Seminári dějin

umění na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, si uvědomili, že neexistence biografického lexikonu jejich obor znevýhodňuje, a rozhodli se tuto situaci radikálně změnit. Na základě rozsáhlé heuristiky shromáždili bio-bibliografickou dokumentaci o historických umělcích, kteří v minulosti působili nebo dnes působí v českých zemích, a to včetně historiků německých nebo jiných, kteří byli spjatí se zdejším prostředím; zároveň podchytili také české odborníky, kteří trvale zakotvili v zahraničí. Do slovníku zahrnuli rovněž specialisty v jiných oborech (historiky, archiváře, archeology, výtvarné umělce, kritiky, vlastivědné pracovníky, literáty), kteří se publikačně zabývali historií, teorií nebo kritikou výtvarného umění. Tím, že zvolili poměrně měkká kritéria (absolutorium studia dějin umění nebo některého příbuzného oboru, působení v odborné instituci a publikační činnost v oboru), vyhnuli se dilematům, jež při výběru osob přináší jednoznačné stanovení hranic; takový přístup totiž nutí redaktory oborového lexikonu k vyloučení těch, kteří kritéria v plném rozsahu nesplňují, ale přesto by mohli být z hlediska tematiky lexikonu zajímaví.

Velkou předností oproti mnohým podobným slovníkům je skutečnost, že se autoři hesel nespokojili s informacemi čerpanými z literatury, popřípadě získanými od dotazovaných osob, ale provedli výzkum v řadě archivů, zejména hlavních univerzit, Akademie věd ČR, Národní galerie a jiných galerií, muzeí, knihoven a dalších institucí, ale i v Národním archivu, Moravském zemském archivu, ve státních oblastních, okresních a městských archivech; výzkum vedl též do archivů a dokumentačních center v Německu a Rakousku. Autoři hesel samozřejmě využili elektronické databáze,

včetně velké *Bibliografie dějin českých zemí*. Pokud jde o důkladnost faktografické přípravy, historici umění při sestavování svého biografického slovníku dospěli mezi ostatními oborovými lexikony tohoto typu rozhodně nejdál.

Hesla jsou sestavena podle standardního schématu, který se mutatis mutandis osvědčil již v předchozích biografických slovnících. Přinášejí vedle základních životních dat a souhrnné charakteristiky každé osobnosti údaje o studiu a činnosti (včetně případných ocenění), bibliografické údaje o díle i o textech věnovaných hodnocení dané osoby a odkaz na prameny. Tímto způsobem byly přehledně zpracovány stovky biogramů žen a mužů spjatých s historiografií umění, počínaje Bohumírem Janem Dlabačem, autorem klasického slovníku českých umělců z roku 1815, a konče nedávnými absolventy dějin umění, kteří stojí na prahu své vědecké dráhy.

Široký záběr slovníku umožnil, aby do něho byli zařazeni velkou měrou nejen specialisté na dějiny umění, ale také historici, pro něž výtvarné umění bylo jen jedním z řady témat a jejichž badatelské těžiště leželo či podnes leží v jiné sféře. Jako příklady za mnohé jiné stačí uvést Mířam Bohatcovou, Bertolda Bretholze, Ivana Hlaváčka, Tomáše Knoze, Jiřího Peška, Josefa Petráně, Lydii Petráňovou, Františka Šmahela a Josefa Válku. Slouží ke cti zpracovatelů, že neopomenuli ani regionální historiky, kteří na českém a moravském venkově vykonali nedocenitelnou práci pro záchranu a evidenci ohrožených kulturních, zejména uměleckých památek (Theodor Antl, Jan Kapusta st., Jiří Tywoniak a další). Silnou stránkou lexikonu je schopnost začlenit do kontextu uměnovědy vynikající osobnosti, spjaté s odlišnými kulturními oblastmi

(namátkou překladatel Otto František Babler, spisovatelé Eduard Bass, Karel Čapek a mnozí jiní).

S mimořádnou věcnou důkladností a typografickou přehledností zpracovaný slovník se stává nepostradatelnou bio-bibliografickou pomůckou k historiografii kulturních dějin, což je při neexistenci jiného takto orientovaného lexikonu velmi důležité. Jelikož tato publikace zdařile kombinuje retrospektivní hledisko s evidencí současných historiků umění, je to opětovná výzva ke zpracování reprezentativního *Slovníku českých historiků*. Ten se vzhledem k velkému počtu dějepisců nejspíš nevyhne výběrovosti, ale v každém případě by měl zachytit významné osobnosti našeho oboru od prvních kronikářů až po 21. století.

Jaroslav Pánek

Dobroslava LUKEŠOVÁ – Kateřina VÍTOVÁ (edd.)

*Sezemice MCXV–MMXV.*

*Příběh pojizerské vesnice*

Sezemice, Spolek Sezemice 2015, 297 s., ISBN 978-80-260-6925-6.

Sličná a výpravná publikace je důkazem, jak lze připomínku jubilea nevelké obce prezentovat na odpovídající odborné i formální úrovni. Na jejím vzniku se vedle iniciátorů z řad usedlíků podílela celá řada profesionálů z regionálních odborných pracovišť, kteří k devítistému výročí první zmínky o Sezemících ve Vladislavově kladrubské donaci vyčerpali podstatnou část relevantních archivních zdrojů a vyhledali obrazový doprovod v depozitářích takřka dvou desítek institucí. Četné fotografie byly dodány též z rodinných sbírek, využita byla soukromá korespondence, vzpomínky

pamětníků a přirozeně i Pamětní kniha obce vedená od roku 1931. Škála obrazové dokumentace sahá od dobových fotoportrétů místních osobností či řadových obyvatel přes historické i současné snímky jednotlivých stavení a zajímavých stavebních prvků po momentky z minulých slavností i z každodenního života rolníků. Editorkám se dále podařilo shromáždit, utřídit a identifikovat drobné písemnosti, plakáty, vstupenky na kulturní i zábavné podniky, domovské listy, různé legitimace a další doklady pestrého předválečného života obce.

Historické kapitoly zachovávají chronologický řád. Regionální archeologický obzor s odkazy na místní nálezy následuje fundovaný přehled obecní historie do roku 1820, kdy svijanské panství přešlo od staleté vlády Valdštejnů k Rohanům, přičemž místní události jsou organicky zasazeny do kontextu velkých dějin. Tento rámec doplnil Pavel Jakubec sondami do změn ve výměře a držbě předních usedlostí, k nimž výtěžil zejména pozemkové knihy a údaje berní ruly, a stručným nástinem obnovy chalupnické vrstvy po třicetileté válce. Kapitola pokrývající období od „konce feudalismu“ po současnost zpočátku poněkud trpí disproporcí mezi obecným vývojem a místními poměry, neboť až do sklonku 19. století chybí záznamy z jednání vesnické správy. Tento deficit však vyvažuje portrét kvetoucího veřejného života obce po roce 1918: před čtenáři defiluje politická emancipace, spolkový život, Sokol, divadlo, osvětová komise, počátky družstevnictví, péče o školu, Kampelička, strojní modernizace a elektrifikace, dopravní spoje, výstavba hospodářských budov a konečně krizové programy sociální pomoci. Budování socialismu je zachyceno věčně se snahou

o prezentaci veřejně prospěšných počínů, provázených ovšem typickými nešvary, nedostatkem financí a byrokracií, a s kronikářským záznamem lokálních událostí, cenných pro rekonstrukci každodenního života. Obdobným způsobem, tj. rekapitulací proměn materiální a sociální infrastruktury (vodohospodářské práce, kultivace veřejného prostoru, komunikace, postup elektrifikace, telekomunikace a plynofikace, řešení odpadu aj.), je pojednán i vývoj po roce 1989, a to zejména s ohledem na novou situaci v obecních financích. Ačkoli zajištění některých služeb nakonec překročilo místní možnosti, kulturní a společenský život zaznamenal významné oživení. Přispěl tím k utvrzení sociální koheze, již mohl rozkolísat restituční proces či demografické trendy. Samostatné partie ukazují na příkladu Sezemic správní, majetkové a agrotechnické proměny rolnického hospodaření v průběhu staletí a dopady rané kolektivizace na selský stav.

Zvláštní oddíly jsou věnovány dějinám místní církevní správy, legionářům, škole, hasičskému sboru, obecním komunikacím a významným rodákům (Stanislav Libenský, Jiří Prádl). Čtenář se dále poučí o historii, stavebním vývoji a vybavení místního kostela a dostane úplný přehled četných drobných památek v okolí obce (Boží muka, kříže, sochy svatých). Všechny kapitoly jsou opatřeny odpovídajícím, často bohatým poznámkovým aparátem včetně odkazů na archivní fondy. Kvalitu knihy završuje velmi pečlivá redakční práce a vzorná grafická úprava.

Sezemický sborník, vydaný vlastním nákladem a péčí obce, je tak nejen důstojnou oslavou výročí jedné „pojizerské vesnice“, ale též významným příspěvkem k regionálnímu bádání a rezervoárem informací

ukrytých v archivech a rozptýlených v literatuře. Takto pojednané miniportréty poskytují badatelům s širším záběrem konkrétní podklady pro dokumentaci a analýzu historických proměn českého venkova a pro fundované závěry.

Svatava Raková

### ***Středověk***

Zdeněk SMETÁNKA

#### ***Archeologické eseje a mikropříběhy***

(= Knižnice Dějin a současnosti, sv. 61)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 149 s., ISBN 978-80-7422-377-8.

Zdeněk Smetánka patří k otcům zakladatelům historické archeologie v Čechách. Jeho práce o nejstarších fázích dějin Pražského hradu a jeho obyvatelích, resp. o středověké Praze, stejně jako o středověkých vesnicích a ovšem také o umělecky zdobených kachlích a o kamnech oné doby patří k „základním kamenům“ oboru. Díky mezioborovosti autorova přístupu, jeho stylistické brilanci a výkladové srozumitelnosti jsou však jeho knihy čteny (mnohdy i laickými) zájemci, stojícími daleko za hranicemi archeologie a medievistiky.

Jan Klápště, „dědic“ velké části Smetánkových badatelských témat a aktuálně řádující akademická „hlava oboru“ si ve shonu svých vědeckých povinností udělal čas na to, aby k Smetánkovým pětáosmdesátinám sebral a k vydání připravil dva tucty jeho drobných studií a črt. Šest z nich jsou studie napsané a dílem porůznu „skryté“ v těžko dostupných či ineditních publikacích, vydávaných od počátku sedmdesátých let 20. století, nebo dokonce texty, ponechané v rukopise. Tři čtvrtiny výběru pak shrnují příspěvky, publikované od devadesátých let v časopise

Dějiny a současnost. Klápště knížku vybavil úvodem o autorovi, dlouholetý redaktor ĎaSu, Jan Urban, připojil v závěru publikace charakteristiku Smetánkovy spolupráce s tímto časopisem. Knížka obsahuje též výběrovou bibliografii Smetánkových prací. Zakončena je smíšeným rejstříkem.

Svazek je rozdělen na část „Lidé v archeologii“ a druhou: „Archeologie lidí“. Prvá soustřeďuje črty a články, tematizující – ovšem v kontextu s nejrůznějšími artefakty, knížkami, fotografiemi nebo prostě Smetánkovými vzpomínkami – evropské i české osobnosti z oboru středověké archeologie nebo výzkumu dějin každodennosti středověku, které se Smetánkovi vryly do paměti a k jejichž dílu nebo lidské osobnosti se mnohdy opakovaně vracel. To vše je proloženo autorovými vzpomínkami na dlouhou řadu desetiletí, která vlastně takřka až do jeho šedesátky opakovaně kladla jemu i dalším slušným lidem (zejména samozřejmě archeologům) do cesty celé série mnohdy absurdních překážek. A v tomto dějinném rámci autor tak nějak mimochodem vypráví o celé řadě koncepčních pokroků v oboru, o proměnách pohledu na výzkumem získávané artefakty i na hmotné a obrazové prameny, které se teprve díky novým zaostřením badatelské perspektivy dostávají do ohniska výzkumné pozornosti. Například dobovými fotografiemi jsou motivovány – bezmála detektivně inscenované – vzpomínky, resp. biografické črty, věnované Josefu Schránílovi a Ivanu Borkovskému, v úhrnu krásně vyprávěné a cenné postřehy s velkou cenou pro dějiny oboru a lidí, kteří ho utvářeli a bránili.

Někdy samozřejmě téma i způsobem jeho uchopení přerůstá hranice archeologie. Snad nejlepším příkladem je tu kapitola „Děti ze skal“, vyprávějící o pásu jeskynních

obydlí, chatrčí a kůlniček na okraji Prahy 5, které se ještě v roce 1950 táhlo od Ladronky až ke Hřebenkám a Petřínu. Smetánkova vzpomínka na šokové zážitky ze studentských let je tu kombinována s jeho historicko-sociologickou a historicko-etnografickou úvahou, reflektující nejen „jeskynní prekariát“, ale souběžně i osudy vyvlastněných „buržujů“ téže doby. A na tuto vzpomínku navazuji – o rodinný fotoarchiv autorovy manželky a o autorovu velkou kritickou erudici opřený – druhý díl příběhu, interpretující školní fotografie z břevnovské obecné školy válečných let, na nichž byly bosé dívky „ze skal“ nenápadně stavěny do zadních řad za děti obuté. Druhá polovina knížky je věnována, řekněme, archeologii samé. Otevírá ji příběh Haithabu a jeho archeologického zkoumání, další kroky pak jsou značkovány symptomatickými artefakty nebo opět vzpomínkami na markantní a tvůrčí osobnosti oboru (Zdeňka Krumphanzlová-Jelínková). Smetánka se dotýká svých velkých témat: Svídna, trojdílný obytný dům, středověké kachle, ale autor – dílem vzdělání historik umění – se vrací i k zážitkům nad Panofského zásadním dílem Význam ve výtvarném umění, k Hrubínovu za války provedenému překladu Verlainových básní. Přitom – vedle črtání profilů pozoruhodných západoevropských badatelů a badatelek – vždy znovu stručně, konkrétním, velmi precizně vyhodnoceným příkladem charakterizuje ona převážně těžká desetiletí od počátku druhé světové války až do revoluce roku 1989.

Je to knížka nesoustavná, lze ji stále znova otevírat na místech náhodných a číst již jednou přečtené, knížka krásná, inspirující a poučná. Její velkou chybou je, že je jen nevelká. Ale za to nelze klást vinu ani Janu

Klápštěmu, ani Zdeňku Smetánkovi. Snad dobám, které mnohdy nebyly snadné. Ale to už jsem napsal výše.

Jiří Pešek

Johann Friedrich BÖHMER

***Regesta Imperii III. Salisches Haus: 1024–1125***

***Zweiter Teil: 1056–1125. Dritte Abteilung: Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich IV. 1056 (1050)–1106. Dritte Lieferung: 1076–1085***

Nach Vorarbeiten von † Tilman Struve  
neubearbeitet von Gerhard Lubich unter  
Mitarbeit von Dirk Jäckel  
Köln – Weimar – Wien,  
Böhlau Verlag 2016, VIII + 308 s.,  
ISBN 978-3-412-50597-4.

***Vierte Lieferung: 1086–1105/6.***

Nach Vorarbeiten von Daniel Brauch  
neubearbeitet von Gerhard Lubich unter  
Mitarbeit von Matthias Weber  
Köln – Weimar – Wien,  
Böhlau Verlag 2016, VIII + 191 s.,  
ISBN 978-3-412-50598-1.

V bezprostřední časové návaznosti vyšly poslední dva textové svazky Regest Imperii k době a panování tohoto císaře, takže půlstoletá vláda Jindřicha IV., i pro české dějiny mimořádně významného panovníka, už čeká „jen“ na rejstříky. Titulky vypovídají dostatečně zřetelně o tom, co je obsahem obou – samostatně stránkovaných – sešitů celého svazku. Jde o segment, věnující se pramennému materiálu z období plných třiceti let, která jsou ovšem významná i pro české politické dějiny. Stačí jen konstatovat, že jde o vypjaté, přímo vrcholné období sporu císařství s papežstvím (Canossa!), pro něž editoři nejen přinášejí kriticky

utříděný a komentovaný soupis 440 resp. 350 (z celkového počtu 1572 jednotek celé Jindřichovy vlády) dochovaných či alespoň rekonstruovatelných informací nejen z pramenů diplomatické povahy, ale i z dokladů čerpaných z pramenů vyprávěcích, pokud se bezprostředně týkají činnosti císaře Jindřicha IV. nebo alespoň nějak svědčí o jeho fyzické přítomnosti tu či onde. Když nic jiného, jsou důležité pro panovníkův itinerář. Ale nelze v této souvislosti nevznést připomínku, že editor měl oba svazky doprovodit chronologickou tabulkou utříděnou podle jednotlivých druhů použitého předmětného materiálu (diplomatický materiál ovšem převažuje), aby byl přehled o poměru jednotlivých pramenných žánrů. Že jde o důležitou publikaci i pro naši historii, si uvědomí každý, kdo vezme do rukou jakékoliv podrobnější dílo o českých dějinách té doby (nejlépe ovšem druhý svazek prvního dílu Českých dějin Václava Novotného nebo příslušné práce Josefa Žemličky), aby si uvědomil tyto zásadní konotace. Šlo totiž o dobu, kdy český panovník byl Jindřichu IV. jedním z nejdůležitějších pomocníků především v jeho italských záležitostech, o dobu, kdy Vratislav dostal (ale byla mu opět odebrána) rakouskou marku, o dobu, kdy císař udělil Vratislavovi královskou korunu (č. 1195), atd. V komentářích se cituje i česká (ale jen v cizích jazycích, tedy vlastně jen v němčině publikovaná) literatura.

V každém svazku je ovšem jedno zásadní bohemikum. V prvním z nich to je mohužská synoda z konce dubna až počátku května roku 1085, na níž byly řešeny základní otázky církevního schismatu, ale také tam šlo o udělení královského titulu Vratislavu II. (Vratislav I., č. 1195). V druhém pak jde zejména o další zcela

mimořádné bohemikum, tzv. zakládací listinu pražského biskupství (č. 1241). V obou případech platí, že zvědavost českého čtenáře není zcela ukojena. V prvním je Vratislavův královský titul skoro zasut množstvím jiných na synodě řešených otázek, což je na druhé straně důležité pro uvědomění si obecného kontextu oné události. V druhém je regest sám jen velmi stručný, neboť pouze lakonicky konstatuje, že císař na prosbu pražského biskupa Gebharta (tedy bratra Vratislava II. Jaromíra) „bestätigt die alten Grenzen der Diözese Prag“, aniž by byl učiněn i jen pokus o jakousi skicu příslušného teritoriálního rozsahu. Kosmův text v tzv. Budyšínském rukopisu, dnes v Knihovně Národního muzea, je kladen do poloviny 13. století. Z české literatury je citována jen stať R. Turka z r. 1975, ač zejména V. Novotného přehled bádání (České dějiny I–2, s. 246nn.) by byl pro skicu o literatuře 19. století Lubichovi práci výrazně usnadnil. S polskou literaturou to není o mnoho lepší. Mnichovský exemplář je označen jako neověřené druhé dochování s otazníkem.

Je ale třeba propojit toto číslo s regestem předchozího sešitu č. 1195, s kterým tvoří, zejména z českého pohledu, integrální jednotu, kde jde, jak již naznačeno, o důležitou mohužskou synodu, na níž se dostalo Vratislavu II. královské koruny a jednalo se i o vymezení rozsahu pražského biskupství, jež bylo zlistiněno zhruba o rok později v Řezně. Tato událost ovšem byla jen jednou z mnoha dalších závažných, zejména církevně politických skutečností, o jejichž významu Lubichův rozsáhlý přehled obecného vývoje názorů podává zevrubnou představu (v podstatě tři stránky petitu kvartového formátu!). Tu se setkáváme i s německými pracemi českých medievistů

(Z. Měřinský a J. Žemlička; posléze jmenovaný přichází i se svou statí ve sborníku Přemyslovci).

Z několika dalších zřetelných bohemik jsou tu pečlivě registrovány zejména informace Kosmovy kroniky (III–7, 8) o nástupnictví Bořivojově po Břetislavu II. a o povznesení probošta staroboleslavské kapituly Heřmana na pražského biskupa; ale opět bez české literatury a pak nemnohé zmínky v svědečných řadách císařových listin. Pro studium středoevropských politických a církevních, ale do jisté míry i sociálních poměrů doby tak máme k dispozici již uzavřenou edici základního významu, která ve spojení s vydáním Jindřichova listináře v Monumenta Germaniae Historica je solidním východiskem i pro hlubší studium českých dějin v středoevropském kontextu. Rejstřík ovšem ještě nepřichází; setkáme se s ním až v závěrečném svazku tohoto monumentálního souboru. To má ale svým způsobem také jistou přednost, protože čtenář si musí svazek, chce-li ho smysluplně užít, alespoň prolistovat, což je zcela nepochybně k jeho velkému užitku.

Ivan Hlaváček

Nikolas JASPERT – Stefan TEBRUCK  
(edd.)

*Die Kreuzzugsbewegung im römisch-deutschen Reich*

Ostfildern, Thorbecke Verlag 2016, 375 s.,  
ISBN 978-37995-0383-9.

Často se brojí proti sborníkům, zdaleka ne vždy právem. Tento sborník si však v každém případě zaslouží anotaci, která by nemusila být jen nudným výtahem z přečteného. Jde tu sice o zdánlivě nesouvisející statí, které ale přesto spolu výrazně souvisejí

a ukazují na rozličné celoevropské aspekty sledovaného fenoménu. Právě u problematiky křížových výprav, byť v podstatě omezené závěrem vrcholného středověku, lze totiž konstatovat, že jejich důsledky na evropskou společnost byly v nejrůznějších aspektech dalekosáhlé. Samozřejmě se však různě prolínaly s působením poutí nevojenského charakteru, s nimiž byly úzce propojeny. Toho si byli redaktoři svazku (shrnujícího výsledky giessenského sympozia z roku 2012, jehož výstupem je uvedený sborník) dostatečně vědomi. Téma křížových výprav má obrovskou literaturu, proto se editoři pokusili omezit autory v podstatě na sondy pro oblast římské říše na severu od Alp. To se v rámci šestnácti příspěvků pochopitelně nemohlo zdařit. Podařilo se však postihnout řadu regionálních i věcných aspektů této tematiky.

V úvodu editoři zasazují fenomén křížových výprav uvedených staletí do obecných celoevropských poměrů s množstvím odkazů na moderní literaturu. Pokud pak jde o jednotlivé regiony říše a jejich rozdílný podíl na tomto hnutí, jsou v publikaci zastoupeny následujícím způsobem: Křižáci z říšského severozápadu (za nějž je považováno Dolní Porýní) v letech 1096–1230 (Alexander Berger, s. 13–40); křižáci a poutníci do Jeruzaléma ze sasko-durynské oblasti v 12. a 13. století (Stefan Tebruck, s. 41–83); křižácké hnutí na říšském jihozápadě od Frank až do Alsaska v letech 1097–1204 (Alan V. Murray, s. 85–102). Hubert Houben popsal obecně pohyb německých poutníků, křižáků a jmenovitě řádových rytířů v Itálii (s. 103–118). Další příspěvky sledují obrácený trend: Jochen Burgtorf věnoval pozornost nejstarším templářským komendám v říši (s. 119–140), Karl Borchardt hospodářským aktivitám

johanitů tamže (s. 141–154). Marie-Luise Favreau-Lilie vykreslila postavení řádu německých rytířů v říši ve 13. století (s. 155–175), Nikolas Jaspert tematizoval řád Božího hrobu v říši severně od Alp (s. 175–208).

Claudia Zey se zabývala agitací papežských legátů v říši ve prospěch křížáckých tažení ve 12. a počínajícím 13. století (s. 207–233), na což bezprostředně navázal Christoph T. Maier rozbořem různých druhů propagandy křížových výprav ve 13. století (s. 235–248). Závěrečných pět statí se posléze věnuje ohlasu křížáckého fenoménu v oblasti kulturního snažení a propagačního usilování v širokém slova smyslu: Bernd Bastert sledoval tuto literaturu až do 14. století zejména na příkladu druhé knihy Štýrské rýmované kroniky (s. 249–267). Gia Toussaint analyzovala jeruzalémský relikvíář, jenž doputoval až do Clevelandu (s. 269–283), Andrea Worm pak ukázala vizuální reflexe Jeruzaléma v říši zejména v kodikologickém materiálu (s. 285–317 s 19 vyobrazeními). Bianca Kühnel z Hebrejské univerzity v Jeruzalémě sledovala v jediné anglicky prezentované studii monumentální, tj. stavitelskou reflexi Jeruzaléma v říši. V tomto rámci dominuje česká problematika 14. století, zejména Karlštejn a Svatovítská katedrála (s. 319–345 s deseti vyobrazeními), ale přichází i zmínka o Betlémské kapli a dalších pražských svatyních... Tu lze říci pouze tolik, že bohemikální část statí lze považovat za jistou naši populární propagaci v anglofonní oblasti. O české literatuře se toliko praví, že je bohatá a evidována v americké disertaci Davida C. Mengela v roce 2003. Ten o sedm let později nadto napsal patnáctistránkovou stať o Karlu IV. jako autoru „lokální religiozity v Praze“(!). Poslední tečku v knize představuje stať Jürgena

Bärsche o tom, jak se téma Jeruzaléma zrcadlí v (západo)evropské středověké liturgii (s. 347–359).

Další bohemika nejsou příliš četná, leč přece jen: české johanitské komendy přicházejí u Borchardta. U Maiera nalezneme interpretaci listu papeže Inocence IV. dominikánským priorátům ve střední Evropě, v tom jmenovitě i v olomoucké diecézi a v Českém království ohledně podpory agitace na křížové výpravy do Prus. Autor ovšem nezná edici tohoto listu v Českém diplomatáři (CDB IV, č. 25), která ale uvádí, zřejmě správněji, jeho datum jako 20. a nikoli 23. září 1243. Knihu uzavírá rejstřík.

Ivan Hlaváček

Tomáš SOMER

***Venkované, měšťané a nižší šlechtici  
na Čáslavsku v době předhusitské.  
Vilémovský klášter a jeho regionální  
mocenské vazby***

Olomouc, Univerzita Palackého  
v Olomouci 2016, 123 s., ISBN  
978-80-244-4967-8.

Autor se průběžně pohybuje v prostoru středověké Vysočiny a je již autorem či spoluautorem dvou monografií. Zatímco jeho předchozí pozornost patřila vysoké šlechtě (Smil z Lichtenburka) a klášteru (Vilémov), nyní se rozhodl zmapovat, jak se žilo těm méně privilegovaným, tj. drobným šlechticům, měšťanům a venkovskému obyvatelstvu. Za zkoumaný region – který ovšem blíže nedefinuje – si zvolil Čáslavsko a svůj výzkum navázal i na dějiny vilémovského konventu, neboť si vytkl za cíl analyzovat také klášterní mocenské vazby v oblasti. Úkol, výtčený podtitulem, ovšem autor sleduje jen ve velmi omezené míře.

Somer knihu rozdělil do tří hlavních oddílů, jež byly věnovány poddaným, měšťanům a nižší šlechtě. Autor byl pochopitelně silně limitován množstvím a kvalitou dostupných pramenů. K nejsystematičtější analýze mohl paradoxně přistoupit v případě poddaných, kdy mu to umožnila torzovitá, avšak přesto nejvíce uspořádaná výpověď pohledského urbáře z roku 1328. Ten sice obsahuje podrobné údaje jen o dvou vsích – identifikaci jedné věnuje Somer samostatnou podkapitolu, u ostatních zachycuje jen rozsah odváděných obilních desátků – Somer jej však na základě paleograficko-kodikologických argumentů Rostislava Nového považuje za kompletní. Kombinací výše desátků, pozdějších katastrálních map a kvalifikovaného odhadu rozlohy lánu (20 hektarů) autor odhaduje výši výměr ve většině vesnic. V těch dvou vsích, kde má údaje kompletní, pak podrobněji sleduje zejména různé strategie zajištění spravedlivého přepočtu u nižších výměr (s. 25–26). Své analýzy Somer následně propojuje s údaji emfyteutických listin z let 1279–1398 z Čáslavska (s. 27–29, podrobněji s. 33–38), resp. z celých Čech, shromážděnými Františkem Grausem. Autor si dále všímá majetkové struktury, významu mlýnů a rychet, rodinných vazeb. Užitečné je i to, že autor údaje ještě jednou prezentuje tabelárně (s. 105–109). Co bohužel není po přečtení kapitoly zřejmé, je, zda dávky vymezené urbářem byly vybírány jednou ročně, což by znamenalo relativně nižší míru zatížení, nebo dvakrát ročně, a pak by se jednalo o obvyklý rozsah povinností. Charakter pramenů Somerovi neumožňuje, aby pověděl více o měšťanech. Nevíce pozornosti je věnováno Wernheru Rybáři, který je dosvědčen jako dlouholetý brodský rychtář a zároveň osoba blízká Smilovi

z Lichtenburka. Nejedná se tedy o běžného měšťana, avšak o osobu na špičce sociální pyramidy, jejímiž osudy, jak si Somer sám uvědomuje, nelze měřit osudy ostatních a brát je jako standardní. Jiní měšťané se v pramenech (a v textu) spíše mihnou. Autor ovšem překvapivě nesáhl po městských knihách, které jsou v Havlíčkově Brodě dochovány již od roku 1415.

Nejvíce pozornosti věnuje Somer drobné šlechtě, což je dáno charakterem pramenné základny. Nejvíce informací shromáždil k Modlibohovi z Heřmanic a jeho rodině. Příznačné ale je, že ani v jeho případě nemáme jasno v životních datech a rodinných vazbách, zřetelněji vystupují jen ty obecně společenské. O majetku rodiny se dozvídáme vlastně jen díky sporu mezi Modlibohovými potomky Kunšíkem z Heřmanic a Modlibohem a vilémovským klášteřem, který je dokumentován listinou z 26. prosince 1397. Samostatnou pozornost dále autor věnuje pouze Otovi z Kunemilu. Následující kapitoly mapují vztahy ostatních nižších šlechticů v okolí ke klášteři a jejich vztah k němu a k místním kostelům jako k duchovním institucím, zajišťujícím spásu – zde by jistě bylo místo pro komparaci. Cenný vhled do regionálních společenských vazeb umožňuje Somerovi případ Tupadelských, tedy situace, kdy se příslušník místní šlechtické rodiny stal opatem kláštera.

Knih, doplněná tabulkami a mapami, představuje přes různé, ne nepodstatné výhrady užitečnou regionální sondu do života nižších společenských složek, jež snad v budoucnu poslouží i jako základ pro další komparaci.

David Kalhous

Dominik BUDSKÝ

**Mikuláš Puchník. Život a právnické dílo**

Praha, Karolinum 2016, 206 s.,

ISBN 978-80-246-3179-0.

Studie pojednává o Mikuláši Puchníkově (?–1402), známém církevním hodnostáři, který se dokonce stal designovaným pražským arcibiskupem. (Své funkce se ovšem už neujal.) Kniha je rozdělena na dvě části: první je studií o Puchníkově, druhou část tvoří edice. Úvodem autor předkládá čtenáři Puchníkův životopis, který zahrnoval univerzitní pedagogickou i duchovní kariéru. Jako generální vikář arcibiskupa Jana z Jenštejna byl Puchník vtažen do kola dramatických událostí sporu Jana z Jenštejna a krále Václava IV. Z nich vyšel na rozdíl od Jana z Pomuku živ a zdrav, utrpěla však jeho pověst. Zatímco Jan z Pomuku byl považován za mučedníka, Mikuláš Puchník, který byl rovněž vystaven mučení, zůstal v paměti generací jako mnohoobročník a ziskuchtivý člověk. Jeho postava posloužila dokonce jako vzor exempla „O hamižném klerikovi“. Autor studie se zaměřil na Puchníkův opomíjený odkaz, a to na dílo *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem*, dochovaný v patnácti rukopisech v různých zemích od Ruska po Německo. Edici spisu vypracoval Budský na základě pěti rukopisů, přičemž jako kmenový použil rukopis mnichovský. Výklad o díle zahajuje autor rozбором okolností vzniku Puchníkova spisu, vytvořeného v době prelátova působení na pražské univerzitě v letech 1386–1389, kdy Puchník, licenciát dekretů, zastával i úřad oficiála pražského arcibiskupa a získal tak cenné praktické znalosti. V úzkém, ale důležitém segmentu právní teorie se stal v českém prostředí průkopníkem kanonického procesního práva. Jeho cílem bylo vytvořit

v českém prostředí chybějící příručku průběhu procesního řízení před soudem, od předvolání až po vyhlášení rozsudku. Spis obsahuje také formule, předepsané pro jednotlivé právní kroky. Nejedná se o původní dílo, i když je u nás průkopnické. Puchník čerpal z dalších příruček, zejména ze spisu *Speculum iudiciale* Wilhelma Duranda. Budský předkládá čtenáři obsahovou synopsi díla, která usnadní orientaci v četnými stereotypními formulami přetíženém textu. Synopsi člení do dvaceti šesti oddílů, od incipitu až po kanonickou důtku. Na závěr vysvětluje pojem a obsah právních obyčejů, které se vžily *de more consistorii Pragensis*. Následující kapitola představuje Puchníkův *Ordo iudiciarius* ve světle žánrových souvislostí, podává přehled relevantní literatury a juristických obrátů, kterých Puchník používal. Připojuje seznam dochovaných listin, jejichž vydavatelem Puchník byl.

Pečlivá práce vychází vstříc zájemcům o Puchníkovu osobnost i o dějiny normativního práva.

Lenka Blechová

Lenka BOBKOVÁ – Tomáš VELIČKA  
ve spolupráci s Mladou Holou  
a Janem Zdichyncem

**Jan Zhořelecký. Třetí syn Karla IV.**

Praha, Casablanca 2016, 62 černobílých

a 11 barevných vyobrazení,

ISBN 978-80-87292-35-8.

Kniha, jež je týmovou monografií v pravém slova smyslu, má čtyři autory a dva hrdiny: Lucemburského vévodu Jana a město Zhořelec. V dobré tradici své školní dílny profesorka Lenka Bobková se svými žáky, dnes již spolupracovníky, překládá výsledky společného výzkumu, který zaplnil bílé

místo v českých dějinách lucemburského období. Společné zadání znělo: podat ucelený pohled na Jana Zhořeleckého a vévodovu biografii doplnit výklady o jeho mocenské sféře, kanceláři, fungování zhořeleckého dvora a vztazích k bratru Václavovi IV. To vše na základě komplexního souboru soudobých pramenů, zvláště pak písemností kancelářské povahy, a s přihlédnutím k pozdějšímu zhořeleckému hornolužickému a českému dějepisectví.

První ze tří částí, tj. životního příběhu Jana Zhořeleckého, se ujala Lenka Bobková. Po stručném přehledu pramenů a literatury osvětlila zrod vévodství, jež Karel IV. vytvořil pro svého nejmladšího syna. Jan otce ztratil již v osmi letech, ani matka Alžběta Pomořanská se mu však pro jiné povinnosti příliš nevěnovala, takže o něho pečovali především dvorští služebníci a vychovatelé, z nichž zřejmě na něho měl dlouhodobý vliv pražský kanovník a zhořelecký farář Jan z Kitlitz. Údaje, které autorka o Janově dětství zjistila, naznačují, že zprvu byl jen loutkou v rukou otce, později pak starších bratrů a dvorské suity z éry Karla IV. První zásnuby princ Jan zažil v šesti letech, o rok později byl po prvé slavnostně uvítán ve Zhořelci, v deseti letech pořádal turnaje a jako jedenáctiletý uvítal ve svém rezidenčním městě oba bratry, Václava i Zikmunda. Byl to asi nejmladší politicko-mocenský triumvirát v evropských dějinách, neboť všem dohromady bylo čtyřicet čtyři let. Zhořelecké městské účty poskytly sice autorce nemálo cenných údajů, přesto však musela vynaložit mnoho umu a předchozích znalostí, aby je začlenila do širších politických souvislostí lucemburských teritorií po smrti císaře Karla IV.

Skutečným vládcem se čtrnáctiletý Jan jako vévoda zhořelecký, markrabě braniborský

a lužický stal v červnu 1384. V té době ještě zůstával pod kuratelou zemských úředníků i jiných činitelů Karlovy éry, jmenovitě hofmistra a zhořeleckého fojta Beneše Berky z Dubé. Mocenské proměny na pražské dvoře však již nabývaly na turbulenci, takže např. Janův sňatek s Kateřinou zvanou Švédskou o čtyři roky později nepožehnal pražský primas Jan z Jenštejna, nýbrž někdo jiný. Lenka Bobková zde i v následujícím výkladu s porozuměním rozebírá alianční a spojenecké svazky všech tří lucemburských bratrů, dokládá i domýšlí kusé údaje z Janova krátkého života a soustavně přitom přihlíží k vnitřním poměrům jak ve Zhořelci, tak i v obou Lužicích a Braniborsku. Janův životní příběh přitom vhodně propojuje tematicky zaměřeným intermezem čtvrté kapitoly o zádušní nadaci vévody v pražské katedrále, o jeho pouti do Wilsnacku a suplikách ke kurii. Prvou část knihy uzavírá líčení dramatických událostí z posledních let Janova života, jež byly vyplněny spory o prodej Nové marky a konfliktem mezi panskou jednotou a králem Václavem IV.

Druhá část o vládní praxi Jana Zhořeleckého je společným dílem Lenky Bobkové, Mladý Holé a Tomáše Veličky. Lenka Bobková na svůj předchozí výklad navázala rekonstrukcí personálního složení Janova dvora, jehož činnost se ve Zhořelci rozvinula vždy jen v obdobích vévodova pobytu ve městě. Jinak se dvůr spolu s vévodou a jeho paní Kateřinou po většinu roku zdržoval v Čechách. Nedostatek pramenů neumožňuje zodpovědět otázku, z jakých zdrojů Jan financoval svůj dvůr v Čechách. Pravděpodobně šlo jen o příjmy z vlastního dominia, které nestačily krýt nákladný a přepychový styl života, jenž byl trnem v oku spořivých zhořeleckých měšťanů.

Kapitolu o vévodské kanceláři společně sepsali Mlada Holá a Tomáš Velička. V dvou až tříčlenném personálu kanceláře měl vůdčí postavení Janův přední dvořan a olomoucký kanovník Olbram ze Škvorce. Od počátku devadesátých let se stal protonotářem Konrád Grunberg, Janovy dokumenty, které vydával od roku 1394 jako říšský sudí, psal však písař říšského soudu Jan Kirchen. Z analýzy dochovaných písemností vyplynulo, že většina z nich vykazuje úzké vazby k Českému království. V další kapitole této druhé části Tomáš Velička pojednal o listinách a dalších písemnostech spjatých s Janem Zhořeleckým. Z počtu 107 evidovaných písemností byla jen jedna sepsána v češtině, devět bylo latinských a jedna ve francouzštině. Zcela ojediněle se z jednoho dne dochovalo více listin (nanejvýš pět), překvapující je malý počet listin určených pro církevní instituce. Kancelář vydávala vedle privilegií také otevřené mandáty a misivy v uzavřené formě. Vévoda používal během svého života pouze dva typáře s erbovní pečeti, které nechal pořídit jeho starostlivý a na vše myslící otec Karel IV.

Tomáš Velička rovněž sestavil a podrobně rozebral itinerář Jana Zhořeleckého. Od konce osmdesátých let vévoda trávil většinu času v Čechách, přičemž na pobyty ve Zhořelci připadala pouze jedna pětina celé započítané doby. V některých letech, např. 1383–1384, v Dolní Lužici vůbec nebyl, na počátku let devadesátých se ve Zhořelci zastavoval jen při cestách do Nové Marky a zpět. Vévoda a jeho družina v některých doložených případech cestovali překvapivě rychle, denní průměr kolem čtyřiceti kilometrů nebyl sice příliš častý, avšak ani výjimkou. Příznačné rovněž je, že vévoda Jan strávil více času v Uhrách než v Říši a Braniborsku. Velice přínosná rovněž je Veličkova kapitola

o Zhořelci jako komunikačním centru. Jelikož většinu cenných poznatků zde nelze uvést, omezím se na údaj, který mne zaskočil. Ve sledovaném období od roku 1377 do září 1395 zjistil autor ve zhořeleckých účtech přes 1300 vypravených poselstev, což činí v průměru přes devět poslů či vyslanců na každý měsíc.

V třetí části knihy Jan Zdichynec ve třech kapitolách vysledoval obraz Jana Zhořeleckého v historické paměti. Jeho úkol nebyl právě vděčný, neboť předem bylo zjevné, že krátký život vévody nemohl zanechat u dějepisců výrazné stopy. Do paměti se zapsaly jen dvě tři epizody, jedna skandálnější druhá. Prostopásné choutky mladého vévody a jeho nákladný životní styl byly na jiných stránkách knihy doloženy údaji zhořeleckých městských knih. Obscenní vystrčení nahé zadnice při odjezdu z nepřátelsky naladěného města mohlo naopak být jen místní povídkou, kterou zhruba o sto let později ve svém deníku zachytil zhořelecký písař a radní Johann Frauenburg. Za zmínku stojí, že ve zhořelecké tradici chybí povědomí o Janově údajném otrávení v klášteře Neuzelle, o němž se ve svých Pamětihodnostech k dějinám období císaře Zikmunda zmínil Eberhard Windecke. Tu a tam se i v hornolužickém dějepisectví vyskytnou zajímavé detaily, např. zprávy o pomníku z alabastru na paměť položení základního kamene ke stavbě západní části pražské katedrály 2. června 1392. Zjevně jde o nápis vytesaný v kamenné desce na jižní bráně katedrály. Přídavnou a neobyčejně přínosnou hodnotou Zdichyncova výkladu je širší retrospektiva zhořeleckého i hornolužického dějepisectví, která doplňuje mezery dosavadního českého bádání. Dokumentační přínos knihy zvyšují dvě přílohy. V první Lenka Bobkova spolu

s Tomášem Veličkou v českém i německém znění sestavili katalog písemností vydaných Janem Zhořeleckým. V druhé Tomáš Velička publikoval itinerář Jana Zhořeleckého. Publikaci doplňují vedle anglického a německého résumé soupisy literatury i vyobrazení a dva rejstříky. Čtenáři jistě též uvítají konkordanci zeměpisných názvů.

Jaký výsledný obraz Jana Zhořeleckého vyplynul z této zdařilé kolektivní monografie? Jan nepochybně patřil mezi schopné a ctižádostivé Lucemburky poslední čtvrtiny 14. století. Teritoriálně mocenský prostor, který mu otec vymezil, vyžadoval úzkou součinnost s králem Václavem, jenž získal v Horní i Dolní Lužici větší díl. S Václavem IV. měl Jan společnou zálibu v lovu, lehkomyšlnost ve finančních záležitostech i frivolejší mravy. Přestože Václav IV. měl svého mladšího bratra zřejmě rád, ten proti němu vystoupil na straně panské jednoty. Poslední kolize v jejich vztazích vyústila roku 1396 v Janovu smrt, ať už přirozenou nebo násilnou. Tolik Jan Zhořelecký slovy autorů v závěrečném shrnutí.

Co k tomu dodat? Dílo splnilo vytčený cíl. Zatímco dříve tohoto potomka velkého císaře více méně připomínalo jen jméno v lucemburské genealogii, dnes před námi díky této výstižné a podrobné biografii vyvstala živá podoba vévody, která nepotřebuje korektury.

František Šmahel

Miriám HLAVÁČKOVÁ

*Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepošť ve službách cisára a kráľa*

Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 2015, 294 s., ISBN 978-80-224-1473-9.

Slovenská historička Miriám Hlaváčková se dosud specializovala zvláště na výzkum církevních kapitul. V nové publikaci se ale zaměřila na konkrétní osobnost z 15. století, proslulého bratislavského probošta Juraje ze Schönbergu († 1486), agilního vzdělance působícího ve službách králů i církve. Hlaváčková vystavěla životní osudy tohoto muže, počínaje nejstaršími zprávami ze studií na vídeňské univerzitě, pokračuje jeho cestami Evropou a konče završením života v Bratislavě (Prešpurku). Biografii si za téma zvolila mimo jiné i proto, že Juraj ze Schönbergu byl úzce provázán s dějinami Bratislavy a celého historického území dnešního Slovenska. Nicméně narodil se pravděpodobně v Dolních Rakousích a v zápise vídeňské univerzity je citován coby Georg Peltel ze Schombergu.

Ve třinácti kapitolách podala barvitý přehled jeho činnosti, životních zisků, ztrát i zálib. Nejprve zachytila cestu z univerzity na dvůr císaře Fridricha III. a posléze především do služeb Matyáše Korvína. Mezi oběma panovníky popsala Juraje rovněž jako diplomata a organizátora vzájemných setkání. Ve druhé kapitole se věnovala nástupu do čela bratislavské kapituly při chrámu sv. Martina, kde působil více než třicet let. Podporoval zde stavební činnost a inicioval rozkvet intelektuálního prostředí. Shromáždil obsáhlou sbírku knih, kterou po smrti odkázal Bratrstvu Božího těla, jehož se stal členem. Klíčové bylo rovněž Jurajovo působení na Univerzitě Istropolitane, o jejíž

záchranu se snažil až do konce života v postavení vicekancléře. Univerzita nakonec přesto zanikla, a to záhy po smrti krále Matyáše Korvína († 1490).

Do následujících kapitol Miriam Hlaváčková začlenila pojednání o vztahu k Turkům, představila Juraje v roli apoštolského protonotáře a připomněla, že ho pojily zvláště dobré vztahy s papežem Pavlem II. Zajímavý se jeví také pohled na kladný vztah, který k němu měli obyvatelé tehdejší Bratislavy, zvláště členové městské rady. Při návratech z cest ho obvykle štědrě vítali a on se na oplátku odvděčoval přímlovami u panovníka v právních otázkách ve prospěch města. Neméně zajímavě předestřela M. Hlaváčková spletené vztahy mezi evropskými tábory v boji proti husitským Čechům. I tady nacházíme Juraje na straně Matyáše Korvína. Král ho například nechal starat se společně s papežskými pověřenci o výběry na tažení proti českým kacířům. Rovněž na Korvínův pokyn měl Juraj ovlivňovat spojení české strany (Wittelsbachy, Hohenzollerny a Wettiny), aby se přidali po bok krále Matyáše. Život agilního preláta skončil roku 1486. V bratislavském dómu sv. Martina na něj dodnes upomíná náhrobní deska s epigramem, který si vybral. Označil se v něm za „kdysi slavného církevního hodnotáře“, který je nyní „potravou pro červy v hrobě“.

Kniha o pozoruhodné osobnosti ze středu kapitulního světa i dvorského prostředí tak stojí nepochybně za pozornost historické obce. Biografických prací o význačných církevních představitelích není mnoho, a to platí přesto, že bez vzdělanců, znalců práva, obratných řečníků či diplomatů se středomocí panovníci nemohli obejít.

Dana Dvořáčková-Malá

## *Raný novověk*

Jan KLÍPA – Michaela OTTOVÁ (edd.),  
*Bez hranic. Umění v Krušnohoří mezi gotikou a renesancí*

Praha, Národní galerie 2015, 787 s.,  
nečíslované reprodukce, plány a mapy,  
ISBN 978-80-7035-583-1.

Nestává se často, aby výstavě předcházela publikace rozsáhlého, více než patnáct let trvajícího interdisciplinárního průzkumu. Autorský tým, který připravil katalog stejnojmenné výstavy Národní galerie ve Valdštejnské jízdárně, čítal 43 spolupracovníků, jejichž individuální podíl rozsah referátu neumožní ocenit. Úvodní stať obou editorů, Jana Klípy a Michaely Ottové, hutně připomíná časové a teritoriální souřadnice podkrušnohorského výtvarného umění i etapy jeho poznávání a studia. Sympatické je, že se tu setkáváme i se jmény regionálních badatelů, jejichž přínos tak není opomenut. Oprávněně se ovšem znovu dostalo prvořadého uznání prospektorské a zakladatelské roli Josefa Opitzze. Nesnadného úkolu historicky vymezit „zemi na hranici i bez hranic“ se ujala Michaela Hrubá, jinak iniciátorka komplementárního historického a archivního výzkumu. Vzhledem k náboženské povaze většiny exponátů je na místě informativní pojednání o církevní správě, řádech a klášterech od Tány Šikové a Jana Zdichynce. Tradičně, avšak účelně následují souhrnné pohledy na jednotlivé oblasti umělecké tvorby.

Gotickou architekturu v severozápadních Čechách představili Petr Macek a Vladislav Razím především v jejím městském prostoru. Není divu, že zvolili tento postup, neboť koncentrace zeměpanských měst ve sledované oblasti patří k největším v českých

zemích. Naproti tomu Michaela Ottová zvolila pro kapitolu o sochařství chronologický postup, přičemž se zaměřila jednak na krásný sloh a jeho vyústění v polovině 15. století, jednak na pozdní gotiku a počátky renesance. Jan Royt v souhrnném pohledu na středověkou deskovou a nástěnnou malbu v severozápadních Čechách položil akcent na vnější kontakty a vlivy umělecké tvorby v sousedních zahraničních oblastech. Okruh knižní malby, o němž pojednal Viktor Kubík, tvoří ze značné míry importy pro církevní instituce, městské obce a šlechtické objednavatele. Konečně „umělecká řemesla“ v kostelech severozápadních Čech charakterizovali podle jejich typů a funkcí Aleš Mudra, Jan Klípa, Helena Zápalková a Jan Dienstbier. Jde o velice zdařilý pokus přinášející namnoze nové poznatky o kontextech nástěnných maleb, oltářů, volných soch, liturgických nádob, textilií i knih, sanktuárií, trezorů, kazatelen, křtitelnic a v neposlední řadě i zvonů.

Vlastní katalog sleduje architektonické členění výstavy a v souladu s tím v jedenácti oddílech představuje „podoby vizuální kultury“ v jednotlivých centrech regionu. Výjimku tvoří první oddíl o Praze, jehož produkce se v tu větší, tu menší míře vyskytuje u všech významných objednavatelů bez rozdílu jejich stavovské či konfesní příslušnosti. Dominance pražského centra skončila v období husitských válek, kdy se také začala vynořovat díla, jež lze s určitou pravděpodobností považovat za práci regionálních dílen a hutí. Z tohoto důvodu ideový rozvrh výstavy upřednostnil hlediště umělecko-geografické před chronologickým. Oddíly věnované jednotlivým městům a klášterům byly rozmístěny na dvou komunikačních liniích symbolicky nazvaných „labská“ a saská cesta. V povodí

Labe se dostalo na Litoměřice, Ústí nad Labem a Děčín, podél druhé cesty výstava sleduje královská města Louny, Žatec, Most a Kadaň, dále poddanská města Chomutov a Teplice, klášterství v Oseku a posléze i horní města Krupku a Jáchymov.

Výstava zahrnovala období od 13. do poloviny 16. století, proto byl počet exponátů proti katalogu značně redukován. Avšak ani katalog, jak upozorňují jeho editoři, nepodává soupis veškerých dochovaných artefaktů. Každému zastavení na pomyslné cestě předchází tu širší, tu kratší historický úvod o příslušné lokalitě. V případě měst se dostává pozornosti urbanistickému vývoji, městskému opevnění a případně též místnímu hradu. Jelikož jde většinou o číslovaná hesla katalogu, exponáty tu nejednou mají roli pars pro toto. Sled hesel v jednotlivých oddílech je dosti variabilní, přičemž čtenář ocení jejich provázanost. K děkanskému kostelu Všech svatých v Litoměřicích se např. váží desky Mistra Litoměřického oltáře a velký litoměřický graduál. Velikostí písma jsou v katalogu od výkladu odlišeny nezbytné popisné údaje a odkazy na literaturu. Zkrácené citace pramenů a literatury rozvádí jejich soupis v závěrečné části monumentálně pojaté knihy.

Řada úspěšných a přínosných výstav českého pozdně gotického, regionálně vymezeného umění dříve či později musí vést k několika otázkám zásadní či alespoň závažné povahy. Na mysli mám zejména celkovou revizi vztahu mezi metropolí a regionálními kulturními centry či dokonce přeshraničními okruhy. V tomto ohledu jde především o Čechy, neboť Morava a české Slezsko sice metropoli neměly, zato však tři zemské metropole menšího územního rozsahu. Otázka je komplikována tím, že Morava a vedlejší země ležely značnou část

celého období v jiné mocenské sféře rozděleného státního útvaru. Kvalitu nashromážděných a pečlivě dokumentovaných souborů architektonických a výtvarných památek by však znalci měli posoudit z vyšších než regionálních měřítek. To se nepochybně dělo a děje, zatím se však ne vždy daří odlišit dílenskou sériovou produkci děl k náboženským účelům. Bude přitom třeba úzkostlivě hlídat ne vždy zřetelnou hranici, kdy poptávka po devocionálních zaměnila umělecké snažení řemeslnickou industrií. Tolik dodatkem k nezapomenutelné výstavě a jejímu znamenitému katalogu.

František Šmahel

Bohumír SMUTNÝ

***Václav Kunžak: zapomenutý mechanik a vynálezce z 18. století. Studie o lidech, technice a protoindustrializaci na Moravě.***

***Studie z historie techniky a průmyslu***

Brno, Technické muzeum 2015, 96 s.,  
ISBN 978-80-87896-23-5.

Portrét jednoho ze zapomenutých pionýrů průmyslové éry je cenným a fundovaným regionálním příspěvkem o počátcích industrializace českých zemí. Zároveň představuje sondu do dějin techniky druhé poloviny 18. století. Bohumír Smutný, přední znalec hospodářských dějin Moravy, na příkladu Václava Kunžaka (1726–1789) načrtává obraz doby, ve které se zažehl transformační proces nazývaný protoindustrializace, na němž se podíleli i laičtí vynálezci a mechanici-samouci. Jedním z nich byl vyučený jihlavský mlynář a hodinář, živící se od poloviny 18. století zakázkovou stavbou mlýnů, valch a stoup pro manufaktury a cechovní společenstva. Klíčová

pasáž studie se soustřeďuje na Kunžakovu roli při projektování soukenické valchy v prostoru města Brna v šedesátých letech 18. století, která přispěla k formování místní manufakturní výroby. Mimoto lze sledovat Kunžakovu kariéru vynálezce a konstruktéra mechanických strojů na řezání dřeva, stavbu mostů a výrobu pilníků nebo designéra vozu pro převoz osob i nákladů bez využití koňské síly. Smutného studie není jen zachycením neobyčejného života nadaného technika, ale také a především procházkou po nepříliš zmapovaných cestách hospodářských dějin druhé poloviny 18. století, během níž lze např. při vyřizování konkrétních zakázek sledovat poučnou interakci mezi jednotlivými zainteresovanými stranami (státními úřady, investory, místní jurisdikcí a samotným Kunžakem).

Aleš Vyskočil

## ***19. a 20. století***

Bohumír SMUTNÝ

***Řemeslná, manufakturní a tovární výroba ve městě Brně, na jeho předměstích a v okolí. Podle údajů vceňovacích operátů stabilního katastru v první polovině 40. let 19. století (v rozsahu území pozdější brněnské průmyslové aglomerace)***

(= Brno v minulosti a dnes,  
suplementum č. 22)

Brno, Statutární město Brno 2016, 129 s.,  
ISBN 978-80-86736-48-8.

Vceňovací operáty stabilního katastru představují jeden z nejvýznamnějších zdrojů informací o dějinách obcí v závěru předbřeznové éry, mající navíc velký komparační a analytický potenciál. Vznikly jako

podklad pro zdanění v rámci probíhajícího katastrálního měření a obsahují jedinečné statistické i věcné údaje rozdělené podle úředně stanoveného schématu do čtrnácti kategorií. Přinášejí souhrnné informace o poloze obce, počtu obyvatel, stavu komunikační sítě, struktuře pozemkové držby, bonitě a rozsahu obhospodařované půdy i řadu dalších údajů. Jednou ze sledovaných kategorií byla také řemeslná, manufakturní a tovární výroba, umožňující mj. stanovit míru industrializace konkrétního prostoru. Smutného práce je komentovanou edicí „průmyslových živností“ ve městě Brně a jeho okolí, tedy v jedné z průmyslových aglomerací v habsburské monarchii. Edice zahrnuje přepis údajů o jednotlivých výrobních odvětvích, počtu výrobců, továren a dělnictva, produkci, odbytových možnostech nebo zdrojích energie pro všechna katastrální území současného města a pětici samostatných, avšak na městský organismus úzce navázaných sídel. V komentářové části je analyzován stav, výkonnost a struktura výrobních odvětví. Tu doplňuje detailní statistika v podobě souboru sumarizačních tabulek, zachycujících podíl jednotlivých obcí na konkrétní výrobě. Shromážděné údaje umožňují sledovat rozdíly mezi doznívajícím hospodařením na bázi feudálního režijního velkostatku a průmyslovou výrobou, dále formování funkčních zón města a roli a pozici dílčích katastrálních území. Připravená edice je významným pramenem (nejen) k průmyslovému vývoji Brna a jeho okolí ve čtyřicátých letech 19. století – tedy před zásadním celospolečenským obratem – který bude sloužit všem, kteří se pohybují na poli urbánních a hospodářských dějin novověku.

Aleš Vyskočil

Jan RATAJ – Miloslav MARTÍNEK

### *Česká politika 1848–1918*

Praha, Metropolitan University

Prague Press 2015, 579 s.,

ISBN 978-80-87956-12-0.

Kniha s jednoznačným titulem se vytyčenému tématu také bezvýhradně věnuje. Autoři předřadili retrospektivní kapitolu, která jim kromě jiného posloužila i k vymezení vlastních postojů. Je proto užitéčné ji pečlivě přečíst, protože tradiční způsob vnímání politických dějin je v ní zapojen do souvislostí nejenom časových, ale především koncepčních, kterých se následný text drží poměrně důsledně. Autoři sledují vznik novodobé české politiky a její vývoj v čase od přelomových let 1848–1849, přes období vymezování se a hledání vlastního místa ve společenském vnímání až po objevování možností novodobého politického stranictví. Pozornost, soustředěná na parlamentní a stranickou politiku daného období a vymezeného spektra umožnila omezit jinak poměrně bezbřehé téma do celku, který si byl schopen udržet kompaktnost. Při rozsahu necelých šesti set stran toho bylo určitě zapotřebí.

Způsob zpracování zvolili autoři tak, aby alespoň poněkud rozvolnili hutné výkladové celky, řazené do chronologického sledu. Záměru docílili vložením stručných a svižně napsaných medailonů osobností, které právě sledované téma ve své době buď přímo tvořily, nebo se ho nějakým způsobem zásadně dotýkaly. Pozornost byla věnována Ferdinandu V. (I. Dobrotivý), Františku Palackému, Karlu Havlíčku Borovskému, Františku Josefu I., Jindřichu Jaroslavu Clam-Martínovicovi, Františku Ladislavu Riegerovi, Františku Křižíkovi, Emilu Kolbenovi, Albínu Bráfovi, Eduardu

a Juliovi Grégrovým, Josefu Kaizlovi, Karlu Kramářovi, Josefu Hybešovi, Bohumíru Šmeralovi, Františku Soukupovi, Bohuslavu Vrbenskému, Václavu Klofáčovi, Aloisi Rašínovi, Antonínu Švehlovi, Janu Šrámkovi, T. G. Masarykovi, Karlu I. a Eduardu Benešovi. Poslední a poněkud vymykající se vsuvku představuje Živnostenská banka, která zůstala – možná ke škodě věci – osamocená v konceptu i příkladu.

Práce je opatřena rozsáhlým soupisem informačních zdrojů, včetně těch nejnovějších. Ani to však autory nechránilo před opakováním některých stereotypů, které už byly novějším badáním přinejmenším upraveny. Týká se to například tvrzení, že ženy neměly ve sledovaném období aktivní volební právo. Měly ho už od v práci poměrně podrobně zmiňovaných voleb do Frankfurtského sněmu i následně podle rakouského volebního systému jak v cenзовní, tak posléze v honorační rovině. Samozřejmě ne všechny a ne rovné, ale to neměl v dané době nikdo. Ztratily ho právě až v roce 1907, protože „všeobecnost“ byla ze zákona určena pouze pro muže. Což se z výkladu jaksi vytratilo.

Text má charakter učebního textu: prezentuje jednoznačná stanoviska, je přehledný v hodnoceních a striktní ve vyjadřování. Použitý jazyk se blíží žurnalistické deklarativnosti, byť bez spekulací, ale také bez možnosti pochybovat. Na řadě míst je patrný důraz kladený na konflikt a přednostně popisovaný nesoulad. Soustředění se na centrální (jak ve smyslu státním, tak zemském) rovinu způsobuje poněkud automatické přenášení myšlenkových, ale především časových souvislostí i do regionů, kterým je – z pochopitelných důvodů již tak značného rozsahu – věnována jen minimální pozornost.

Práce Jana Rataje a Miloslava Martínka si nepochybně najde své čtenáře. Zcela určitě v řadách studentů, kterým bude vyhovovat přehledností a systémem umožňujícím bezpečnou orientaci v jinak ne úplně jednoduchém tématu. Zaujmut by také mohla svým klasickým principem v přístupu k popisovanému tématu, což jak se zdá bylo i autorským záměrem.

Marie Macková

Walter SAUER

*Expeditionem ins afrikanische Österreich.  
Ein Reisekaleidoskop*

Wien, Mandelbaumverlag 2014,  
473 s., ISBN 978-85476-451-9,  
978-3-901446-14-6.

Vídeňský univerzitní učitel Walter Sauer, který se po léta systematicky zabývá vztahy mezi Rakouskem a Afrikou v minulosti, je autorem encyklopedického průvodce či spíše práce katalogového charakteru, jež vzhledem k současným rozsáhlým migračním pohybům směřujícím z „černého kontinentu“ do Evropy nabývá na vysoké aktuálnosti. Autor, jednoznačný stoupenec multikulturalismu a pozitivní imigrační politiky, se snaží encyklopedickým shromážděním a popisem materiálních objektů, nacházejících se ve veřejném prostoru a zčásti i v soukromí, jako jsou výtvarná díla i nejrůznější exponáty dochované v kostelech, muzeích, na zámcích, ale i jména ulic apod., přispět k poznání stop, jež zanechaly a zanechávají v kolektivním vědomí na rakouském území vztahy k Africe a zájem o Afriku. Autor uvádí, že usiluje především o poznání příčin „(neo)kolonialistického“ charakteru evropských a speciálně rakouských vztahů k Africe

a jejím obyvatelům. Tento cíl ovšem práce značně přesahuje.

Vlastnímu katalogu předesílá Sauer obsáhlou úvodní kapitolu, v níž podává zasvěcený výklad o dějinách afro-rakouských vztahů od římského období, kdy afričtí legionáři šířili v Noriku vědomí o existenci Afriky a napomáhali i šíření kultů afrických (přesněji egyptských) božstev, až po současnost. Zaměřuje se přitom v prvé řadě na vnímání Afriky a Afričanů obyvateli Rakouska v minulosti i dnes.

V obsáhlém katalogu jsou topografická hesla řazena podle jednotlivých spolkových zemí a jejich částí (Weinviertel apod.), mimořádně obsáhle je pojednána Vídeň. Rozsáhlejší hesla a zejména citáty jsou opatřeny poznámkovým aparátem, připojena je i základní bibliografie. Četné černobílé i barevné ilustrace bohužel nejsou příliš kvalitní, někdy na nich s obtížemi poznáváme, oč vlastně jde. Poměrně často se uvádějí výtvarná díla se vztahem k Africe, například alegorie jednotlivých světadílů, obrazy bitev s námětem boje s africkým nepřítelem, objevných cest nebo působení misionářů, ale i díla zobrazující africké světece a zejména Tři krále (jak autor uvádí, třetí z nich získal v Rakousku černou barvu pleti až v 15. století). Autorovi přitom nejde jen o to, co zobrazují, ale také a především jaký význam do nich byl vkládán, jak jsou na nich zobrazováni Afričané, jak se v jejich zobrazení promítají dobová klišé (např. krvežízniví „domorodci“, útočící na rakouské cestovatele nebo vraždící misionáře, černí Afričané jako sluhové apod.). Kromě jednotlivých děl jsou do katalogu pojata i specializovaná muzea se vztahem k Africe, instituce usilující o rozvoj styků s Afrikou a o poznání její kultury i pečující o Afričany v současném Rakousku.

Jména ulic, jednotlivé domy, ale i např. náhrobky zase autorovi dávají možnost zařadit do svého výkladu četné osobnosti afrického původu nebo se vztahem k Africe (misionáře, politiky, cestovatele včetně Emila Holuba). Autor nepomíjí ani názvy restaurací nebo jiných podniků připomínající svým názvem Afriku (např. četné Mohrenapotheken). Nechybějí dokonce ani plastiky slonů nebo lvů na dětských hřištích. Některá hesla uvádějí i značně kuriózní případy: Např. na barokním sousoší sv. Raimunda z Fitera, účastníka rekonquisty, nacházejícím se v klášteře ve Zwettlu, byla v šedesátých letech 20. století po kritice ze strany jednoho z diplomatů kůže Maura klečícího se svázanými rukama natřena na bílo, zatímco roku 2013 obnovili sochu v původní podobě. Zdánlivě jde o anekdotu, ale ve skutečnosti o zajímavý doklad extrémních snah o politickou korektnost, jakým je např. i stažení Meinlova známého loga s černouškem, kritizovaného coby symbol přežívajícího pojetí Afričanů jako pouhých sloužících. Katalog obsahuje celou řadu bystrých postřehů a upozornění na zdánlivě banální, avšak v dobovém kontextu nepochybně důležitá fakta. I když autor připouští, že není vyčerpávající, je shromážděný materiál obdivuhodný a dokládá autorovu dlouholetou systematickou práci na daném tématu. Pokud bych něco postrádal, tak snad větší ocenění vlivu egyptského umění na empírové stavby i jejich vybavení a u hesla Zahradní palác Liechtensteinů ve Vídni zmínku o známém Canalettově obraze paláce s černým africkým sluhou v popředí. Celkově shrnuji, že četba katalogu nabízí pestrou mozaiku fakt nejrozmanitějšího charakteru, která velmi dobře doplňuje a konkretizuje obsáhlý historický

úvod a spolu s ním dává jasnou představu o tématu, jemuž je práce věnována. Sauerův rakousko-afriický „průvodce“ tak plní dvě úlohy. Jednak přináší podrobnou a zasvěcenou informaci o dějinách styků obyvatel z území dnešního Rakouska s Afrikou, jednak ukazuje, jak se v průběhu staletí utvářel a měnil obraz Afriky v očích Středoevropanů, a co z minulosti přžívá v kolektivní paměti dodnes. Jistě by mohl posloužit jako podnět i pro podobnou práci z českých dějin, a to nejen ve vztahu k Africe.

Eduard Maur

Carlo MOOS

***Habsburg post mortem.***

***Betrachtungen zum Weiterleben der Habsburgermonarchie***

Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2016, 416 s., ISBN 978-3-205-20393-3.

Carlo Moos (1944), emeritní profesor novověkých dějin na univerzitě v Curychu, patří k historikům, které úzce zajímá sepětí ideologie, politiky a kultury v širokém slova smyslu. Logicky se tak nabízí i téma, které aktuálně rezonuje v celé střední Evropě, v souvislosti se stým výročním úmrtí Františka Josefa (2016) a s blížícím se stým výročním konce monarchie (2018), třebaže mnozí lidé mají pocit, že obojí vlastně splývá – krátká vláda Karla I. zanechala v paměti mnohem menší stopy než léta 1848–1916 spojená s vládou Františka Josefa I. To vše si samozřejmě uvědomuje i C. Moos, který se v knize zaměřil na „druhý“ život habsburské monarchie, na to, co z ní v středoevropské politice a kultuře přetrvalo i po jejím zániku, samozřejmě s důrazem na samo Rakousko. Práce je rozdělena do tří velkých oddílů. První z nich se věnuje především po-

litickým souvislostem, versailleskému systému a smlouvě ze Saint Germain, která určila charakter Rakouska. Moose zajímá problém toho, jak je rozpad Rakouska-Uherska interpretován, ale také to, že Rakousko v mnohém i nadále žilo jako za císařství, nejen pokud jde o úřední mechanismy a schematismy, ale třeba i v politickém slova smyslu – autoritativnost meziválečné rakouské republiky byla výsledkem prazvláštního ústavního systému Rakouska-Uherska, kdy císař mohl obcházet parlament pomocí proslulého čtrnáctého paragrafu. Jestliže měla meziválečná rakouská republika od začátku sklon k témuž, bylo to dáno její „ústavní“ tradicí. Moose v této souvislosti zajímají i mentální mapy meziválečných obyvatel Rakouska, jejich postoj k jiným národům a národnostem, úvahy o tom, kam vlastně nové Rakousko teritoriálně patří, kde jsou jeho zahraniční zájmy (včetně otázky, jež Rakousko-Uhersko dříve výrazně zaměstnávala, tj. Balkánu). Autor sleduje i smířování se s novými hranicemi (novým životním prostorem), otázky inkluze a exkluze, které v mnohém předurčují rakouské postoje až dodnes (třeba ve vztahu k válce v Jugoslávii v devadesátých letech 20. století).

Druhý oddíl práce je věnován nostalgii po Habsburcích z hlediska sociopolitických a sociokulturních fenoménů, vztahu Rakušanů k Františku Josefu I., Karlu I. a následníkovi trůnu Ottovi Habsburskému po roce 1918, vnímání posledních císařoven Alžběty a Zity (včetně výstav na daná témata v posledních desetiletích). Nepominutelné jsou tak otázky po přetrvávajícím monarchismu, resp. monarchitech v rakouské společnosti za situace, kdy hlavní představitelé rodu museli po roce 1918 Rakousko opustit. Zkoumány

jsou tak nejen zastánci legitimismu, ale i postoje jednotlivých politických stran k Habsburkům, přičemž habsburská nostalgie je zároveň dodnes jedním z hlavních turistických lákadel alpské republiky.

Třetí oddíl pak mapuje kulturní rozměr „druhé“ života Habsburků, různé kulturní proudy ve Vídni na přelomu 19. a 20. století, které se často ocitají v kontrapunktu: na jedné straně je kultura aristokratického dvora a na straně druhé „rudá“ Vídeň. Tento kulturní aspekt a jeho proměny ve 20. století je autorem sledován nejen v literatuře, kde to koneckonců má dlouhou tradici (Joseph Roth, Stefan Zweig aj.), ale i v dalších druzích umění, včetně hudby, kdy také autoři spjatí s habsburským dvorem tvoří dodnes zlatý fond světové hudby: Kupříkladu Císařský valčík a Na krásném modrém Dunaji Johanna Strausse mladšího patří k tomu, co se řadě lidí vybaví nejen při pomyslení na Vídeň.

Bohumil Jiroušek

G. A. BREMNER – Jonathan CONLIN (edd.)

*Making History. Edward Augustus Freeman and Victorian Cultural Politics*  
Oxford, Oxford University Press 2015,  
300 s., ISBN 978-0-19-726587-1.

Edward Augustus Freeman (1823–1892) patřil k nejvýznamnějším anglickým historikům 19. století. Navíc kombinoval znalost anglických dějin s dějinami obecnými, což v dané době nebylo na Britských ostrovech úplně obvyklé. Jeho největším dílem je šestisvazková práce *History of the Norman Conquest* (1870–1879), ale věnoval se řadě dalších témat, obecně evropským dějinám, dějinám anglického parlamentarismu,

dějinám Sicílie, Osmanům v Evropě či historické geografii, navíc – zejména v mladším věku – výrazně zasahoval i do publicistických diskusí.

Editoři této knihy, která je výsledkem konference, uspořádané v roce 2012, soustředili řadu – víceméně anglosaských – autorů, v zajímavém svazku, který chce ukázat rozmanitost aktivit F. A. Freemana nejen jako historika a profesora oxfordské univerzity, ale také jako spolutvůrce intelektuálních debat v 19. století v Anglii, lze říci i jako prototyp intelektuála ve viktoriánské Anglii.

Řada autorů tak sleduje myšlenkové posuny F. A. Freemana, od traktariána v mládí k přesvědčenému demokratovi v dospělosti (zvl. James Kirby). Jeho přesvědčení, že dějinám nelze porozumět bez geografie jako jednoho z podstatných zdrojů historie, vedlo k tomu, že Freeman často cestoval. Domníval se, že jen tak se skutečně může vyjádřit k dějinám – těch oblastí, které osobně poznal, kde pochopil třeba i kulturní odlišnost od prostředí, s nímž je spjat on sám. William M. Aird upozorňuje i na jeho cesty do USA, na Balkán, do Dalmácie, William Kelley zdůrazňuje jeho zájem o ortodoxní křesťanství a o prolínání kultur, mj. právě na Balkáně či na Sicílii. Nepodstatné není ani vědomí toho, že podle Freemana historií nešlo oddělovat od architektury a archeologie. K obojímu se vyslovoval, neboť se domníval, že kulturní formy lze odvodit z historických konfliktů a změn (Chris Miele).

Pro řadu příspěvků (zvl. Herman Paul, H. S. Jones) je typické také to, že se snaží pochopit, proč tak skvělý historik a zároveň širokou veřejností přijímaný intelektuál, účastník řady debat, byl najednou na konci 19. století vnímán jako nemoderní. Odpověď může být v tom, že intelektuální schopnosti

(intellectual abilities) upřednostňoval před zdůrazňováním metodologie (technical skills). Ta byla pro něho řemeslo, které skvělý historik ovládat prostě musí, zatímco přelom 19. a 20. století zdůrazňoval především právě postupy kritiky pramenů.

Bohumil Jiroušek

Marceli KOSMAN

***Henryk Sienkiewicz i polityka.***

***Studia i szkice***

Poznań, Wydawnictwo Naukowe

WNPiD UAM 2016, 244 s.,

ISBN 978-83-62907-81-6.

I když masová četba velkých historických románů patří minulosti, polské historické vědomí je stále do značné míry utvářeno beletristickým podáním, na prvním místě z pera Henryka Sienkiewicze (1846–1916). Jeho mimořádná schopnost zvládnout velké románové fresky z polských středověkých a raně novověkých dějin, ale také překročit národní rámec a v románu *Quo vadis* uchopit dobu, kdy se zásadně lámal evropský vývoj od klasické antiky ke křesťanské civilizaci, byla oceněna Nobelovou cenou za literaturu (1905), vůbec první, jež se dostala autorovi mimo okruh západoevropských jazyků. Nepřekvapilo proto, že polský parlament vyhlásil k 170. výročí Sienkiewiczova narození, 100. výročí úmrtí a 120. výročí vydání románu *Quo vadis* „Rok Henryka Sienkiewicze“.

Při této příležitosti vydal jeho vynikající znalec Marceli Kosman, emeritní profesor historie a politologie na Univerzitě Adama Mickiewicze v Poznani, souhrnnou publikaci o nebeletristických pracích velkého romanopisce a o jeho účasti v politickém dění na přelomu 19. a 20. století. Mohl

při tom navázat na sérii knih, které počínaje rokem 1966 věnoval analýze jednotlivých románů, zejména *Trilogie (Ohněm a mečem, Potopa a Pan Wołodyjowski)* z let 1883–1888, *Křižáků* (1897–1900) a zmíněného „římského románu“ *Quo vadis* (1896). Na rozdíl od literárních historiků mu nešlo o formální rozbor, nýbrž o tematiku, o vztah umělce k prameny doložitelné historické realitě, o míru fikce, o vytváření mýtických obrazů, o inspirace a motivy, jež vedly romanopisce k výběru námětu a k jeho specifickému výkladu.

Takový pohled na Sienkiewiczovo dílo bylo možné uplatňovat do přelomu 19. a 20. století, kdy se tento spisovatel plně soustřeďoval na beletristickou tvorbu. Rokem 1900, kdy Poláci v rakouském, pruském i ruském záboru s mimořádnou okázalostí oslavili čtvrtstoletí jeho tvorby, a zvláště po udělení Nobelovy ceny se Sienkiewiczovo zaměření nápadně proměnilo. Umělec, který byl už dříve označován za hlas či duchovního vůdce svého národa, se skutečně ujal role mluvčího, rezignoval na možnost tvůrčího soustředění a pustil se do politické činnosti. Ačkoli měl řadu námětů na další romány, většinu svých sil věnoval publicistice, otevřeným výzvám a korespondenci, jíž se snažil ovlivnit evropské veřejné mínění, vnést do něho polskou otázku a argumentovat ve prospěch rozvrácené, nikoli však zapomenuté polské státnosti.

Právě této části Sienkiewiczova života a díla se věnuje nejnovější Kosmanova kniha. V sedmi interpretačních kapitolách rozebírá vztah patriotismu a kosmopolitismu v Sienkiewiczově myšlení, jeho postoj k pruské germanizační politice i k carskému Rusku a jeho cenzurní politice, hodnotí jeho činnost za první světové války, ale také místo polské otázky v evropské politické

kultuře na přelomu století. K tomu připojuje vybrané ukázky ze Sienkiewiczovy politické publicistiky a rozsáhlý anglický souhrn. Kosman ukazuje, že po roce 1900 došlo ke změně žánru (od velkého románu k stručným publicistickým textům), nikoli však k opuštění témat, tím méně pak již vykrytalizovaných idejí. Problém germanizace a boje proti ní, který autor zachytil v *Křižácích*, se nyní vracel ve vztahu ke sjednocenému Německu; přitom Kosman dokládá, jak silně Sienkiewicz aktualizoval dějiny 15. století a s velkou nadsázkou do nich vnášel národnostní napětí z 19. století. Stejně tak v *Trilogii* promítl do 17. století ideu zápasu o jednotný polský stát, k níž se vrátil v době, kdy zdůrazňoval nepřírozené roztržení polského národa do tří monarchií. Kosman akcentuje skutečnost, že Sienkiewicz jako obyvatel Polského království, tedy „poddaný“ ruského cara, mohl a musel zaměřovat svou kritiku především proti pruské germanizační politice, ale že v neveřejných projevech kladl ruskou imperiální politiku na stejnou úroveň jako expanzivní tendence hohenzollernského Německa. Nicméně v publicistice zřetelně převažovaly postoje k německému prostředí, v němž se snažil důsledně odlišovat pruskou výbojnou politiku od vyspělé německé kultury (kritika kancléře Bismarcka a jeho pokračovatelů z roku 1895, otevřený dopis císaři Vilémovi II. z roku 1906, stati o pruském násilí na Polácích, o vyvlastňování polských rolníků v zájmu německé kolonizace či o perzekuci polských školáků a jejich rodičů za užívání mateřského jazyka). Celosvětový literární věhlas Sienkiewiczovi dovoľoval, aby se pouštěl do polemiky jak s mocným panovníkem, tak i s pacifistkou Berthou Suttnerovou, která sice proklamativně hájila Búry proti Angličanům, ale

nebrala na vědomí geograficky mnohem bližší problém – útlak Poláků Němci.

Pozoruhodnou část Sienkiewiczovy publicistiky představují úvahy o reprezentaci dějin ve výtvarném umění (zejména ztvárnění bitvy u Grunwaldu šlechtcem Jana Matejka ve smyslu současné obrany pro Němcům), stejně jako o aktualizaci národní minulosti ve vztazích mezi rozděleným Polskem a polskou emigrací v Severní Americe. Značnou pramennou hodnotu mají Sienkiewiczovy texty z posledních dvou let jeho života. Tehdy se za pobytu ve švýcarském Vevey vyvázal z ohledů na ruskou cenzuru, musel ale myslet na to, aby jeho otevřený postoj k válčícím mocnostem nezpůsobil represálie na polském etnickém území. V duchu své výzvy *Civilizovaným národům* z února 1915 se plně soustředil na charitativní činnost, jež měla zabránit zbytečným ztrátám na životech mezi strádajícími uprchlíky z Haliče. Sienkiewicz založil a spolu se světoznámým klavíristou a skladatelem Ignacym Janem Paderewským vedl Výbor pro záchranu obětí války, shromažďoval peníze z celého světa (zejména též od amerických krajanů) a poskytoval je na přežití uprchlíků, zvláště jejich dětí. Korespondence naznačuje, do jaké šíře se tato činnost již těžce nemocného spisovatele rozvinula a jak se také dotkla českých zemí. Dary v podobě vysokých částek nebo vagonů sušeného mléka proudily ze Švýcarska mj. do Olomouce či do Chocně, kde byly provizorně ubytovány desettisíce haličských uprchlíků.

Kniha Marceliho Kosmana a prameny v ní zveřejněné ukazují velkého romanopisce v novém světle – jako osobnost státnického rozhledu, počítající s obnovením polského státu po Velké válce, ale zároveň připravující podmínky pro tuto proměnu

způsobem, který by nepoznamenal lidskou a materiální základnu polského národa dalšími pohromami. Henryk Sienkiewicz tu vystupuje jako myslitel, mnohdy programově využívající i tendenčně pojaté obrazy minulosti ve službě současných a budoucích zájmů svého národa, ale ústrojně kombinující patriotismus s kosmopolitním rozhledem. Kniha představuje pramen poučení také v dalších směrech. Umožňuje porozumět některým stránkám polského vztahu k minulosti a k její prezentaci. Stává se rovněž příspěvkem k dějinám česko-polských vztahů, na nichž se Sienkiewicz významně podílel nejen svým podnětným literárním dílem, ale také praktickou politickou a charitativní činností, která měla připravovat cestu od rozvratu první světové války k nově uspořádané střední Evropě.

Jaroslav Pánek

Dagmar HÁJKOVÁ – Helena  
KOKESHOVÁ (edd.)

***Dívčí deníky Zdenky Kaizlové z let  
1909–1919***

(= EGO. Paměti, deníky,  
korespondence, sv. 8)

Praha, Lidové noviny – Masarykův ústav  
a Archiv AV ČR 2016, 160 s.,  
ISBN 978-80-7422-425-6.

Ženské a dívčí deníky vzniklé v dlouhém 19. století nejsou v rámci české historiografie neprobádaným tématem. Některé z nich se již dočkaly vydání a pozornost jim byla věnována také v teoretické rovině.<sup>1</sup> Jedná se o specifický typ pramene, který je možné využít pro biografická studia, studium dějin

každodennosti, zejména pak života vyšších společenských vrstev a elit, kde bylo psaní takovýchto deníků častým jevem. Zásadní význam mají deníky rovněž při studiu postavení a role žen ve společnosti, protože nám umožňují nahlédnout, zda a jak tyto otázky vnímaly samotné ženy.

V tomto ohledu je nutné uvítat edici dvou dívčích deníků Zdenky Kaizlové, dcery významného českého politika přelomu 19. a 20. století a rakouského ministra financí Josefa Kaizla. Dívčích deníků se dochovalo poměrně mnoho, ovšem deníky Zdenky Kaizlové psané v letech 1909 až 1919 jsou výjimečné tím, že zachycují lidské zranění autorky na pozadí významných historických událostí, konkrétně první světové války a vzniku samostatného československého státu. Zdenka Kaizlová si těchto historických procesů pochopitelně všimla, přemýšlela o nich a utváření její osobnosti a názorů jimi bylo do určité míry ovlivněno. Je velmi zajímavé sledovat, jak se v tomto kontextu zdokonalovaly i její literární schopnosti. Zápisky, které zprvu připomínají spíše povinná slohová cvičení, se postupně mění v osobní a hlubší reflexi vlastního života, ale i dění ve veřejném prostoru. Především díky zápiskům z posledních let se deník stává působivým literárním dílem, které nepostrádá dramatický závěr, kdy Zdenka Kaizlová prožívala euforii nad vznikem Československa, současně se však dozvěděla o smrti svého milého, který jen krátce před tím padl na italské frontě. Deník je pak symbolicky uzavřen novinovým výstřižkem oznamujícím svatbu Zdenky Kaizlové, k níž došlo o několik let později.

Jak už bylo řečeno, ženské deníky jsou pramenem, který mohou badatelé využít pro studium mnoha různých témat, což samozřejmě platí také pro deníky Zdenky

1 Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se knížko má... Ženské deníky 19. století*, Praha 2008.

Kaizlové. Zde je možno upozornit jen na některé oblasti, pro jejichž výzkum by mohly být vydané dokumenty zvlášť podnětné. Tou nejdůležitější je pravděpodobně individuální a kolektivní prožitek první světové války a vzniku československého státu. V denících se nám zachovalo vzácné svědectví, jak tyto události vnímala dospívající dívka z vyšších kruhů české společnosti. Kaizlová před začátkem války neprojevovala větší zájem o veřejné dění, pokud se nejednalo o ryze společenské události, jakými byly například návštěvy divadel. V denících není zachycena dokonce ani její reakce na vypuknutí války, protože patnáctiletá dívka byla v létě roku 1914 „stále zaměstnaná tenisem“ (s. 49) a neměla čas na vedení deníku. Válku, její rozsah a důsledky si tak uvědomovala teprve postupně s tím, jak byla konfrontována s odchodem známých a přátel na frontu, setkáním s raněnými vojáky či zprávami o padlých. Společně s rostoucím zájmem Kaizlové o válečné dění se začalo intenzivněji projevovat také její vlastenecké cítění, které do té doby v denících zachyceno není. Původní obecná obava o osudy českého národa se s postupem času proměňuje v touhu po spravedlivějším postavení Čechů v rámci habsburské říše a na konci války přerůstá v otevřeně protirakouské postoje. Kaizlová přitom v deníku nezachytila pouze svá osobní stanoviska, ale podala svědectví o náladách, které panovaly ve společnosti. Cenné jsou především postřehy z posledního roku války, kdy se postupně začal měnit postoj velké části české veřejnosti k rakouskému státu. Kaizlová nečerpala informace pouze z tisku, ale byla přímým svědkem některých významných událostí té doby, například jubilejních slavností Národního divadla v květnu roku 1918.

Velmi cenné může být v tomto ohledu srovnání deníku s obdobnými prameny z téže doby. Nabízí se např. možnost porovnat zážitky dospívajícího děvčete, které díky svému zázemí nepocítilo během války materiální nedostatky a nezapojovalo se do veřejného dění ani samo, ani jeho blízké okolí, s válečným deníkem o čtrnáct let starší Hany Benešové, který byl vydán v téže ediční řadě.<sup>2</sup>

Mimořádnou důležitost mají deníky Zdenky Kaizlové rovněž při studiu otázky, jakou roli hrála při formování vlastenectví a vědomí přináležitosti jedince k širšímu celku národního společenství, resp. při odhodlání veřejně se angažovat pro českou věc rodinná tradice. V tomto konkrétním případě můžeme sledovat, jak Kaizlová vnímala skutečnost, že její otec byl významným reprezentantem českého národa, a jaké důsledky z toho vyvozovala pro sebe samu. Podle deníků můžeme soudit, že její vztah k otci, který zemřel, když byly Kaizlové dva roky, prošel určitým vývojem. Vzpomínka na otce pro ni byla velice drahá, zvláště při významných okamžicích jejího života, jako bylo například první svate příjímání. S tím, jak během války sílil její vlastenecký cit, získával původně ryze osobní vztah k otci novou úroveň. Kaizlová začala intenzivněji reflektovat skutečnost, že Josef Kaizl býval politickým vůdcem českého národa, a veřejné dění často hodnotila právě skrze jeho osobnost: Například se radovala z amnestování Karla Kramáře, který byl „nejlepším přítelem tatínkovým“ (s. 65) a také litovala, že se její otec nedožil konce války a osvobození českého národa (s. 79).

---

2 Dagmar HÁJKOVÁ – Eva KALIVODOVÁ, *Deníky Edvarda a Hany Benešových z období první světové války, 1915–1918*, Praha 2013.

Při té příležitosti také Kaizlová učinila ve svém deníku slib, že se bude snažit, aby byla hodna otcova jména a vždy mu dělala čest. Deníky Kaizlové v tomto ohledu nabízejí zajímavou paralelu k dosud nevydaným dívčím deníkům vnuček Františka Palackého, Marie Červinkové-Riegrové a Libuše Bráfové, protože i ony se jako mladé dívky musely vyrovnat s odkazem člena rodiny, který byl současně významnou a uznávanou postavou národního hnutí.

Na závěr je nutné ocenit velmi kvalitní editorskou práci, podrobný poznámkový aparát a zasvěcenou úvodní studii, ve které jsou přiblíženy životní osudy příslušníků rodiny Zdenky Kaizlové a nastíněn charakter a význam vydávaného souboru pramenů. Šťastné bylo rozhodnutí edici doplnit konvolutem korespondence Kaizlové s jejím milým Josefem Fantou mladším, synem významného českého architekta, které dobře dokreslují obsah deníků a atmosféru doby, která je v nich zachycena.

Pavel Máša

Jiří HUTEČKA

***Muži proti ohni. Motivace, morálka  
a mužnost českých vojáků Velké války  
1914-1918***

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016,  
274 s., ISBN 978-80-7422-371-6.

Koncem loňského roku vyšla dlouho očekávaná publikace Jiřího Hutečky *Muži proti ohni*. Odvaha zopakovat název titulu po dnes již klasickém, byť konceptuálně i metodologicky překonaném, díle Samuela L. A. Marshalla *Men against Fire* z roku 1947 je v tomto případě opodstatněná. Jiří Hutečka zúročil svůj výzkumný pobyt v Boston University (Fulbright Research

Scholarship), který mu umožnil nahlédnout do oblasti v české historiografii dosud téměř přehlížené gender history. Jak sám podotýká, nezbyvalo poté než vrhnout nashromážděné metodologické poznatky proti mase pramenů. V jeho případě se jednalo o tematiku Velké války, jejíž výročí nabídlo překvapivé prostory k diskusi a k novým konceptualizacím. Bohužel drtivá většina příspěvků do diskuse neopustila tradiční a zaběhnutý rámec vojenských, politických a hospodářských dějin, aplikovaný na specifická témata české historie daného období. Práce Jiřího Hutečky patří bezesporu k těm nemnoha, které nabízejí neprošlapané cesty pro budoucí zájemce o téma a které mohou přispět k diskusi pokud možno novou, v českém prostředí nepříliš využívanou optikou.

Jedním z deklarovaných cílů knihy je pokus o spojení tradičního problému české historiografie vojenství, tj. otázky loajality českých vojáků v zákopech Velké války, s metodologickými postupy známými z oblasti dějin genderu. Pro Hutečku tedy nejsou podstatné sociální role jako např. „vlastenec“, „Čech“, „voják“ apod., ale zaměřuje se na neprávem přehlíženou, byť zcela elementární, roli „muže“. Co znamenalo pro české vojáky být mužem ve válce a jak ono mužství ovlivňovalo jejich chování, postoje, pocity a také morálku? Na to se pokouší autor odpovědět v rámci šesti různých symbolických prostorů, přičemž každému je věnována zvláštní kapitola.

Pramennou základnu Hutečkovy analýzy tvoří především prameny osobní povahy jako deníky, dopisy a vzpomínky českých vojáků z válečných let nebo zpětně na válečná léta vzpomínající. Jde tedy v první řadě o subjektivní výpovědi. A zde, v daném specifiku výběru, pro práci

opodstatněného, se nalézají případně další budoucí možné posuny v tématu, které by mohly Hutečkovy závěry ověřovat z jiných perspektiv.

Úvodní kapitola s názvem „Turnaj mužnosti: mobilizace“ popisuje prožitky českých vojáků v prvních válečných dnech, které je vytrhly z každodenního života a násilně umístily do prostředí, které radikálně proměnilo jejich dosavadní sociální status. Již samotný akt mobilizace, týkající se konkrétní mužské populace tak povyšuje genderové dělení společnosti na jednu z nejviditelnějších kategorií. Pro mladší jedince je příležitostí k nabytí doposud nečekaných dividend mužnosti, zatímco pro ty starší, kteří si v osobním životě již vybudovali jisté postavení, se naopak jedná o degradaci mužnosti. Současně Hutečka dokazuje, jak byl onen přechodový rituál vojenské služby hluboce zakořeněn a jak málo jej ovlivnila dobová válečná propaganda. Lze říci, že tradiční normativní poslušnost představovala jeden z klíčových prvků, jenž přivedl v roce 1914 statisíce Čechů do uniform. Sebekontrola jedince, sebekázeň a hodnotový systém jednoznačně vítězil nad hrozbami a donucením podřídit se. Objevují se i další motivy, které v důsledku zapříčinily vcelku bezproblémový průběh mobilizace. Ať už šlo o ve zpětném pohledu obtížně pochopitelné touhy po „dobrodružství“, či víry v brzký konec válečné kampaně. S mobilizací současně souvisel i možný efektivní skok v hierarchii mužnosti v podobě získání důstojnické hodnosti. Ovšem nejen důstojníci, ale i prostí vojáci představovali v uniformě mnohem sebevědomější aktéry sexuálního trhu. Tak se hned v první kapitole objevuje téma, provázané pak následně celou knihou a tou je otázka sexuality.

Druhá kapitola „Kompromisy mužnosti:

válečná každodennost“ nám představuje tzv. „udržovací fázi“, v níž hraje jednu z klíčových rolí primární skupina (v případě rakouské armády šlo o četú), ochota poslouchat příkazy nadřízených a dále celá škála faktorů ovlivňujících morálku jako celek, mírou důvěry ve smysluplnost války počínaje a vztahem vojáka k domovu konče. Válečná každodennost výrazně omezovala prostor k veřejné performaci maskulinních ctností a zejména připravovala vojáky o to nejzásadnější, o faktor kontroly. Vojáci neměli kontrolu nad tím, kdy budou jíst, kdy spát, jak budou vypadat či – v nejextrémější podobě – zda budou žít. Vojáci se tak stávali pouhým objektem, pasivní dehumanizovanou obětí. Hutečka se zde pozastavuje zejména nad rozpořem mezi protirakouským, protiválečným místy až „švejkovským“ tónem ex post vzniklých vzpomínkových textů a relativně setrvačností fungující válečnou rakouskou mašinerií. Čtenář těchto pramenů se musí nutně ptát, jak je možné, že se nezhroutila rakouská armáda již v prvních válečných měsících. Naproti tomu texty vzniklé v průběhu války nabízejí narativ odlišný, plastičtější. Je v nich patrný vývoj „postav“ od naděje v brzký konec války, přes deziluzi, zklamání a tiché sebezapření až po totální vyčerpání a proti válce namířený – nikoli nutně pročeskoslovensky politizovaný – vztek a zoufalství.

Ve třetí kapitole s názvem „Transformace mužnosti: kamarádství“ autor neotřelým způsobem představuje „vojenské kamarádství“ jako naplnění potřeby emocionálně se vyrovnat s „nelidskostí“ války. Pro většinu mužů tak představuje cestu k „objevení“ své vlastní femininní stránky a přizpůsobení jinak zcela nemužných projevů emocí do genderově vyvážených homosociálních

vzorců chování. Opět zde vystupuje význam primární skupiny a vliv její soudržnosti na bojovou efektivitu. V podmínkách bojišť změněných masivní palebnou silou moderních zbraní, kdy není možné spoléhat se na aktivity větších formací, je funkce primární skupiny a kamarádství naprosto zásadní. Každý voják věděl, že v určitém okamžiku bude potřebovat pomoc druhého, čímž se upevňovala emocionální pouta, v civilním maskulinním životě jen obtížně představitelná.

Následující kapitola – „Degradace mužnosti: authority“ – se zaměřuje na otázku deformace mužnosti pod tlakem subordinaace, kdy dochází k projevům moci jedněch mužů nad druhými. Hutečka se zde nepouští do hlubokých analýz rakouského důstojnického sboru, ale na příkladech z pramenů spíše syntetizuje vzorce, jimiž se jednotliví vojáci s touto „umělou“ hierarchií mužnosti vyrovnávali. Protože byly autorovým pramenným zdrojem české texty, nemůže pominout otázku vztahu rakouského důstojnictva k mužstvu české národnosti. Objevná je zejména teze o vzniku specifické české identity mezi vojáky právě v důsledku apriori negativního postoje důstojnictva, kteří tím, že vytvářeli obraz „českého zrádce“, ve své podstatě pomáhali mezi českými vojáky konstituovat vědomí české sounáležitosti. To bylo navíc podepřené tradičním českým „kulturním imperialismem“ (tj. přesvědčením o civilizační a kulturní úrovni), který zakládá nárok na odpovídající způsob disciplinace.

Předposlední kapitola nastiňuje problematiku potýkání a prolínání fronty a zázemí. Má název „Jeviště mužnosti: domov“ a od základů destruuje dosavadní představu o neprostupnosti těchto dvou dimenzí v průběhu války. Na základě dochované

korespondence a statistických údajů o chodu vojenské pošty postulují autor závěry o téměř nepřetržité emocionální provázanosti obou sfér. Současně ale byla otázka domova jedním z nejpálčivějších zásahů do statusu mužnosti vojáka. Nikde totiž nejsou tak patrné destruktivní účinky války na mužskou identitu, jako právě v dilematu pokračujících performancí role vojáka a role například otce, manžela či živatele. Konflikt identit, kdy každému jednotlivci muselo být zřejmé, že coby voják ztrácí kontrolu nad svými civilními rolemi, pak Hutečka představuje jako jeden z motivů, jež měly nejničivější dopady na morálku vojáků a jejich ochotu pokračovat ve válečném úsilí.

Poslední kapitola „Mužnost pod palbou: boj“ nás nakonec přeci jen zavádí do oblasti, která jinak zcela dominuje v klasických textech vojenské historiografie. Ať už se totiž na dějiny vojenství díváme z jakéhokoli úhlu, je nutné si přiznat, že konečný *raison d'être* předmětu studia je boj coby primární prostředek k dosažení cíle. Paradoxem je, že samotný proces zabíjení druhého představuje v Hutečce zkoumaných textech naprosté tabu. Mužnost tak pro české vojáky Velké války není charakterizována bojem jakožto fyzickou likvidací nepřátel, ale spíše vlastní schopností nebýt likvidován. Základním rámcem je tu zásada překonat strach z boje, obstát ve zkoušce mužnosti, zatímco největší zásah do maskulinních hodnot nepředstavuje ani tak smrt, jako spíše ztráta kontroly nad fyzickou podobou. Zde míníme zejména těžká zranění, zmrzačení, či zohavení. „Majitel“ takového fyzické schránky pak nad ním nemá žádnou moc a kontrolu, a tudíž přestává být plnohodnotným, samostatným mužem.

V jednotlivých kapitolách nastínil Jiří

Hutečka procesy zpochybňování či dokonce zásadní proměny maskulinní identity. Závěrem tak je, že Velká válka byla pro vojáky jedním velkým, brutálním a masovým genderovým zklamáním a šokem. Přinesla jim jen postupné rozměňování, rozklad, deformace a vynucené proměny, které by v civilním každodenním životě nebyly myslitelné a probíhaly by zřejmě celá desetiletí. Hutečka se domnívá, že tyto tlaky přispívaly k pozvolné erozi motivace českých vojáků dále sloužit.

Pro mnohé konzervativní badatele bude možná Hutečkův text, vnímající válku jako sociokulturní instituci, jen obtížně stravitelný. Domnívám se nicméně, že může působit jako inspirační zdroj pro další zájemce, kteří díky němu seberou odvahu aplikovat doposud přehlížené koncepty a metodologické výzvy. Texty, jakým je Hutečkova kniha *Muži proti ohni*, totiž české dějiny vojenství potřebují.

Vojtěch Kessler

Jan KUKLÍK a kol.

***Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění***

Praha, Univerzita Karlova v Praze – Karolinum 2015, 756 s., ISBN 978-80-246-2798-4.

Obsáhlá monografie *Jak odškodnit holocaust* autorů z Právnické fakulty Univerzity Karlovy postihuje problematiku majetkových ztrát židovského obyvatelstva v důsledku nacistické okupace a druhé světové války a zabývá se i následnými restitucemi. Kniha přichází s dvěma základními novinkami. Jednak propojuje jednotlivé způsoby vyvlastňování židovského majetku

s následnou restituční a odškodňovací praxí, jednak chápe problém židovského majetku v celoevropských souvislostech. V úvodu knihy autoři uvádějí řadu projektů, monografií či studií, které k tématu vyšly v posledních letech a na nichž se mj. podíleli členové autorského týmu. Mezi jejich nejvýznamnější starší práce patří *Arizace a restituce židovského majetku v českých zemích* či monografie „*Arizace*“ a *arizátoři*.<sup>1</sup>

Největší pozornost je v knize věnována bývalému Československu, v menší míře pak pro srovnání okolním zemím: Rakousku, Německu, Maďarsku a Polsku. Celá problematika je však nastíněna i pro Ruskou federaci, Ukrajinu, souhrnně pro pobaltské státy, dále pro Rumunsko, Bulharsko, Francii, Belgie, Nizozemí, Itálii, Švédsko, Velkou Británii i Švýcarsko. Ke každé zkoumané oblasti je zařazen exkurs o historickém vývoji židovské komunity v daném prostoru především v předválečné, válečné a poválečné době. Vše je vykládáno s akcentem na majetkoprávní praxi. Autoři se nevyhýbají vysvětlování hlubších historických souvislostí či specifík plynoucích z geografické polohy nebo mentality obyvatelstva dané země. Popsány jsou jednotlivé přijaté zákony, mezinárodní smlouvy, a to jak restriktivního charakteru, tak vztahující se k poválečné restituci i kompenzaci, či účasti na mezinárodních projektech pomáhající s odškodňovací praxí. Neexistence jednotné praxe nacistického zabavování

1 Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ – Jan KUKLÍK, „*Arizace*“ a *restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*, Praha 2003; Drahomír JANČÍK – Eduard KUBŮ, „*Arizace*“ a *arizátoři. Drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939–1945)*, Praha 2005.

majetku a obdobně následné restituční praxe vybízí ke komparaci jednotlivých zkoumaných zemí. Kniha ji umožňuje mj. díky jasnému členění podkapitol a kapitol. Největší prostor je tu věnován podrobné analýze právních aspektů praxe zabavování majetku a jeho následné restituce, autoři se ale věnují i právním souvislostem omezení vztahujících se na židovské obyvatelstvo, která s majetkem přímo nesouvisela. Místo dostává i vylíčení specifické situace židovské menšiny po druhé světové válce a přístupu široké veřejnosti k přeživším. To vše čtenáři slouží pro objasnění průběhu následných restitucí či kompenzací.

Výsledky, ke kterým autoři publikace dospěli, přehledně shrnuje závěr knihy. Především je tu zmíněn fakt, že pro srovnání různých forem vyvlastňování majetku a následné restituce je třeba analyzovat specifické postavení židovské komunity, žijící v dané oblasti. Autoři konstatují, že čím větší komunita a tím také větší množství majetku, tím větší jsou i komplikace v následném výzkumu. Praxe vyvlastňování se lišila místně: byla odlišná ve státech okupovaných Německem, jiná ve státech, které byly spojenci Německa a v neposlední řadě v Německu samotném. Srovnání bylo tedy možné až po popsání odlišností. Další významnou otázkou byl přístup zkoumaných zemí k poválečné restituci. Zde autoři vidí problém v samotném pojmu restituce, který nezahrnuje další formy kompenzace, jako například odškodnění. Je konstatováno, že restituce byly v počátečním období své realizace v jednotlivých státech často podobné a navazovaly tak na diskuse, probíhající již za světové války v Londýně mezi spojenci. Nezdar restitucí především v zemích podléhajících vlivu Sovětského svazu je identifikován

v kontextu radikálního průběhu pozemkových reforem, znárodnování či emigrace přeživších obětí holocaustu.

Pád železné opony na konci osmdesátých let 20. století je pak zmiňován jako moment obnovení zájmu o restituce. Jde i o restituce, finanční kompenzace a reformy, které se vyrovnávaly s dobou komunismu, a na základě kterých bylo možné učinit restituce vztahující se k době druhé světové války. Autoři jako důležitý fakt zmiňují neexistenci pouze naturální restituce, hovoří především o sociálních programech či finančních kompenzacích, které jsou realizovány z fondů, do kterých přispívají instituce, které se obohatily na židovském majetku. Dalším bodem je otázka oficiálních omluv či přijetí odpovědnosti za újmu způsobenou komunitě a dále lidskoprávní rozměr. Autoři konstatují, že většina států západní Evropy během posledních patnácti let dovršila většinu požadavků týkajících se restitucí, obrovské pokroky jsou pak vidět i u států střední a východní Evropy. Tyto pokroky jsou však i omezovány hospodářskou situací v daných zemích. Jako významný moment v restituční praxi se zmiňuje rozhodnutí ústavních či nejvyšších soudů, které stojí v opozici k tradičně postkomunistickému právnímu uvažování. Na závěr autoři poukazují na skutečnost, že otázka restituce je stále živým problémem, který si zaslouží pozornost a zkoumání.

V knize se nachází obsáhlá bibliografie, ve které jsou nejprve představeny edice dokumentů českých i cizojazyčných, z nichž vycházel autorský tým. Jedná se o více jak pět desítek dokumentů právně-historické a politické povahy vztahujících se k období před druhou světovou válkou, ale především po ní. Dále jsou tu vypočteny publikované zprávy expertních a historických

komisí, zkoumající danou problematiku, rozdělené přehledně dle zemí, kde byly vydány. V bibliografii je samozřejmě prezentována rozsáhlá sekundární literatura, dále čtenář nalezne seznam pro téma relevantních archivů českých i zahraničních a v neposlední řadě seznam webových stránek. Kniha Kuklíkova týmu tak přehledně, soustavně a s oporou v komparaci seznamuje s jedním z velmi významných a bolestivých témat moderní historie.

Sára Wienerová

Josef OPATRŇÝ a kol.

***Las relaciones entre Europa Oriental y América Latina 1945–1989***

Praga, Universidad Carolina de Praga – Editorial Karolinum 2015, 239 s., ISBN 978-80-246-3089-2.

Doyen české historiografie Latinské Ameriky Josef Opatrný inicioval a editoval v první dekádě našeho století soubor publikací, mapujících středoevropskou emigraci do této části amerického dvojkontinentu. Na to nyní navázal se skupinou svých žáků novou prací průkopnického charakteru. Především na základě soustavného průzkumu rozsáhlého spektra klíčových českých (alespoň do jisté míry již zpřístupněných) archivů, resp. archivních fondů, ale také s oporou v memoárové a bohaté odborné literatuře zmapoval vytváření sítě diplomatických vztahů Československa se státy Jižní a Střední Ameriky od doby meziválečné, zejména a systematicky však v poválečném období. První část knihy ve třech kapitolách líčí vývoj československé politiky vůči této oblasti v letech 1945–1989. Druhá a třetí část pak informuje o vztazích k jednotlivým latinskoamerickým zemím:

nejprve k základní čtveřici Argentiny, Brazílie, Kuby a Mexika, poté i k dalším osmi, v průběhu poválečné doby do sítě vztahů pojatým zemím. Čtvrtá část patří souborným pohledům na Střední Ameriku a na karibskou oblast.

Trvalý a silný zájem Československa o země Latinské Ameriky byl tradičně motivován především hospodářsky. Již krátce před únorem 1948 se však začaly prosazovat politické aspekty, které Československo prezentovalo jako „pobočku“ Sovětského svazu. Důsledkem byla řada přerušení diplomatických styků. Koncem padesátých let se v Praze opět prosadila ekonomická nutnost zájmu o tuto významnou oblast, od Castrova převzetí moci na Kubě politicky podporovaná teorií o rychlém šíření revoluce v celé oblasti. Vitální zájem o export investičních celků do zemí této části světa (bez ohledu na politický odstín jejich vlády – viz poslední přijatá koncepce vztahů ČSSR a Latinské Ameriky z roku 1988) byl dlouhodobě kompenzován ekonomicky ztrátovou „rozvojovou pomocí“ Kubě a Nikaragui.

Důkladná kniha, určená mezinárodní odborné veřejnosti, má význam jak pro mezinárodní badatelskou komunitu, tak pro zacílení (nutnost zvýšeného badatelského zájmu o hospodářský aspekt problematiky) příštích výzkumů na domácí půdě.

Jiří Pešek

Kateřina KRÁLOVÁ – Jiří KOCIAN –  
Kamil PIKAL (Hrsg.)

***Minderheiten im sozialistischen  
Jugoslawien. Brüderlichkeit und  
Eigenheit***

Frankfurt am Main, Peter Lang Edition  
2016, 418 s., ISBN 978-3-631-67026-2.

„Bratstvo i jedinstvo – Bratrství a jednota“, tak znělo v době Titovy Jugoslávie ústřední heslo státu, který se pokoušel o vlastní cestu k socialismu, postavil se mezi Východ a Západ a získal si značnou mezinárodní autoritu. Kdo měl možnost blíže poznat větší množství řadových i prominentních občanů z několika jihoslovanských republik, přesvědčil se, že toto heslo část obyvatelstva skutečně přijala za své a že trvalé sblížení jugoslávských národů pokládala za nosnou ideu. Zároveň však nemohl přehlédnout vážné rozdíly ve vzájemných postojích a z nich plynoucí nedůvěru i napětí mezi příslušníky jednotlivých národností. Krvavý rozpad státu a války z devadesátých let pak prokázaly, že se Jugoslávii za vlády Josipa Broze Tita nepodařilo překonat hlubinné proudy protichůdných nacionalismů. Jednou ze základních komplikací při dosahování vnitřní soudržnosti Jugoslávie bylo mimořádně komplikované národnostní složení obyvatelstva tohoto prostoru, které vzniklo v důsledku osmanské expanze v pozdním středověku a raném novověku, budování populačního zázemí protiturecké obrany, následných migrací ohroženého obyvatelstva na sever Balkánského poloostrova a posléze prováděním novověké kolonizace, jejímž úkolem bylo osídlit oblasti postižené depopulací. Při pestrém složení obyvatelstva nabývaly národnostní menšiny v tomto prostoru mimořádného významu, proto je třeba jejich výzkumu

věnovat náležitou pozornost. V návaznosti na řadu dílčích studií, které vydali čeští historici, etnologové a filologové, přistoupila skupina patnácti odborníků – převážně mladých badatelů z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy – ke zpracování kolektivní monografie, jež shrnuje nejnovější poznatky o této problematice v jediné publikaci. Vyšla jako devátý svazek frankfurtské ediční řady *Prager Schriften zur Zeitgeschichte und zum Zeitgeschehen*.

Kromě úvodních a závěrečných textů (zasvěcenou předmluvu napsal ředitel Ústavu pro východní a jihovýchodní Evropu v Řezně Ulf Brunnbauer) je kniha rozdělena do čtrnácti kapitol. Většina z nich je věnována vždy jedné menšině (Maďaři, Němci, Bulhaři, Italové, Řekové, Židé, Romové, Turci, Albánci v Kosovu, Albánci v Srbsku, Makedonii a Černé Hoře) či dvojici národnostně blízkých menšin (Češi a Slováci, Rusíni a Ukrajinci, Rumuni a Aromuni); jim předchází zásadní kapitola Františka Šístka, věnovaná postavení národnostních menšin v mezinárodních vztazích a jugoslávské legislativě. Knihu doplňují soupisy tištěných pramenů a sekundární literatury, osobní rejstřík (právě u takto pojaté publikace bychom ovšem očekávali také neméně důležitý rejstřík zeměpisný) a stručný anglický souhrn.

Autoři se zapojili do mezinárodního studia nacionalismu, v němž je přednostní pozornost věnována konstitutivním národům v jednotlivých zemích, zatímco méně početné menšiny zůstávají v ústraní. V jugoslávské víceetapové federaci tvořili příslušníci menšin (od roku 1963 oficiálně označovaných jako „národnosti“) asi desetinu obyvatelstva. Zřetelný problém v rozdělení národů a národností spočíval mj. v tom, že (podle sčítání roku 1981) bylo

menšinových Albánců více než „státotvorných“ Makedonců a Černohorců dohromady. Menšinová problematika byla pro jugoslávskou federaci velmi důležitá a odrážela se nejen ve vztazích mezi minoritami a jugoslávským státem, mezi menšinami a těmi státy, v nichž žily jim blízké národy, ale nutně také v zahraničně politické orientaci Titovy Jugoslávie. Ta totiž byla po druhé světové válce a ještě v sedmdesátých letech 20. století velice iniciativní při prosazování ochrany národnostních menšin a jejich skupinových práv v Organizaci spojených národů. Zvláštní úlohu sehrávala existence muslimské menšiny v Bosně a Hercegovině, která argumentačně usnadňovala uplatnění Jugoslávie mezi velkými muslimskými státy v hnutí „nezúčastněných“.

Kapitoly věnované jednotlivým menšinám sledují pět vtypovaných tematických okruhů, vytvářejících základ pro celkové srovnání: historie menšiny a její geografické začlenění do jugoslávského prostoru; státní politika vůči menšině v době socialismu; sociální, kulturní, školský a náboženský život minority se zřetelem k jeho institucionálnímu zakotvení; zahraničně politické vlivy na vývoj menšiny; vztah minority k jugoslávskému státu a ostatním národnostem v něm žijícím. Na tomto faktografickém základě jsou menšiny rozčleněny do vzájemně odlišných skupin, vyznačujících se specifiky náboženskými (katolicismus a protestantismus, pravoslaví, islám), sociálními (zakotvení ve městech, na venkově, popřípadě kočovný nebo polokočovný způsob života), či postojem státu a většinové společnosti k minoritě ve smyslu recepce, stigmatizace nebo perzekuce.

Zvláště v tomto srovnávacím poli se projevují pozoruhodné rozdíly a vývojové tendence (postoj k Turkům jako odvěkým

neprátelům, po druhé světové válce odmítavý vztah k Němcům, Italům a Maďarům jako okupantům, nedůvěra k Čechům, Slovákům, Ukrajincům a dalším národnostem geneticky spjatým se satelitními státy Sovětského svazu po roztržce roku 1948 atd.). Odlišně se utvářel vztah Srbů a dalších Jihoslovanů k Albáncům, jejichž rychlý populační růst změnil menšinu v rámci Srbska v konstitutivní národ příští Republiky Kosovo. Jak bližší charakteristiky každé národnosti, tak i souhrnné poznatky o interetnických vztazích na západním Balkánu přispívají k lepšímu porozumění dění, jež se odehrálo na přelomu 20. a 21. století a jež se před našima očima odehrává i dnes v jedné z nejkomplikovanějších částí Evropy.

Knihla se věnuje „klasickým“ menšinám, což je velmi záslužné, ale zvláštnost Jugoslávie spočívala i v tom, že vlastně také všechny „státotvorné“ národy byly v někdejší federaci menšinami. Týkalo se to nejen Bosánců (či Muslimů), Černohorců, Chorvatů, Makedonců a Slovinců, ale také Srbů, třebaže ambiciózní Srbsko bylo pokládáno za balkánský Piemont. Právě Srbové byli rozptýleni v nesrbských republikách, a třebaže někde se asimilovali (Bílá krajina ve Slovinsku), jinde zůstávali populačně i politicky velmi silnou menšinou (zejména Krajina v Chorvatsku). Tato skutečnost se stala zásadní překážkou při vytváření malých monoetnických států po rozpadu Jugoslávie a spolu s dalšími rozpory domácího i zahraničního původu vedla k drastické proměně národnostních poměrů v této výbušné části evropského kontinentu.

Jaroslav Pánek

Kateřina KRÁLOVÁ – Konstantinos TSIVOS (edd.)

*Stegnosan ta dakrya mas. Ellines prosfyges stin Tsechoslovakia*

[Our tears dried up: Greek refugees in Czechoslovakia]

Athina, Alexandria 2015, 383 s.,  
ISBN 978-960-221-647-7.

Kniha o řeckých a makedonských – z poloviny dětských – utečencích a přesídlencích ze země, zničené drastickou německou okupací a následně zmítané poválečnou občanskou válkou, kteří našli útočiště a z nemalé části trvalý domov v Československu, se opírá o unikátní orálně historický výzkum mezinárodního týmu studentských badatelů. Ti natočili řízené rozhovory se šedesáti dosud žijícími pamětníky, kteří přišli do Československa na konci čtyřicátých let 20. století. Tazatelům nešlo dominantně o traumatické výchozí podmínky úniku z prostředí zničeného válkou. Daleko spíše stál v centru pozornosti problém postupného přizpůsobení se dvanácti tisíc přesídlenců nové životní realitě a jejich postupného sžívání s českým, resp. konkrétně severomoravsko-slezským prostředím. Výzkum probíhal pod akademickým vedením Kateřiny Králové a Kostase Tsivose, kteří pak s oporou v podstatných archivních výzkumech v ČR i Řecku „přetavili“ výsledky interview a rešerší do předložené monografie.

Kniha má svoji aktuální rovinu – problém zvládání dnešních migračních krizí. V tomto kontextu je zajímavé, jak autoři ukazují význam usídlení do velké míry negramotných řeckých a makedonských horských sedláků v pro ně relativně pochopitelném podhorském moravsko-slezském prostředí a jejich

postupnou integraci. V dětské generaci hrálo klíčovou roli ovládnutí češtiny a přinejmenším nižší školní vzdělání, po kterém následoval přechod celé řady mladistvých z venkova do měst a „kariérní růst“, vysoce převyšující možnosti sociálního a prestižního vzestupu v rodné zemi. Mezi dospělými, z nemalé části stalinisticky orientovanými komunisty, bylo sžívání s československou realitou nesnadnější. Mnozí z nich také předpokládali, že jejich pobyt v Československu bude jen přechodný. Některým se posléze zdařila repatriace, většina tu však zdomácněla nebo dokonce přijala k sobě příslušníky rodin, zatím zůstávajících v Řecku. Kniha ukazuje, jak – daleko obecněji než jen pro pochopení této migrační skupiny – je významný výzkum každodenního života migrantů a jejich sebereflexe. Ještě více pak přináší kritické a interpretativní sledování jejich úspěchů i úskalí jak integrace do společnosti hostitelské země, tak jejich snah o zachování a generační předávání vlastní kulturní identity.

Zajímavá a povytce aktuální kniha, opírající se o širokou mezinárodní spolupráci obou autorů, navazuje na jejich starší práce, vztahující se šíře k tomuto tématu. Zasloužila by vydání v některém z dostupnějších evropských jazyků.

Jiří Pešek

Julian GOLAK

*Wspomnienia o ludziach, którzy już odeszli / Vzpomínky na lidi, kteří již odešli...*

Wrocław, Ośrodek Kultury i Sztuki  
we Wrocławiu – Nowa Ruda,  
Wydawnictwo Maria – Kłodzko,  
Stowarzyszenie Komitet Obywatelski  
Ziemi Kłodzkiej 2015, 239 s., 108 obr.,  
ISBN 978-83-64868-20-7.

Polsko-české pohraničí se stalo po roce 1989 pozoruhodným prostorem pro překonávání negativních heterostereotypů a pro sledování proměn historické paměti. Významnou úlohu v tomto procesu sehrály Polsko-česko-slovenská Solidarita, programově navazující na kontakty z let opozičního hnutí polské Solidarity, Euroregion Glacensis, každoročně konané Polsko-české dny křesťanské kultury a nejnověji také Polsko-český kulturní rok 2017. Ve všech těchto aktivitách zaujal iniciativní a vedoucí postavení Julian Gola, v osmdesátých letech 20. století vězeň komunistického režimu, v současné době významný regionální politik v Dolnoslezském vojvodství, mnohostranný organizátor polsko-české kulturní spolupráce a zároveň vydavatel polsko-česko-německého měsíčníku Ziemia Kłodzka – Od Kladského pomezí – Glatzer Bergland. Anotovaná kniha přináší texty, v nichž tento autor, přímý účastník dění, komentuje proměny pohraničního regionu zhruba v posledním čtvrtstoletí. Nejde o klasické vzpomínky ani o analytickou monografii. Julian Gola zvolil biografický přístup a v pětadvaceti medailonech vybraných osobností, které až na jednu výjimku zemřely v letech 1992–2015, ukázal, jak se lidé různých úrovní a profesí projevovali ve vztahu k regionu a jak ovlivnili

tamní dění. Na jedné straně jsou zachyceni prezidenti (Václav Havel, Lech Kaczyński), premiéři a ministři (Tadeusz Mazowiecki, Jiří Dienstbier) či preláti (arcibiskup Karel Otčenášek a další), na druhé straně veřejní a kulturní pracovníci bezprostředně spjatí s regionem. Takto rozvrstvená množina osobností utváří určitou mozaiku, na níž je možné sledovat proměny přicházející jak „shora“, tak především „zdola“.

Julian Gola je oddaný stoupenec česko-polského přátelství, který se nepouští do otevřené kritiky; místy však přece jen z jeho textů prosvítá, jak obtížné bylo na počátku devadesátých let 20. století překonávání nedůvěry, jež především z české vládní strany zdůrazňovala rozdílnou životní úroveň Poláků a Čechů a ve své ekonomické zaslepenosti nebyla schopna uvažovat o dlouhodobé potřebě odbourávání umělých hranic a předsudků. Registrování spíše letmých dotyků vůdčích politických představitelů s regionem má význam pro vystižení jejich postoje k „obyčejným“ lidem bez mocenského vlivu, zatímco portréty místních osobností, působících v hospodářské, administrativní, vojenské, církevní, školské, literární či výtvarné sféře, odhalují konkrétní kroky vedoucí ke sbližování obou národů. Náhornou ukázkou za všechny může být vřatislavská vědkyně, profesorka Janina Fatyga, která v projektu „Dvě vesnice – jedna řeka – tři národy“ prozkoumala dějiny a modely soužití Poláků, Čechů a Němců v oblasti Divoké Orlice. Jejím protějškem z české strany se stal předčasně zemřelý polonista a překladatel Václav Burian. Při detailním pohledu do regionu se ukazuje, že se v něm objevují překvapivé osobnosti mezinárodního věhlasu (pěvkyně Violetta Villas), a umožňuje nastínit i jejich tragickou životní dráhu.

Medailony z pera Juliana Golaka se vyznačují silným osobním vztahem autora k jednotlivým osobnostem; pro historika se stanou svěbytným subjektivně založeným pramenem, což neoslabuje jejich výpovědní hodnotu. Autor se v nich ovšem obrátil především na své současníky, i proto zajistil vedle původních polských textů také paralelní překlad do češtiny, který zpracovala jeho dcera, bohemistka Joanna Golak-Cincio. Geograficky jde o tematiku poměrně úzkou (nejčastěji je zmiňováno město Nowa Ruda poblíž českých hranic a oblast Kladska), ale právě tento malý kousek Polska se stal – i zásluhou české historiografie – exemplárním, badatelsky přitažlivým regionem se silnými vazbami na polskou, českou a německou minulost. Kniha Juliana Golaka, doplněná více než stovkou dokumentárních fotografií, představuje cenný příspěvek k poznání mezilidských vztahů v tomto regionu a jejich proměn v uplynulých desetiletích.

Jaroslav Pánek

Miroslav VANĚK – Přemysl HOUDA  
(edd.)

***Strípky mozaiky. Každodenní život české společnosti v období normalizace a transformace z pohledu orální historie***  
Praha, Fakulta humanitních studií UK  
2016, 447 s., ISBN 978-80-87398-76-0.

Katedra orálních dějin Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy se rozhodla ohlédnout za osmi lety svého působení a nabídnout odbornému publiku patnáct studií, které vznikly na základě absolventských prací. Cíl, s nímž byl svazek sestaven, charakterizují editoři slovy: „Pokud se o něco vědomě touto knihou pokoušíme,

pak o to, aby ‚velké dějiny‘ poněkud zhybridněly, aby mainstreamový narativ o těchto ‚velkých dějinách‘ nasál i leccos z jindy často opomíjených prostorů a časů, aby před námi nestál – jako zkamenělina – jednou provždy, nezměnitelný.“ Otištěné studie „neodmítají ani nezpochybňují mainstreamový narativ ‚velké historie‘... zajímají se však o společenství a vyjevují situace, které stojí vesměs stranou zájmu profesionálních historiků – pro jejich marginalitu. Řada zde předložených textů však ukazuje, že jde o ‚marginalitu‘ pouze zdánlivou“ (s. 425n.). Nechme stranou otázku, zda ona vzývaná „velká historie“ opravdu nechává „lidi na okraji“ stranou pozornosti. Od vydání slavné Geremkovy knihy na toto téma, tedy od roku 1971, tomu tak asi nebude.<sup>1</sup> Editorům ale zřejmě nejde o „okraj společnosti“ v tradičním sociálním smyslu, ale o lidské osudy mimo etablovaný hlavní proud historiografie, tedy mimo „velké“ politické dějiny. I tady by bylo možno argumentovat, že sociální historie, dějiny každodennosti, historická antropologie a velká část palety témat kulturních dějin už po desetiletí pokrývají tuto oblast. Problémem spíše zůstává, že tyto – početné – inovativní studie nebývají historiky politických dějin brány na vědomí, a to i (anebo právě) v případě, že by podstatně korigovaly jejich – nejednou zjednodušující – interpretační modely. Druhým problémem je, že se tento protiklad diskursů (vyostřeně a ve zkratce řekneme: dějiny politiky versus dějiny společnosti) přinejmenším v české historiografii nejvýrazněji prezentuje na poli soudobých dějin, a to přes skutečnost, že

<sup>1</sup> Bronisław GEREMEK, *Ludzie marginesu w średniowiecznym Paryżu: XIV–XV wiek*, Wrocław 1971.

i zde již vznikla celá řada zajímavých prací, podstatně překračujících stereotypy. Svazek přináší patnáct, na metodě orálních dějin založených studií, které se věnují publiku fotbalových utkání, soudobým dějinám festivalu Chodské slavnosti, katolické mládeži za normalizace, ochotnickému divadlu v pohraničí, plzeňské alternativní hudební scéně sedmdesátých let, západní emigraci do socialistického Československa, anti-komunismu v České republice po roce 1989, českým ezoterikům po roce 1989, trampingu, orálnímu výzkumu české baletní scény, roli žen v punkerské kultuře, státnímu podniku Elektropřístroj Písek v letech 1952–1993, vývoji českých kasin a řecké menšiny na Berounsku. Cenné jsou tyto studie zejména tam, kde konfrontují orální zdroje s „klasickými“ prameny, např. s vytěžením materiálů Státní bezpečnosti. Tak učinila např. Klára Bešćecová v příspěvku o skrytých aktivitách katolické mládeže v osmdesátých letech (s. 72–97). Autorka mj. dospěla k zjištění, že „archivní materiály ukazují, že StB o činnosti nejružnějších skupin a společenství věděla a jejich organizátory dlouhodobě sledovala“ (s. 94), bylo pro ni však „snadnější i výhodnější mít tyto aktivity zmapované než rozprávěné“ (s. 96).

Speciální pozornost si zaslouží dvě studie, které se nezaměřují (jen) na téma samé, ale kladou si obecnější otázky metodického charakteru. Lucie Rajlová soustředila pozornost na „úskalí orální historie při výzkumu české baletní scény“ (s. 282–302). Baletní svět je příkladem malé, vnitřně silně provázané, svým způsobem velmi intimní umělecké komunity. Její – významní a slavní – představitelé jsou lidé s mnohdy komplikovanými osudy a nejednou s málo robustní psychickou konstitucí. Autorka

systematicky a s oporou v – namnoze frustrujících – osobních badatelských zkušenostech vysvětluje výzkumné problémy a ukazuje věcná i psychologická úskalí, která překonávala (a dílem nemohla překonat) při trpělivé, o soustavnou řešení přípravu opřené snaze o získání standardních a legálně vytěžitelných, tedy autorizovaných interview. Studie má systémový význam. Namnoze se totiž na základě orálně historické literatury může zdát, že respondenti netouží po ničem jiném, než vyprávět historikovi svůj příběh, rozdělit se „s mladým člověkem“ o zážitky, o nichž nejednou už nikdo z rodiny nechce poslouchat. Toto je ovšem druhý pól škály možností. Cenné je i to, že Rajlová zdůrazňuje etický rozměr tématu, tedy zejména otázku, jak nakládat s již nasnímáním materiálem, který pak ale narátor odmítne autorizovat, resp. není ochoten dát svolení ani k jeho bytí i jen necitačnímu využití. To jsou témata, kterým se dosavadní metodologická orálně historická literatura příliš nevěnovala.

Studie Jany Římanové, nazvaná „No future? Životní příběhy žen v české punkové subkultuře“ (s. 304–334) je zajímavá hned z několika důvodů: Jednak i tato autorka podrobně tematizuje problémy se získáváním narátorů/narátorek z vyhraněné hudební (a nejen hudební) subkultury, nadto v genderově orientovaném výzkumu, který už svojí podstatou a priori iritoval zkušené punkové borce. Punk byl – ve starém režimu i po roce 1989 – podle většiny jeho zastánců výhradně mužskou záležitostí. A přece Římanová, důkladně obeznámená s touto alternativní scénou, dokázala získat a k meritorně zajímavým rozhovorům přemluvit nejen pasivní ženskou součást této komunity, ale i aktivní hudebnice. Druhý zajímavý aspekt studie

je sama hudební komponenta tématu a její hodnocení „insiderů“. Jde o interpretační kvality ženských muzikantek a o předpoklady, resp. (hudebníci reflektované) důvody postoupit od okázalého primitivismu pouliční hudby k vyšší kvalitě a zejména ke specifickému tematickému zaměření „ženských“ textů.

Třetím aspektem příspěvku je role brutálních policejních represí v osmdesátých letech pro utváření a profilování punkové scény. Z „na západě“ levicově zaměřeného hnutí se normalizační policii podařilo vychovat antikomunistickou subkulturu, která se až v devadesátých letech opět posouvala doleva (téma: antirasismus a ekologie) v rámci dílem drsných konfliktů s hudebními neonacisty. A konečně (nebo snad především) autorka doložila dominanci genderových stereotypů právě v této alternativní kultuře, která ženy jakoby eliminovala. „Neviditelné ženy ve studiích subkultur mohou být tedy nejen chybou metodologie výzkumu, ale i přirozeně odlišných postojů, souvisejících

s typicky ženskými rolemi. Sebepotvrzující role mateřství byla ve všech příbězích signifikantní... subkulturní život je spojen především s obdobím dospívání, které je současně obdobím procesu uvědomování si a přijímání genderových rolí... V případě, že je proces nalezení a přijetí vlastní identity úspěšný, nacházejí nejen punkerky způsob, jak se nezpronevěřit svým ideálům a názorům a zároveň se zapojit do dospělého života. Není až tak podstatné, jestli u toho mají zelené vlasy a potkana v kapse.“ (s. 333n.) To jsou závěry s – dovolím si tvrdit – výrazně širší platností než jen pro punk.

A tak zbývá položit si otázku: Pojednávaly tyto autorky opravdu o „marginálních“ tématech dějepisu soudobých dějin? Nebo patří problematika uzavřených konfesijních, uměleckých, ale i třeba politických společenství, resp. alternativních subkultur v poslední třetině dvacátého století vlastně k významným centrálním polím výzkumu naší hluboce fragmentované společnosti?

Jiří Pešek